

memo

časopis pro orální historii / oral history journal

2020/2



ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI



STŘEDISKO ORÁLNÍ HISTORIE

středisko orální historie
katedra historie FPE ZČU



memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Plzeň 2020 / 2

MEMO 2020/2

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), David King Dunaway (Department of English Language and Literature of New Mexico, Albuquerque, USA), Taťána Součková (Katedra etnologie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave, SR), Kathryn Nasstrom (University of San Francisco, USA)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beneš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpere (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Karel Řeháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valeš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilynskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Obálka / Cover: Petr Lobaz

Grafická úprava, sazba / Graphic design, print rate: Petr Kuranda

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum, s. r. o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz, fritzovamarie@gmail.com

Online verze dostupná z URL / Internet Access: www.oralhistory.cz a www.sohi.maweb.eu

© Naděžda Morávková

© SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

© viaCentrum, s. r. o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 10, číslo 2, 2020

OBSAH / CONTENTS

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Doba COVIDOVÁ (nejen v orální historii) / Covid time (Not Only In Oral History)
(Marie Fritzová)

5

STUDIE / STUDIES

Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích
/ Subculture of Depeche Mode Fans in Czech Lands Before Velvet Revolution
(Josef Kubík)

7

Od soumraku do úsvitu – Dějiny českobratrského Korandova sboru v Plzni
od 50. do 90. let 20. století / From the sunset to the dawn – History of Koranda
Congregation in Pilsen From the 1950 s to the 1990 s of the 20th Century
(Lukáš Vydra)

28

Potřebujeme znát feministickou orální historii?: O autorkách, metodách i výzvách
orálněhistorického feminismu / Is it Necessary to Know Feminist Oral History?:
About Authors, Methods and Challenges of Oral History Feminism
(Radmila Švaříčková Slabáková)

52

Paramisar – za historií českých a slovenských Romů
/ Paramisar – Through the History of Czech and Slovak Roma
(Klára Kohoutová)

74

Irmfried Eberl – velitel Treblinky s lékařským titulem
/ Irmfried Eberl – Head of Treblinka With a Medical Degree
(Michal Chocholatý)

90

RECENZE / REVIEWS

125

ZPRÁVY / CHRONICLE

137

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS

140

CALL FOR PARTNERS

144

MEMO 2020/2

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Doba COVIDOVÁ (nejen v orální historii) / Covid Time (Not Only In Oral History)

Marie Fritzová

Rok 2020 bude jistě rokem, který se zapíše do dějin nejen na poli orální historie. Již téměř rok Evropa a celý svět bojuje s pandemií Coronaviru a i když jsme z počátku měli tendenci danou situaci brát pouze jako chvilkové odklonění od normálu, nynější vývoj ukazuje, že krize vyvolaná touto nemocí bude hlubší, než jsme si dovedli zprvu představit. Orální historie je tak postavena před řadu otázek, které ještě před rokem nemusela nutně řešit. Zásadní metodologická výzva pak tkví v otázce, jak dělat kvalitní orálněhistorický výzkum na dálku, pomocí moderních technologií. Neméně palčivá otázka souvisí se základním stavebním kamenem samotné orální historie, a to s potřebou budování vztahu tazatel-narátor. Pokud totiž chybí osobní kontakt těchto dvou krajních bodů, které ve společném tančení vystavují rozhovor, chybí něco z podstaty samotného oboru/metody orální historie. Těmto tématům a řadě dalších se budou věnovat orální historici a badatelé na poli orální historie na VII. mezinárodní konferenci České asociace orální historie. Konference nese příznačný název „Orální historie v čase krizí“ a uskuteční se ve dnech 18.–19. února 2021. Doufejme, že badatelé najdou adekvátní odpovědi na palčivé otázky dnešní doby.

Přes všechny obtíže, které s sebou tato doba přináší se podařilo sestavit letošní velice zajímavé číslo a my vám jej z radostí předkládáme.

První příspěvek Josefa Kubíka se věnuje subkultuře fanoušků britské hudební skupiny Depeche Mode v období před Sametovou revolucí. Druhá studie Lukáše Výdry nás přivádí do Korandova sboru v Plzni a představuje nám jeho barvitou moderní historii. Třetí, teoreticky orientovaná studie, je velice zajímavým příspěvkem do málo diskutovaného tématu v českých vodách orální historie. Radmila Švaříčková Slabáková se velice zasvěceným způsobem věnuje vývoji feministické orální historie, která může být především pro český orálněhistorický prostor zdrojem nové inspirace v teoretickém i metodologickém přístupu.

Klara Kohoutová a Michal Chocholatý jsou již tradičními přispěvateli do našeho časopisu. Na svém výzkumném poli opět pokročili a představují další zajímavé výsledky. Klara Kohoutová se dlouhodobě věnuje romské národní paměti a představuje nám výsledky nedávného projektu Etnicky kódovaná místa paměti ve veřejném prostoru – Společenskovedného ústavu CSPV SAV.

Projekt se zaměřil především na podoby a vizualizace romských míst paměti a jejich připomínání ve veřejném prostoru.

Michal Chocholatý se v závěrečné studii zaměřuje na přiblížení kariéry jednoho z velitelů a lékařů vyhlazovacího tábora Treblinka Irmfrieda Eberla. Studie opět nasvětluje velice bolestné historické téma, o kterém je ale neustále třeba diskutovat a připomínat jej.

V závěru letošního editoriału bych vám všem chtěla popřát pevné zdraví a hodně sil v nastávajícím roce 2021. Ať současný smutek a všechny těžkosti, které prožíváme, jsou proměněny naší vlastní hlubokou reflexí, solidaritou a vzájemnou empatií.

STUDIE/STUDIES

Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích / Subculture of Depeche Mode Fans in Czech Lands Before Velvet Revolution

Josef Kubík

Abstrakt

Cílem studie je rozšířit znalosti o subkultuře fanoušků britské hudební skupiny Depeche Mode v období před Sametovou revolucí. Výzkum se zaměřuje především na hlavní rysy této subkultury, jak byla organizována a na její aktivity. Základem studie jsou rozhovory s aktivními členy subkultury té doby. Rozhovory byly uskutečněny metodou orální historie. Vedle rozhovorů je výzkum založen na zdrojích a informacích z odborné literatury, archivních materiálů a periodik.

Studie přináší nové poznatky o tom, jak fungovala depešácká subkultura v ČSSR. Tato subkultura ve svém vrcholném období čítala podle mediálních odhadů až 250 000 členů a vytvářela vlastní organizační struktury. Studie dále přináší zjištění, jak státní moc socialistického Československa ovlivňovala každodenní život depešácké subkultury.

Abstract

The aim of the study is to expand knowledge about the subculture of fans of the British music band Depeche Mode in the period before the Velvet Revolution. The research focuses primarily on the main features of this subculture, on how it was organized, and what activities it carried out. The study is based on interviews with active members of the subculture of the time. The interviews were conducted using the oral history method. In addition to interviews, the research is based on sources and information from specialized literature, archival materials, and periodicals.

The study brings new knowledge about how the subculture functioned in the Czechoslovak Socialist Republic. According to media estimates, this subculture had up to 250,000 members at its peak. The subculture created its own organizational structures. The study also finds out how the state power of socialist Czechoslovakia influenced the daily life of the subculture of Depeche Mode fans.

Klíčová slova: Subkultury; socialismus; orální historie; přestavba; šíření nahrávek; depešáci; fanziny.

Keywords: Subcultures; socialism; oral history; Perestroika; distribution of recordings; Depeche Mode subculture; fanzines.

Úvod

I speak through my clothes (Umberto Eco, 1973)

Studie se zabývá subkulturou depešáků v českých zemích se zaměřením na období před změnou režimu v Československu v roce 1989. Touto subkulturou jsou myšleni hudební fanoušci britské hudební skupiny Depeche Mode, kteří se v tehdejší Československé socialistické republice (ČSSR) etablovali v komunitu, která postupně získala výrazné subkulturní rysy. Mým záměrem bylo potvrdit subkulturní povahu této komunity a zároveň přinést informace o tom, jak tato subkultura působila ve zkoumaném období.

Časové vymezení tématu bylo zvoleno tak, aby byl zachycen nástup této komunity před pražským koncertem Depeche Mode v Československé socialistické republice v březnu 1988 a její rozmach poté.

Ve svém bádání jsem hledal odpovědi především na tyto otázky: Jaké subkulturní rysy depešáci naplňovali? Jak vytvářeli svou image v období socialistického Československa?

Jak byli depešáci vnímáni statní mocí a autoritami? Jak získávali a šířili nahrávky a informace? Jak probíhala jejich setkávání? Jak velký vliv měl na subkulturu koncert Depeche Mode v ČSSR? Jak se subkultura depešáků organizovala?

Subkultura depešáků jako „svobodný prostor“ uvnitř totalitního zřízení

V období politické totality nabývá kultura hlavního proudu obvykle značně dominantní roli. Což se projevovalo i v ČSSR v éře normalizace. Již jen odlišný vzhled byl důvodem k perzekuci ze strany úřadů, Veřejné bezpečnosti či učitelů ve školách a ani nebylo nutné mít svou odlišností ideologický odpor proti hlavnímu proudu nebo politickému režimu. Depešáci¹ se začali v ČSSR objevovat v druhé polovině 80. let 20. století a nejvýznamnější počet členů subkultury znamenali po pražském vystoupení Depeche Mode v Praze v březnu 1988. Jejich nejdůležitějším předmětem zájmu byla hudba a texty této kapely a její filozofie: „*Taková ta odpovědnost za jednání. Vztahy. Temnější témata. Plus ta muzika byla instrumentálně aranžemi zajímavá,*“ vysvětluje narátor Zdeněk Vymlátíl.²

¹ V celé studii označuji pojmem depešáci příslušníky české subkultury, nikoliv členy hudební skupiny.

² Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátílem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Před koncertem Depeche Mode v ČSSR v Praze v březnu 1988 působili členové komunity spíše v malých lokálních skupinkách, či jako jednotlivci, kteří svým oblečením a vzhledem vyjadřovali příslušnost k této skupině. To od začátku přinášelo problémy ve škole či v zaměstnání, a to i přes probíhající proces přestavby a glasnosti. Narátor Zdeněk Vymlátil vzpomíná, jak po nástupu do zaměstnání v roce 1987, raději svůj vzhled přizpůsobil: „*Já jsem normálně nastoupil do fabriky. Pracoval jsem tam na takovém úřednickém oddělení. Asi po týdně si mě pozvali, že bych měl účes změnit, a to si myslím, že jsem jej neměl nijak moc extravagantní. Takže i do práce jsem přestal to černé oblečení nosit. A to byl rok 1987, takže by se dalo říct, že to bylo celkem v tom uvolnění.*“³ Podobně se muselo zachovat mnoho dalších fanoušků, kteří nechtěli mít problémy s rodiči, učiteli, v zaměstnání či s hlídkou Veřejné bezpečnosti.

Prvním místem v Praze, kde se setkávali fanoušci Depeche Mode a kde fungovala tematická depešácká diskotéka byl strahovský klub 007. Diskotéku připravoval DJ Václav Novotný.⁴ Depešáci chodili také do Srdíček v Hybernské ulici, kde hrál DJ Sekanina.⁵ Dalším prostorem navštěvovaným depešáky se stal klub Socialistického svazu mládeže (SSM) Sparta. V tomto klubu působil jako diskjockey Michal Jiráček, který na tu dobu vzpomíná: „*Přišlo asi 5 lidí, z toho 3 depešáci. A jeden můj kamarád. A ten v té době nic neposlouchal. V té době, v roce 1986, pustit na diskotéce Depeche Mode byl hřích. Byli jsme v éře Modern Talking a Dietera Bohlena vůbec. No a já ty desky pustil. Tudiž příští týden přišlo depešáků 20, pak 50 a pak už všichni.*“⁶

Problém nastal v okamžiku, když byli příznivci Depeche Mode na této diskotéce nařčeni z propagace fašismu, a to z prostého důvodu: nošení černého oblečení. Od této chvíle začal mít komunistický režim s komunitou fanoušků Depeche Mode problém, jelikož nevěděl, co si s těmito lidmi, kteří vytvářeli početné skupinky počít. Nespadali pod SSM, ani se sami nijak zpočátku neorganizovali: „*Drželi při sobě fantasticky. Hlavně nebyli zkažení žádnou ideologií. Jen ta hudba, kterou poslouchali, byla strašně čistá a silná. Byli sami pro sebe a od nikoho nic nepotřebovali, jen klid. No a to se těm nahoře nelíbilo, toho se báli,*“ vysvětluje Michal Jiráček. Diskotéka SSM Sparta byla pražským depešákům zapovězena. Přesunuli se na Valdek, ale ani tam nebyli příliš vítáni. Následně díky tomu, že Michal Jiráček začal pořádat diskotéky na Skalce, kde nechtěl hrát žádný profesionální DJ z Pražského kulturního střediska, měli depešáci novou lokalitu, kde mohli poslouchat svoji muziku. To platilo až do prosince 1986. Krátce před

³ Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴ *Depeche Mode*. Generace, č. 28, 2. ročník, 26. 3. 1991., s. 6.

⁵ VLADIMÍR 518. Nová černá romantika. In: Kmeny 0, Praha: Bigg Boss a Yinachi, 2013. ISBN 9788090397385, s. 724.

⁶ *Depeche Mode*. Generace, č. 28, 2. ročník, 26. 3. 1991., s. 6.

Vánoce zde došlo k incidentu, který skončil rozbitou skleněnou výplní dveří. To stačilo k tomu, aby byly středěční diskotéky zrušeny.⁷

Další prostor, který navštěvovali depešáci, byla diskotéka na Evropské v Praze 6 pod názvem Drancy. Zde se setkávalo několik komunit. Depešáci ji navštěvovali jak v období před pražským koncertem Depeche Mode, tak i poté. Narátor Petr Švihovec přibližuje, jak to zde fungovalo: „*Ta diskotéka jela od nějakých 18-22h, myslím, chodili tam depešáci, chodili tam juťáci, byli tam s námi pankáči. Tehdejší DJ Michal Jiráček hrál tak, že dvacet minut hrál pro ty, půl hodiny pro ty, čtvrt hodiny hrál pro ty, a všichni byli spokojeni a všichni byli kamarádi.*“⁸

Diskotéka byla kontrolována úředníkem odboru kultury Národního výboru. Ten měl za úkol sledovat, zda se nejedná o závadovou produkci či vypozorovat protistátní jednání návštěvníků. Bez dohledu tohoto úředníka by se diskotéka nesměla konat. V případě, že úředník shledal cokoliv nevyhovujícího, tak musel provozovatel diskotéku okamžitě ukončit.⁹ Diskotéka ve vinárně Drancy byla později znemožněna v pořadu *Mládež s otazníkem*, kde byla označena za násilnou „punkovou diskotéku“. Tím o ní zájem postupně upadal.¹⁰

Mimo diskotékové a klubové prostory se pražští depešáci scházeli u Národního divadla, u Kotvy či u Sportovní haly ČSTV či u Muzea: „*Silná pražská komunita fanoušků Depeche Mode se dlouhou dobu scházela nahoře na Muzeu, říkalo se jim Muzejáci, to byli hodně hardcore fanoušci Depeche Mode,*“ upřesňuje narátor Filip Macháček.¹¹

Obvykle se taková setkávání depešáků neobešla bez jejich oblíbené hudby. Celé to povědomí a celá ta komunita se nesla orálně. Fanoušci se domlouvali stylem: „*Zítra zase tady na Muzeu*“.¹² Většinou se vždy našel někdo, kdo přinesl kazetový přehrávač a ke konverzaci ohledně nového černého oblečení, písniček, textech ale i o běžných věcech, které řeší mladí lidé, byly pouštěny skladby Depeche Mode. Za vrchol takového setkání mnozí považovali, když se vypravili ve větším počtu na procházku Prahou s puštěným kazetáčkem: „*... vím, že to lidi měli hrozně rádi, protože tím trošičku provokovali. A nebylo nic hezčího než jít po pěší zóně, lidi se za vámi otáčeli, pomalu si odplivovali, ale nám se to líbilo. Dokud jsme nepotkali hlídku Veřejný bezpečnosti.*“¹³

⁷ Depeche Mode. Generace, č. 28, 2. ročník, 26. 3. 1991., s. 6.

⁸ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁹ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

¹⁰ Depeche Mode. Generace, č. 28, 2. ročník, 26. 3. 1991., s. 6.

¹¹ Rozhovor Josefa Kubíka s Filipem Macháčkem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

¹² Podobně jako se v roce 1989 domlouvali demonstranti v průběhu Palachova týdne.

¹³ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před

Tím, že se odlišovali svým oblečením a účesy, pohybovali se ve skupině poměrně značného množství lidí a k tomu nahlas veřejně používali muziku, tak samozřejmě museli počítat s tím, že na ně bude nahlíženo jako na podezřelé živly, a že budou středem pozornosti VB. Vzhledová dekadentnost a černá barva oblečení byly samy o sobě nepatřičné pro radostnou socialistickou společnost: „*Esenbáci byli docela nepříjemní. Někteří ti mladí kluci byli perfektní. Házeli vtípky, ale někteří ti mladí byli aktivisti, nevím, jestli tam byla nenávisť, nebo jestli chtěli frčky, ale vyváděli s námi hrozné věci. A to samé se dá říct o těch starších. Někteří nás nechali projít a ještě se smáli. Někteří, asi úderníci, kteří těžce nesli, že někdo takový může vyjít ven, nás kontrolovali, vyhrožovali, bylo to asi o člověku.*“¹⁴

Ani v západních Čechách v Karlových Varech, jak vzpomíná Michaela Olexová, nebyla Veřejná bezpečnost k depešákům tolerantnější. Stačilo se sejít ve větším množství v černém oblečení někde v parku a pustit kazeták a příslušníci VB okamžitě kontrolovali občanské průkazy: „*...protože se jim nelíbilo to masové shromažďování, to nebylo dobré pro režim, a hlavně lidi co jsou celý v černém najednou. Toho se prostě báli, co to jako je.*“¹⁵

Tento problém zažívaly v tehdejší ČSSR všechny subkultury a nezávislé komunity. Depešáci ale byli pro komunistický režim i bezpečnostní složky novinkou. Režim neměl ponětí o tom, co má znamenat to černé oblečení, co znamenají ty jejich symboly, proti čemu ti lidé protestují a protestují vůbec? Černé oblečení se v té době nosilo především na pohřby, spořádaný občan si žil ve své šedivé silonové uniformitě. Chtěli depešáci snad tou černou barvou demonstrovat, že ten unavený a vyčerpaný komunistický režim se blíží svému konci? Nebo snad svými černými košilemi odkazují na italský fašismus?

Podle archivních záznamů Státní bezpečnosti existovala snaha případná setkání depešáků podrobovat preventivně výchovným a profylakticky rozkladným opatřením, podobně jako setkání chartistů či jiných protistátních aktivistů. To znamenalo všemožnými způsoby, někdy i zákeřnými zabránit setkáním nebo je narušovat. Toto opatření bylo dle archivu použito například na sraz depešáků v Hradci Králové 22. 5. 1988, kterého se zúčastnilo 41 osob.¹⁶

V mnoha případech byli depešáci řazeni mezi tzv. volnou mládež, která se nezačleňovala do státem organizovaných struktur a tím patřila mezi podezřelé

Sametovou revoluci v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

¹⁴ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

¹⁵ Rozhovor Josefa Kubíka s Michaelou Olexovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 6. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

¹⁶ Archiv bezpečnostních složek (ABS), A 36 inv.j. 433 („Vyhodnocení plánu práce II. odb. S - StB Praha, Č. Budějovice, Plzeň. Ústí nad Labem, Hr. Králové, Brno, Ostrava (pro rok 1988)“.

živly. Objevovala se udání na nevhodné chování depešáků na veřejnosti: „*Jako vůdčí osobnost skupiny mladých lidí – vyznavačů hudebního směru Depeche Mode působí Vít Tomančík z Nového Jičína, který na veřejnosti vystupuje velmi arogantně, skupina má snahu omezovat osobní svobodu starších osob, vyvolávají potyčky a rvačky, při kterých používají řetězy, vyvolávají výtržnictví apod.*“,“ vypovídá archivní zpráva StB.¹⁷

Díky omezením, které poskytovala doba a situace, bylo pro fanoušky obtížnější navozování kontaktů s ostatními fanoušky. Vedle Prahy se významná centra fanoušků Depeche Mode vytvořila na severní Moravě v Ostravě a na střední Moravě v Přerově. Prvními kontakty s dalším fanoušky mohly být například již zmíněné sběratelské burzy: „*Tak ono to bylo i takhle, že když člověk nakupoval někde u stánku na té burze, tak jsme sledovali, kdo co kupuje. Viděli jsme, že někdo má udělané odznáčky s logem Depeche Mode. Ta komunita se takhle seznamovala, protože veřejně nic nebylo, všechno a vždy oficiálně pod Svazem mládeže či Svazarmu, jako hi-fi kluby apod. Na těch burzách jsme se takhle identifikovali, protože Depeche Mode byli výrazní i tím oblečením, to bylo takové poznávací znamení. Pak už se lidi dávali do řeči a každý znal zase někoho dalšího. Takhle se to rozšiřovalo dál.*“¹⁸

Postupně se jednalo se o setkání depešáků z celé republiky. Informace o těchto srazech se rozšiřovaly pomocí pošty a cestovalo se na ně vlakem. Během cesty na místo srazu se fanoušci z různých měst seznamovali. Jedním z nejdůležitějších bodů takového setkání bylo obvykle sledování videoklipů a koncertů Depeche Mode, jelikož se stále jednalo o velmi vzácné materiály pro fanoušky.

Intenzita těchto srazů a aktivita depešáků výrazně zesílily po prvním vystoupení Depeche Mode v Praze v tehdejší ČSSR. Objevily se první pokusy založit fanklub Depeche Mode, a to překvapivě nikoliv v Praze, ale v Přerově. Dokonce ve spolupráci s fanoušky z Bánské Bystrice skutečně vznikl první společný fanklub pro celou ČSSR. Centrum pro Slovenskou socialistickou republiku bylo v Bánské Bystrici, pro Českou socialistickou republiku v Přerově. Jak pojednává záznam Státní bezpečnosti, uskutečnilo se v červenci roku 1988 setkání 60 osob z Moravy a západního Slovenska. Záznam zmiňuje i člena Pavla Šaradina, který mezi zúčastněné rozdál několik výtisků fanzinu Žpravadaj č. 1 a 2.

Fanklub pod názvem Centrum FKDM ČSSR fungoval legálně pod hlavičkou SSM. Ve fanzinu se objevuje informace, že patron fanklubu Metod klub SSM B. Bystrica a další řídicí organizace, po fanklubu požadují, aby pečlivě vybíral své členy. Bylo nastaveno pravidlo, že pokud fanoušek neměl osobní kontakt s vedením

¹⁷ Archiv bezpečnostních složek (ABS), A 36 inv.j. 433 („Vyhodnocení plánu práce II. odb. S - StB Praha, Č. Budějovice, Plzeň. Ústí nad Labem, Hr. Králové, Brno, Ostrava (pro rok 1988)“.

¹⁸ Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilím v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

fanklubu, mohl se stát členem pouze po půlroční korespondenci s vedoucím fanklubu. Tento fanklub vytvořil organizační pobočky v českých a slovenských městech. Hodonín, Ostrava, Vsetín, Karlovy Vary, Handlová, Liptovský Mikuláš, Spišská Nová Ves a Trenčín byly prvními pobočkami.¹⁹ Do svého zániku v roce 1989 působil fanklub výlučně jako zdroj informací, bez velkých oficiálně povolených setkání fanoušků.

Zde je nutno podotknout, že ještě před vytvořením tohoto oficiálního fanklubu se mezi nejaktivnějšími depešáky objevily dva názorové proudy. Jeden se snažil dostat fanoušky do organizovanosti pod SSM, druhý vyjadřoval přesvědčení, že by v žádném případě neměli na sebe nechat vztáhnout státní dohled a měli by zůstat uzavřenou komunitou, aby nemuseli plnit požadavky státních orgánů. Tato ambivalentnost provázela subkulturu depešáků až do Sametové revoluce.

Vedle Přerova byla velmi významným centrem depešácké subkultury také Ostrava. Důvodů proč moravská města vykazovala takovou aktivitu, může být několik. Jako hlavní lze identifikovat větší vzdálenost od Prahy. To přinášelo menší byrokratický tlak a policejní dohled než bylo obvyklé v hlavním městě. Svou roli mohla sehrát i blízkost Slovenska, jako v případě založení přerovského fanklubu. Ačkoliv se jednalo stále o společný stát se stejnou oficiální doktrínou, v některých oblastech se ukazovalo Slovensko jako benevolentnější, což bylo zřejmé právě na případu založení prvního fanklubu Centrum FKDM, jenž byl registrován pod SSM v Bánské Bystrici na Slovensku.

Depešáci ze severomoravské metropole se také scházeli po bytech, což bylo typické i v jiných částech republiky. V Ostravě měli svá oblíbená místa v páté městské části v Porubě, nebo v osmé městské části Bělský les, kam nosili kazeťák a pobývali na lavičkách či navštěvovali kluby, které byly mimo centrum města, v Radvanicích či Zárubku. Aby na sebe nepoutali pozornost, dost často se převlékali do depešáckého stylu, tedy černého oblečení a make-upu, až přímo na místě. *„To se věci nosily většinou v igelitkách, aby v tom člověk nebyl vidět ve městě. Převlékali jsme se ve křoví nebo přímo na té párty. Chlapi si tam dělali oční linky, malovali jsme si obličej, řetězy se vytahovaly, protože tenkrát to nebylo možný mít na sobě, řetězy pěkně v tašce zabalený...no a ta párty musím říct, že v tom tenkrát byla psychedelika, že to bylo jediné místo, kde se ti lidé svobodně nadechli a vydechli.“*²⁰

Depešáci se uzavírali do svého vlastního světa, kde se neřešila žádná politika. Naopak, muzika jejich oblíbené kapely byla tím prvkem, který dokázal všudypřítomný politický tlak odbourávat. Fanoušci nacházeli v mnoha případech v hudbě to, co jim socialistický režim nemohl dopřát: *„Nikdo si to nedokáže představit.*

¹⁹ Zpravodaj DMFK, 1/ 1989.

²⁰ Rozhovor Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

To byla neskutečná síla. Brečeli jsme, byli jsme v transu, nemuseli jsme pít ani hulit, nic. Začala skladba Black Celebration, a my jsme se začali točit a tančit, byli jsme z toho normálně úplně mimo.“²¹

Depešáci z Ostravy jezdili na srazy fanoušků i do jiných měst a podle Rosany de Montfort se projevovalo, že ostravští fanoušci vnímali Depeche Mode odlišněji než třeba pražští fanoušci. Narátorka se přiklání k tomu, že Ostrava jako industriální město bylo velmi podobné prostředí, z kterého pocházeli hudebníci z Depeche Mode. Tím měli ostravští fanoušci svým společenským a kulturním pozadím k Depeche Mode blízko. Díky tomu i snáze, dle svého vyjádření, chápala o čem písně Depeche Mode jsou.²²

V menších městech byla možnost vytváření komunity fanoušků výrazně obtížnější. V některých oblastech neměl fanoušek Depeche Mode téměř žádnou příležitost setkat se s dalšími depešáky. A tak jednou z možností, jak sdílet svou příslušnost k depešácké komunitě byla inzerce, zvláště pro ty nejmladší členy komunity. Na tehdejší způsob komunikace vzpomíná narátorka Dagmar Buriánová Jansová: „*Tenkrát internet neexistoval, telefonní pevnou linku měl také málokdo, takže přes ta média. Tenkrát vycházely časopisy, které jsem si kupovala: Pionýrská stezka, Sedmička pionýrů, dokonce v Ohníčku pro malé děti byly články, tak to jsem všechno zkupovala jako blázen, jakmile tam byla malá zmínka. Pak jsem si v Pionýrský stezce dala inzerát: Je mi 12-13 let a chtěla bych poznat další fanoušky Depeche Mode. Následovalo, co jsem vůbec nečekala. Tenkrát se poštačka ptala, co se děje, protože denně narvaná schránka plná dopisů. Spousta lidí z celé republiky psala, že také poslouchají Depeche Mode, že taky by se chtěli vidat, takže to bylo denně 5-10 dopisů ve schránce“.*²³

Socialistický režim dlouho tápal, kam depešáky zařadit, ale často si vypomáhal slovem pankáči. Depešáci byli často řazeni mezi punkovou odnož. Lze to dokázat například na dokumentu tehdejší Československé televize nazvaném *Mládež s otazníkem* z roku 1988. V dokumentu je představena pražská diskotéka Drancy. Během záběru na tančící depešáky při hudbě Depeche Mode (skladba *A Question Of Time*) je prostor označen za punkovou diskotéku a depešáci – v černém oblečení a s řetězy – za punkovou mládež. Ve zmíněném dokumentu je psychologickou socialistickým občanům vysvětleno, že černé oblečení, řetězy a ocvokované bundy jsou archetypické symboly, které představují agresí a styl žoldáků.²⁴

²¹ Rozhovor Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

²² Rozhovor Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

²³ Rozhovor Josefa Kubíka s Dagmar Buriánovou Jansovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

²⁴ *Mládež s otazníkem*. In: *Sondy*, ČST 1988, 10. 11. 1988. Česká televize [online], <http://www.>

Depešáci ale nepatřili mezi punkery a filozofie jejich inspiračního zdroje měla daleko k nihilismu i k násilí. Jak ale upozornil v 70. letech britský sociolog Stanley Cohen, masmédia subkultury demonizují, čímž přispívají ke vzniku tzv. morální paniky. Morální panikou Cohen označil stav, kdy jsou nositelé určité subkultury společností označováni jako deviantní a jsou považováni za hrozbu pro společnost.²⁵ Což v případě depešáků a dalších subkultur v období socialismu bylo zesíleno strachem, který režim pociťoval z jakékoliv anomálie.

Depešáci ale pouze hledali prostor, kde by měli možnost sdílet svou vášeň a nadšení pro hudbu. Jejich primárním cílem nebylo provokovat, tím se odlišovali, i přes podobný vzhled, od subkultury punkerů. Depešáci nerebelovali proti režimu, ale svou až aristokratickou afektovaností proti realitě socialistické šedi. Přesto filozofie a poetika, kterou nacházeli v depešácké estetice mohla být pro socialistický režim potenciálně nebezpečná a to nejen provokativním stylem oblékání, ale především tím, že si vytvářeli vlastní svět, který v prvotní fázi nepotřeboval závazky SSM a svázání své činnosti oficiálními organizacemi. Skutečný každodenní život a existence depešácké subkultury byly ale především postaveny na lidech, kteří tuto subkulturu tvořili.

Koncert Depeche Mode v Praze na vrcholu perestrojky

Dá se říct, že v podstatě zvláštní shodou okolností vystoupili Depeche Mode ve vrcholném období přestavby v Praze. Ještě v roce 1985 to zástupci režimu odmítali: „*Vzpomínám si na jednu diskuzi v Praze, se zástupcem tajné policie nebo něčím na ten způsob, který mohl rozhodovat o kulturních záležitostech, a on řekl: „Ne, ne, ne, žádné Depeche Mode! Za žádných okolností. Představují negativní vliv na naši mládež!*“²⁶ Tento postoj se ale o tři roky později změnil. Depeche Mode byli, koncerty ve Varšavě a v Budapešti, v socialistických zemích provedeni.

Mezi příznivci skupiny Depeche Mode v tehdejší ČSSR byla informace o příjezdu jejich oblíbené kapely něco velmi překvapivého, co vlastně do celkového pojetí kultury ČSSR nezapadalo: „*Když se ta informace objevila, tak to byl naprostý šok, ale naprostý šok, který už dneska asi nikdo nezažije. Vemte si, že tady byl vrcholem kultury koncert Michala Davida a najednou měli přijet Depeche Mode.*“²⁷

ceskatelevize.cz/porady/896767-sondy/28843051591-mladez-s-otaznikem. Staženo 1. 6. 2018.

²⁵ HEŘMANSKÝ, Martin, NOVOTNÁ, Hedvika. *Hudební subkultury*, in: JANEČEK, Petr. *Folklor atomového věku*, ISBN 9788070363157, s. 100-101.

²⁶ LANGE, Sascha; BURMEISTER, Dennis. *Behind the Wall: DEPECHE MODE-Fankultur in der DDR*, Mohuč: Ventil Verlag, 2018, ISBN 9783955750893, s. 49-50.

²⁷ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před

Mnoho skalních depešáků vstupenky pořídilo v rámci oficiálních socialistických organizací. „*No samozřejmě vypuklo totální pozdvižení, tomu jsme nechtěli vůbec věřit, když se objevily plakáty, tak už jsme věděli, že se něco děje. Vstupenka stála 150 korun. Něco šlo do prodeje. My jsme si je tedy sehnali, zaplatili jsme je, ale sehnali jsme je přes svazáckou organizaci, to tady zase musím říct,*“ vzpomíná narátor Petr Švihovec.²⁸

V rámci socialistického Československa, kde oficiální informovanost byla na velmi nízké úrovni, se šířila spousta falešných zpráv. Ačkoliv se režim v ČSSR hlásil ke glasnosti (otevřenosti), většina obyčejných občanů mu vysoce nedůvěřovala. Hudebník Jan Vozáry vzpomíná „*Když jsme tam přicházeli k té hale, tak jsme opravdu nevěděli, jestli to bude nebo nebude, protože taková byla doba.*“²⁹ Dokonce i na amatérském audiozáznamu z tohoto vystoupení je v úvodu slyšitelná překvapená reakce jednoho z návštěvníků: „*Jsou to opravdu oni.*“³⁰

(Ne)bezpečnost depešáků

Ať již to byl generační problém nebo ideologický, tak je naprosto evidentní, že bezpečnostní složky a pořadatelé vůbec neměli ponětí jaké publikum se na Depeche Mode chystá. Výjimkou z organizátorů byla pouze paní Dana Hálová, která pro Mladý svět podotkla: „*Začali jsme lístky prodávat všude v jeden den, 1. března. Chodila jsem od jednoho místa k druhému; mluvílo se o nadcházejícím srovnání deklasovaných živlů, zdrogovaných pološilenců, ohánějících se řetězy. Já ale viděla normální mladé lidi, studenty, učně.*“³¹

Ještě před samotným koncertem se konaly schůzky zástupců SNB a pořadatelů. Ústřední ředitel Pragokonzertu JUDr. František Hrabal vyslovil na tiskové konferenci dva týdny před vystoupením Depeche Mode značné obavy. Koncert britské kapely měl hodnotu rozhodující zkoušky, která pokud se nezdaří, tak k dalším rockovým koncertům v ČSSR nedojde. Zkušený zástupce Pragokonzertu Ivo Letov poté, co viděl den před pražským koncertem vystoupení Depeche Mode v Budapešti, uklidňuje: „*Hudba Depeche Mode rozhodně nevyvolává ničitelské nálady.*“³² Z toho je ale patrné, že i on si prověřoval, až na poslední chvíli co může Praha od koncertu Depeche Mode čekat. Bezpečnostní opatření

Sametovou revoluci v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

²⁸ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revoluci v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

²⁹ Rozhovor Radiožurnálu Českého rozhlasu s Janem Vozárym. Český rozhlas [online], <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zaznamy/#/2018-03-09/12>. Staženo 20. 3. 2018.

³⁰ Depeche Mode Live in Prague 11. 3. 1988 Pimpf (Intro) & Behind the Wheel, YouTube [online], <https://www.youtube.com/watch?v=aXNeisJcWTQ>, Staženo 20. 3. 2018.

³¹ HORÁČEK, Michal. Na Depeche Mode, Mladý svět 30, 1988, č. 15., s. 16-17.

³² HORÁČEK, Michal. Na Depeche Mode, Mladý svět 30, 1988, č. 15., s. 16-18.

byla bezprecedentní. Situační zpráva uvádí: „Dne 11. 3. 1988 ve 20.00 hod vystupovala anglická hudební skupina Depeche mode v Parku kultury a oddechu J. Fučíka, ve Sportovní hale ČSTV. Na bezpečnostní opatření k udržení klidu a veřejného pořádku bylo nasezeno 232 příslušníků VB i StB, 5 videorekordérů s obsluhou, 4 fotografové, 1 pyrotechnik a dále 8 psů vůči psy. Vzhledem k tomu, že již v odpoledních hodinách se do Prahy sjížděla mládež, příznivci punk rocku, vlaky a autobusy z celé republiky a počaly se shlukovat skupinky, bylo bezpečnostní opatření posíleno o 190 dalších příslušníků SNB (VB i StB), 50 příslušníků Pohotovostního pluku VB MV ČSR, 10 příslušníků správy vojsk MV - odboru zvláštního určení, a 5 psů vůči psy.³³

Příznivci kapely vzbuzovali podezření nejen před Sportovní halou, ale po celý den, kdekoliv se v Praze objevili: „Od samého rána bylo možné v Praze pozorovat zvýšený výskyt černých pláštěnek, kožených bund a baretů, to ortodoxní příznivci kapely oblékli svůj kroj. Také pankáči, ten věčný terč měšťáků, vyrazili do ulic - ale ani tentokrát, k překvapení mnohých nerozbili skla výkladních skříní, nezapalovali auta a netýrali malé děti.“³⁴

Archiv bezpečnostních složek vydává svědectví, jak tato událost byla vedena v záznamech SNB. Zde je například uvedeno, že jeden zatčený vyzýval k násilnému vniknutí do Sportovní haly, a tak byl převezen na záchytnou stanici pro alkoholiky. Zároveň bylo na služebnu OS SNB v Praze 7 předvedeno 12 mladých fanoušků ze Slovenska, kteří si podle záznamů krátily čas před koncertem výtržnostmi, alkoholem, a tím, že si malovali tváře barvami a symboly.³⁵

Vystoupení Depeche Mode v Praze lze považovat za přelomové pro celou hudební veřejnost v ČSSR. Komunita depešáků se rozrostla během chvíle několikanásobně a především se od tohoto koncertu organizovala a zároveň získala možnost argumentovat, že hlavní objekt jejich zájmu vystoupil na úřady povoleném koncertě v Praze, takže nečiní nic protistátního.

Symboly a typické znaky odívání subkultury depešáků v českých zemích

Subkultura depešáků se vyznačovala mnoha primárními znaky a symboly, které byly pro ni typické. Nutno podotknout, že samotná kapela Depeche Mode velmi významně k této symbolice přispěla. Depeche Mode se zvláště od období alb *Some Great Reward* z roku 1984 a *Black Celebration* z roku 1986 objevovali v černém koženém oblečení.

³³ Archiv bezpečnostních složek (ABS), záznam ve fondu MV ČSR v tzv. svodkách dozorců útvaru HS-VB Praha, v situační zprávě č. 42 za operační den 12. 3. 1988 (přir. 2632-2653/95, bal. 43)

³⁴ KOSATÍK, Pavel. *Normální koncert*, Kmen, 1, 1988, č. 14 (7. duben), s. 3.

³⁵ Archiv bezpečnostních složek (ABS), záznam ve fondu MV ČSR v tzv. svodkách dozorců útvaru HS-VB Praha, v situační zprávě č. 42 za operační den 12. 3. 1988 (přir. 2632-2653/95, bal. 43)

Asi nejznámější symbol Depeche Mode používaný českými depešáky byl v tzv. runovém stylu. Často, zvláště v období socialismu, byl používán jako graffiti na zdech domů či ve stanicích metra. Také se tímto symbolem zdobili fanoušci při různých akcích: „*Mnozí z nich mají rozličné části těla pomalované runovými iniciálami skupiny DM. Holky si je malují rtěnkou na čelo a na tvář.*“³⁶ Zajímavostí je, že tento symbol se objevil unikátně v tehdejší ČSSR a mezi zahraničními fanoušky není vůbec známý. Ani samotná skupina tento symbol nikdy nepoužila.

Jak je evidentní nejtypičtějším znakem fanouška Depeche Mode bylo černé oblečení. Jednalo se o všeobecně chápanou skutečnost již v období socialismu. Jak je například patrné z vtipu v dobovém humoristickém časopisu Dikobraz: „*To není funebrák, to je depešák.*“³⁷ Nebo z článku v samizdatových Voknovinách: „*Jako by člověk vkročil přímo do hejna lidských havranů, jejichž kovové lesklé peří se před vašima očima záhy změní v bundy z černé kůže, černé post-pankáčsky rozčepejžené hlavy, anebo pokud jde o mladé dámy, v dlouhé černé pláště, krátké černé sukně, černé punčochy, černé barety a často kromě černé nalakovaných nehtů i černé rty. Procházím jednotlivými hloučky havraních depešáků, kde si na poslední chvíli holky pomáhají černými tužkami na obočí navzájem zdobit tváře „new-paintingovými“ kresbami, nebo si alespoň píší jméno své kultovní skupiny někam mezi uši a nos.*“³⁸

Takto byli vnímáni fanoušci a příslušníci depešácké subkultury svým okolím v období socialismu. Sami měli o tom, co symbolizuje typického depešáka a depešačku jednoznačné představy: „*Oblečený celý v černém, měl takový trošku extravagantnější účes, pak placky, nějaké odznaky, řetězy a tak. Bylo to v té tehdejší společnosti, že jakmile šel člověk do toho alternativnějšího vzezření, tak už byl zase trošku podezřelý.*“³⁹

V období 80. let 20. století v ČSSR ale nebylo příliš jednoduché se k typickému depešáckému stylu dopracovat. Vyžadovalo to značnou kreativitu většiny fanoušků, estetiku DIY (Do It Yourself) a vzájemné předávání informací, jak co vyrobit, kde co sehnat a co jak upravit. Koupit či nějakým způsobem získat černé džíny nebylo vůbec snadné. Buď bylo nutné utratit za ně tuzexové poukázky ve značné hodnotě, nebo obarvovat věci jiné barvy na vytouženou černou. Obecně je pro subkultury, jako v tomto případě, typickým důležitým procesem při vytváření stylu tzv. brikoláž, kdy jsou jednotlivé předměty či prvky oděvu dávány do nových kontextů, čímž dostávají nový význam.⁴⁰

³⁶ KOSATÍK, Pavel. *Normální koncert*, Kmen, 1, 1988, č. 14 (7. duben), s. 3.

³⁷ DAVID, Evžen. *To není funebrák, to je depešák*. In: Dikobraz, 4, 25. ledna, č. 2268, ročník XLV, s. 5.

³⁸ BLM, P. Voknoviny. č. 6, 1988, s. 1-2.

³⁹ Rozhovor Josef Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH USD AV Praha.

⁴⁰ HEŘMANSKÝ, Martin, NOVOTNÁ, Hedvika. *Hudební subkultury*, in: JANEČEK, Petr.

Jak taková vlastní kreativita a tehdejší možnosti vypadaly, přibližuje Rosana de Montfort: „*Džíny nebyly, to byl komunismus. Krimplenové kalhoty nebo nějaký tesil ano, ale sehnat džíny, to byl jedině Tuzex. Stály tenkrát až sto patnáct bonů, a to byl majlant. Za sto patnáct bonů si člověk mohl koupit spoustu věcí... Já vím, že jsem si své kožené bundy šila ze starých kabátů, který jsem koupila a dávala na to cvočky, snažila jsem se kopírovat z Burdy nějaké stříhy, prostě jsme dělali, co jsme mohli, vše svépomocí.*“⁴¹

Ani nabídka obuvního průmyslu tehdejší ČSSR nebyla taková, že by si fanoušek Depeche Mode mohl vybrat boty, které by se hodily ke stylu, jímž se subkultura vyznačovala. Znovu musela přijít ke slovu vlastní kreativita a invence. Narátor Aleš Nechvátal vzpomíná: „*Boty jste nesehnal. Tak já jsem si je vyrobil z dělnických kožených pracovních bot. Mají ocelovou špičku, tak většinou lidi v téhle komunitě tu špičku odřízli, a pod tím byl nerez plech, aby ty boty vypadaly jinak.*“⁴² Nejen boty, ale i ostatní části „depešáckého“ oděvu, například kožené oblečení, patřily v tehdejší ČSSR do kategorie téměř nesehnatelné, a tak museli depešáci využívat levnější a dostupnější materiál a vlastní kreativitu: „*Kalhoty černý půjčený od kámoše, byly mi ke kotníkům, ale byly černý. Žádná kožená bunda, normálně koženková. Pamatuji si, že můj děda, který dělal na dráze, mě vzal na výlet do Prahy, jenom proto, že tehdy ve stánku na Václaváku prodávali cvočky a já jsem na tu půjčenou koženkovou bundu vycvočkoval DM.*“⁴³

Dostupnost čehokoliv, co by typický fanoušek Depeche Mode potřeboval, byla v šedivém a bezvýrazném socialistickém Československu téměř mizivá: „*Museli jsme vymýšlet různé alternativy, takže se přebarvovaly boty, přebarvovaly se bundy, takové klasické, šili se košile, a takhle. Dělal se různé pásky, všelijak obité různýma cvočkama, pyramidy tehdy nebyly, to se všechno objevilo až postupně.*“⁴⁴ Z rozhovorů s příslušníky depešácké subkultury je patrné, že mezi jejími členy panoval poměrně silný pocit sounáležitosti. To vedlo k tomu, že si vzájemně pomáhali s dostupností nejen nahrávek a textů písní skupiny, ale rovněž se snažili být jeden druhému nápomocní v oblasti oblékání. „*Jít do krámu a koupit si černý tričko jako dneska, nebo černý džíny, to prostě neexistovalo, to prostě nešlo. Shodou okolností můj děda pracoval tenkrát v Chemapolu a měl na starost dovoz barev. Měl kvalitní barvy ze západu. Mě a mým přátelům obarvoval kalhoty, trička, pláště či košile. Kolikrát to u něj bylo jak ve vývařovně. Ale jinak*

Folklor atomového věku, s. 96.

⁴¹ Rozhovor s Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴² Rozhovor Josefa Kubíka s Alešem Nechvátalem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 17. 2. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴³ Rozhovor Josefa Kubíka s Filipem Macháčkem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, dne 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴⁴ Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

se to sehnat nedalo. Už jenom sehnat černý plášť. To jsme sehnali od kamarádky, jejíž máma pracovala v jednom výzkumném ústavu, bílé pláště. Přinesla nám čtyři a my jsme si je obarvili na černo a měli jsme černé pláště, které byly sice původně pracovní, ale to už nikoho nezajímalo.“⁴⁵

Projevovala se jistá exaltovanost v tom, že se fanoušci za železnou oponou snažili přiblížit svým oblíbenecům více než ti v západních zemích, kde Depeche Mode byli chápáni jako zajímavá, ale každopádně popová či poprocková skupina, žádný underground ani alternativa vůči hlavnímu proudu.

Fanoušci v socialistické ČSSR ale brali odkaz Depeche Mode odlišně. Je nutné si také uvědomit, že v období, kdy se komunita depešáků začala na našem území výrazněji vytvářet, bylo krátce po vydání desky Black Celebration (Černá oslava), která obsahovala stejnojmennou skladbu, a také třeba píseň nazvanou Dressed In Black, jejíž název se bez znalosti kontextu dal snadno přeložit jako „Odění v černém“, a to mnoho fanoušků interpretovalo jako „pokyn“ obléct se do černého oblečení. Samotná kapela kód černého koženého oblečení uvedla dominantněji v roce 1984. Do té doby střídali členové skupiny mnoho různých stylů oblečení a barev.

Získávání a šíření nahrávek a informací uvnitř depešácké subkultury

Kontakt se zahraniční západní muzikou prostřednictvím nahrávek byl i v osmdesátých letech 20. století v socialistickém Československu značný problém. Relativně dobré možnosti přinášela návštěva některé ze spřátelených zemí socialistického bloku, a to zvláště Maďarska a Polska.⁴⁶ V těchto zemích se vydávaly v licenci zahraniční rockové desky. „Pamatuji, že v Budapešti, když jsem byla jednou v Maďarsku, tak tam se daly koupit kazety, a hlavně vinyly, takže to jsem měla spousta vinylů,“ vzpomíná narátorka Michaela Olexová.⁴⁷ Velmi dobrý výběr hudebních nosičů byl také v bývalé Jugoslávii.⁴⁸ Hudební vydavatelství RTV Ljubljana vydalo v Jugoslávii v licenci kompletní tehdejší diskografii Depeche Mode, již od prvního alba kapely s nepatrným zpožděním vydáním oproti originálu.⁴⁹

⁴⁵ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴⁶ VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom Rock 'n'roll?: Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956 – 1989*. Praha: Academia, 2010, ISBN 9788020018700, s. 180.

⁴⁷ Rozhovor Josefa Kubíka s Michaelou Olexovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 6. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁴⁸ VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom Rock 'n'roll?*, s. 180.

⁴⁹ Depeche Mode – Speak & Spell. Discogs site [online], <https://www.discogs.com/Depeche-Mode-Speak-Spell/release/6982157>. Staženo 10. 2. 2018.

Pokud neměl hudební fanoušek příležitost vycestovat do některých z těchto zemí, fungovala v období socialismu v Praze zahraniční kulturní centra socialistických států. Maďarské kulturní centrum sídlilo na Národní třídě a Polské kulturní centrum v Jindřišské ulici. Pro fanoušky Depeche Mode bylo podstatné to polské, jelikož tam se prodávaly licenční vinylové desky ze západních zemích. První deska, kterou si tak skutečně mohli čeští depešáci v Praze pořídit, byla kompilace The Singles 81-85 vydaná polským vydavatelstvím Tonpress v roce 1985, u příležitosti vystoupení Depeche Mode ve varšavské hale Torwar. Následovalo polské vydání desky Black Celebration z roku 1986.⁵⁰

Další rozšířenou možností, jak se dostat k vytouženým hudebním nosičům od Depeche Mode byla návštěva tzv. černého trhu nebo černé burzy. Jednalo se o ilegální prodej různých věcí, které byly standardně nedostupné. V Praze fungoval takový černý trh každou neděli dopoledne poblíž Staroměstského náměstí, což byla dle Petra Švihovce všeobecně známá záležitost. Jednou měsíčně Veřejná bezpečnost udělala na tomto ilegálním tržišti zásah, a následující týden pokračovalo vše jako obvykle. Dala se zde zakoupit například kazeta značky Sony, nahraná 90 minutami nejnovějších zahraničních hitů. Její cena byla podle narátorů 120 Kčs.⁵¹

Ze zahraničí dováželi překupníci západní hudbu, kterou poté přehrávali na audiokazety a dělali výběry největších hitů, které byly mezi mládeží velmi ceněným artiklem: „*Udělalí výběr listopad 88, a to prodávali. Na naše poměry to byla drahá sranda. Ale prostě, když jsme chtěli mít nějakou hudbu, tak jsme to kupovali. A pak se začaly objevovat celé desky. Kazeta z jedné strany bylo U2, z druhé album Depeche Mode. To už bylo jiné. Dokonce vím, že tenkrát nám jeden takový překupník Depeche Mode vozil. Objednali jsme si desku a on ji nahráł a přivez nám ji na kazetě.*“⁵² Následně si kazetové nahrávky fanoušci mezi sebou kopírovali. Takto se dostávaly nahrávky mezi fanoušky, jelikož kopírování z kazety na kazetu bylo poměrně snadno dostupné pomocí dvoukazetových rekordérů.⁵³

Podobné černé burzy fungovaly ve všech větších městech po celé republice. Jejich status, jak již plyne z označení, nebyl oficiální. Daly se tam obvykle získat věci běžně nesehnatelné. V Ostravě se černá burza nacházela v prostoru za Hotelem Palace.⁵⁴ Působnost černých burz na Moravě přibližuje narátor Zdeněk

⁵⁰ CAFOUREK, Ivan. *Depeche Mode v Praze*. in: Melodie VI/1988, s. 18.

⁵¹ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵² Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵³ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵⁴ Rozhovor Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před

Vymlátil: „Když chtěl mít člověk celé album, tak tam byly sběratelské burzy. Ty byly primárně zaměřené až z 80% na odznaky, známky, starožitnosti. Ale na těch burzách se daly sehnat i vinyly a nahrané kazety. Tam byly vždycky dvě alba, na té nahrané kazetě, tak jsme vlastně začali shánět tu muziku, a kompletovat ty diskografie, protože v té době bylo cílem získat kompletní diskografii. Takže to bylo tak, že se na ty burzy jezdilo třeba z Přerova do Olomouce, do Holešova, do Brna.“⁵⁵

Pro depešáky, z nichž pro mnohé z nich neexistovalo, aby poslouchali jinou hudbu než Depeche Mode, měly informace o skupině stejnou hodnotu jako zvukové nahrávky. Více informací o skupině pro ně znamenalo aspoň obrazně překonat železnou oponu a být blíže kapele, která neměla v českém tisku téměř žádný prostor: „V rádiu nic nebylo. V tisku se vůbec o takových kapelách nepsalo. Jediné místo, kde se daly sehnat informace, byly burzy. A narovinu, tyhle věci se daly většinou sehnat ve větších městech. Prvořadě bylo ty informace získat. Já jsem každou neděli chodil v Praze na Uhelňák, na bazar, kde se kupovaly Bravička, což byla drahá sranda, na to, že jsme nikdo neuměli německy. Ale byly tam obrázky, byly tam data. Nějak se to přeložilo přes známý, a pak se to muselo dát mezi lidi.“⁵⁶

Aby mohly být přeložené články, texty a jakékoliv další informace, které se jen trochu zmiňovaly o Depeche Mode, rozšířeny mezi další depešáky, museli se přepsat na psacím stroji: „Udělal jsem tři průklepy, přejelo se to třikrát, takže bylo devět kopií, a těch devět kopií, si ještě vzali kamarádi nebo kamarádky, kteří do domu ještě jednou projeli psacím strojem, a pak se to rozeslalo. Takže do města x šla jedna kopie, tam si to ty lidi mezi sebou zase rozdělili. Takže to bylo takový pokoutný. Já jsem tenkrát říkal, že jsme jak chartisti, že to roznášíme, rozesíláme po jednom dílu, a lidi si to tam dávají dohromady.“⁵⁷

Cyklostyl nebo kopírky byly pro mladé lidi, většinou žáky a studenty, nedostupné, takže tato možnost rozmnožování tiskovin byla téměř nemožná. Petr Švihovec doplňuje, že zásadní bylo, že v té době dobře fungovala pošta, takže všechny informace se rozesílaly jejím prostřednictvím.

Podobně to probíhalo i v těch nejzapadlejších částech republiky, jak přibližuje narátorka Dagmar Buriánová Jansová: „Tenkrát to fungovalo tak, že kamarád, který byl z Ostrožské Nové Vsi, nahrával kazety a prodával to. Tenkrát to byly devadesátky Sonky, ty se prodávaly asi za stovku jedna kazeta. Psali jsme si mezi

Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵⁵ Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵⁶ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

⁵⁷ Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

*sebou a vyměňovali nahrávky poštou. Chodily balíčky s kazetou, a takhle se to směňovalo.*⁵⁸

Tvůrce fanzinu prvního fanklubu FKDM Zdeněk Vymlátíl přibližuje, jak sháněl materiály pro původní depešácký Zpravodaj: „*Časopisy se daly sehnat na burze, nebo je někdo dovezl ze zahraničí. Já jsem na těch burzách nekupoval vinyly, protože byly drahé, když jsem vydělával 1600 Kčs a vinyl tam stál 400 Kčs. Tak jsem spíš koupil za stovku časopis, který byl tematicky zaměřený na tu elektronickou scénu, a z toho jsem měl třeba 4, 5 článků do toho našeho fanzinu, poté co se to přeložilo.*“⁵⁹ Zároveň připouští, že při sestavování získaných informací pro fanzin Zpravodaj fungovala autocenzura a že vždy měli na mysli to, aby informace nakonec uvedené ve fanzinu byly apolitické, aby neprovokovaly a nebyl tak zavadán důvod k zákazu.

V podobném duchu se vyjadřoval ve svém dopise karlovarským depešákům vedoucí jedné ze třech českých původních poboček tohoto prvního fanklubu Stefan Seregelyes. Ten informoval o chystaném fanzinu karlovarské pobočky. Podle jeho dopisu měl být zaměřen jen a pouze na hudbu DM.⁶⁰ Po prostudování tehdejších fanzinů nazývaných Zpravodaj, které vydávalo Centrum FKDM ČSSR je zřejmé, že organizátoři a vedení se nechtěli dostat do rozporu se státní mocí. Jakákoliv akce konaná pod hlavičkou fanklubu musela být ohlášena úřadům tři týdny dopředu. Je evidentní, že svůj status fanklub založil na oficiálním schválení úřady, a tím jako by zmizela původní spontánnost.

Závěr

Depešáci se jako subkultura objevili v někdejší Československé socialistické republice v období, kdy zde měla probíhat politická i společenská přestavba a uvolnění cenzury. Skutečnost byla ovšem odlišná. Ani v oblasti kultury nic nenaznačovalo, že by docházelo ke zmírnění cenzury či akceptování alternativních hudebních či jiných uměleckých směrů. Západní zahraniční hudba byla i ve své popové či pop-rockové formě v Československu oficiálně vnímána jako škodlivá západní produkce. Hudba Depeche Mode do tehdejší ČSSR začala pronikat během let 1984 až 1985, kdy televizní a rádiové stanice v Západním Německu a v Rakousku často vysílaly oblíbený singl *People Are People* a v některých pohraničních oblastech ČSSR byl signál z těchto západních zemí dostupný.

V roce 1985 vystoupili Depeche Mode ve Varšavě a v Budapešti. O rok poz-

⁵⁸ Rozhovor Josefa Kubíka s Dagmar Buriánovou Jansovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH USD AV Praha.

⁵⁹ Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH USD AV Praha.

⁶⁰ Fotokopie dopisu vedoucího karlovarské pobočky DMFK členům fanklubu v roce 1988 uložen v archivu autora.

ději byly v v Polském kulturním centru v Praze dostupné vinylové desky Singles 81-85 a Black Celebration, které Depeche Mode vydali v letech 1985 a 1986. Těchto desek bylo ale omezené množství. Oficiálně v ČSSR žádné nahrávky Depeche Mode nevycházely. Postupně se v ČSSR začaly vytvářet skupinky fanoušků Depeche Mode, které přebíraly vzhled členů skupiny – černé oblečení, vystříhané vlasy, řetězy a mnoho dalších postpunkových prvků. Z těchto lokálních skupinek se formovala postupně subkultura. V rámci této subkultury se sdružovali lidé, kteří měli společný zájem ve svých aktivitách, v módním stylu, ale i životních hodnotách a filozofii, kterou Depeche Mode v jejich očích představovali. Vytvořili si vlastní symboly a zároveň přebírali to, čím je Depeche Mode zaujali. Značná část členů dokonce odmítala poslouchat jakoukoliv jinou hudbu než od jejich oblíbené kapely, čímž si získali pověst fanatiků.

Tato subkultura měla značný počet členů zvláště po koncertě Depeche Mode v Praze v březnu 1988. Samotný koncert byl dílem náhody, depešáci se ale díky němu v mnoha městech stali jednou z nejvýznamnějších subkultur. Na mnoha místech po celé republice se setkávali a poslouchali svou oblíbenou hudbu. Brzy se dostali do pozornosti státní moci. Depešácký vzhled se výrazně odlišoval od šedé socialistické reality. V tehdejší ČSSR se bezpečnostní orgány snažily znepříjemnit život každému, kdo se diferencoval vzhledem či svým postojem. Podobně jako pankáče či metalisty, ani depešáky nenechala Veřejná bezpečnost na pokoji a podle vyprávění narátorů jim v mnoha případech znepříjemňovala život. Dokonce i Státní bezpečnost se snažila pomocí preventivně rozkladných opatření narušovat srazy depešáků i další jejich činnost. Určitá změna nastala po vystoupení Depeche Mode ve Sportovní hale v Praze v březnu 1988.

Někteří ze členů depešácké subkultury se pokoušeli organizovat a vytvářet vlastní fankluby. Tím, že v Praze, na povoleném koncertě, vystupovala jejich oblíbená skupina, mohli argumentovat, že nic nebrání v založení fanklubu. Což ale zároveň vytvářelo určité pnutí uvnitř samotné komunity. Ne všichni totiž viděli jako rozumné nechat se svázat pod křídla SSM a v podstatě si tak zadat s komunistickou mocí. V Přerově byl ale přesto založen fanklub nazvaný Centrum DMFK, který se pokoušel dostat určité aktivity subkultury na oficiální úroveň. Ve skutečnosti se ale činnost omezovala na vydávání fanzinu.

Krátce před Sametovou revolucí byla snaha ustanovit fanklub i v Praze, z kterého po Sametové revoluci vzniklo volné sdružení Depeche Mode Friends. Toto sdružení se velmi rychle stalo mohutnou organizací s buňkami po celé republice, organizovalo srazy, na kterých se setkávaly stovky a tisíce depešáků z celé republiky. Mnoho z buněk sdružení vydávalo vlastní fanziny a organizovaly své vlastní srazy. Zároveň pokračovala existence depešáků jako subkultury. Každodenní setkávání v malých skupinkách a okázalé pochody v oblečení v depešáckém stylu.

Ve studii se mi podařilo dokázat základní tezi, a to, že fanoušci britské hudební skupiny Depeche Mode působili ve zkoumaném období v českých zemích jako subkultura. Důkaz spatřuji především v tom, že tato komunita působila ve skupinách, snažila se odlišit od mainstreamu, měla své jasné rozpoznávací unifikované znaky, a používala své symboly. Tato subkultura se vyvíjela od svěbytného uzavřeného neorganizovaného systému, až po vznik oficiálních fanklubů a sdružení. Podle mého zjištění byl i v době největšího rozkvětu, pouze zlomek členů subkultury depešáků organizován. A to platí jak v období perestrojky, tak transformace. V roce 1990 měla organizace Depeche Mode Friends přes pět tisíc členů, ale podle mediálních odhadů z té doby, bylo na našem území až 250 tisíc lidí, kteří se považovali za členy této subkultury.

Rovněž jsem ve studii zodpověděl otázku, zda státní moc zasahovala do existence této subkultury. A to jak poznatky získanými z archivů, tak ve výpovědích narátorů. Zde získané výsledky mohly vyznít trochu rozporuplně. V některých regionech tehdejší ČSSR mohli depešáci již v období socialismu působit na oficiální bázi, ale v jiných byli perzekuováni.

Použité zdroje

Publikace a literatura

HEŘMANSKÝ, Martin, NOVOTNÁ, Hedvika. Hudební subkultury, in: JANEČEK, Petr. Folklor atomového věku: Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti. Praha: Národní muzeum, FHS UK Praha, 2001. ISBN 9788070363157.

LANGE, Sascha; BURMEISTER, Dennis. *Behind the Wall: DEPECHE MODE - Fankultur in der DDR*, Mohuč: Ventil Verlag, 2018.

VANĚK, Miroslav, Byl to jenom Rock 'n' roll?: Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956 – 1989. Praha: Academia, 2010.

VLADIMÍR 518. *Nová černá romantika*. In: *Kmeny 0*, Praha: Bigg Boss a Yinachi, 2013.

Archiv

Archiv bezpečnostních složek (ABS), záznam ve fondu MV ČSR v tzv. svodkách dozorcího útvaru HS-VB Praha, v situační zprávě č. 42 za operační den 12. 3. 1988 (přír. 2632-2653/95, bal. 43)

Archiv bezpečnostních složek (ABS), A 36 inv.j. 433 („Vyhodnocení plánu práce II. odb. S - StB Praha, Č. Budějovice, Plzeň. Ústí nad Labem, Hr. Králové, Brno, Ostrava (pro rok 1988)“.

Archiv bezpečnostních složek (ABS), A 36 inv.j. 433 („Vyhodnocení plánu práce II. odb. S - StB Praha, Č. Budějovice, Plzeň. Ústí nad Labem, Hr. Králové, Brno, Ostrava (pro rok 1988)“).

Archiv bezpečnostních složek (ABS), Protokol událostí MO-VB Letná (přír.3242-3251/99, bal. 201) z 11. 3. 1988

Archiv bezpečnostních složek (ABS), záznam ve fondu MV ČSR v tzv. svodkách dozorčího útvaru HS-VB Praha, v situační zprávě č. 42 za operační den 12. 3. 1988 (přír. 2632-2653/95, bal. 43)

Archiv bezpečnostních složek (ABS), Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa): A 36 inv.j. 332 („Plán činnosti X. S. SNB na rok 1988“).

Články, noviny a časopisy

BLM, P. *Něco mezi černou mší a divokou jízdou na lochnesce*, Voknoviny, č. 6. 1988.

Depeche Mode. Generace, č. 28, 2. ročník, 26. 3. 1991.

HORÁČEK, Michal. *Na Depeche Mode*, Mladý svět 30, 1988, č. 15.

KOSATÍK, Pavel. *Normální koncert*, Kmen, 1, 1988, č. 14.

Filmy a televizní dokumentární pořady

Mládež s otazníkem. In: *Sondy*, ČST 1988, 10. 11. 1988. Dostupné Česká televize [online] <http://www.ceskatelevize.cz/porady/896767-sondy/28843051591-mladez-s-otaznikem>. Dostupné 1. 6. 2018.

Internetové zdroje

Depeche Mode Live in Prague 11. 3. 1988 Pimpf (Intro) & Behind the Wheel, YouTube [online], <https://www.youtube.com/watch?v=aXNeisJcWTQ>. Staženo 20. 3. 2018.

Depeche Mode – Speak & Spell. Discogs site [online], <https://www.discogs.com/Depeche-Mode-Speak-Spell/release/6982157>. Staženo 10. 2. 2018.

Rozhovor Radiožurnálu Českého rozhlasu s Janem Vozárym. Český rozhlas [online], <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zaznamy/#/2018-03-09/12>. Staženo 20. 3. 2018.

Citované a parafrázované orálněhistorické rozhovory

Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 4. 11. 2017. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Petrem Švihovcem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka se Zdeňkem Vymlátilem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 20. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Michaelou Olexovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 6. 1. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Rosanou de Montfort v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 15. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Filipem Macháčkem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Dagmar Buriánovou Jansovou v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 5. 3. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

Rozhovor Josefa Kubíka s Alešem Nechvátalem v rámci projektu Subkultura depešáků před Sametovou revolucí v českých zemích, 17. 2. 2018. Přepis uložen v archivu COH ÚSD AV Praha.

O autorovi

Mgr. Josef Kubík studium: Soudobé dějiny Institut mezinárodních studií fakulty sociálních věd UK, Soudobé dějiny – Orální historie Fakulta humanitních studií UK. V současné době připravuje publikaci o této subkultuře.

E-mail: kubik.josef@seznam.cz

Od soumraku do úsvitu – Dějiny českokobratrského Korandova sboru v Plzni od 50. do 90. let 20. století / From the sunset to the dawn – History of Koranda Congregation in Pilsen From the 1950 s to the 1990 s of the 20th Century

Lukáš Vydra

Abstrakt

Práce je věnována českokobratrskému Korandovu sboru v Plzni, jehož dějiny sahají na samotný počátek dvacátého století. Práce se zaměřuje hlavně na dějiny posledních šedesáti let sboru. Obsahuje však i stručný přehled prvních padesáti let sborové historie. Je zde popsána problematika evangelizace západních Čech a samotné Plzně, historický vývoj za první republiky, druhé světové války a za komunistického režimu. Práce staví hlavně z výpovědí pamětníků, jelikož je nedostatek pramenů, které by vypovídaly o posledních šedesáti letech Korandova sboru.

Abstract

The document is dedicated to Koranda congregation in Pilsen. Its history starts at the very beginning of the 20th century. The document focuses especially on the last sixty years of the congregation's activities, but it also contains a short description of the first fifty years of its history. The problem of evangelization of the western Bohemia and Pilsen itself is described in the document, as well as the historical development during the First Republic, World War II and the communist era. The document is based on the statements of the witnesses because there are only a few documents which focused on the last sixty years of Koranda congregation's history.

Klíčová slova: Korandův sbor; Českokobratrská církev evangelická; Plzeň; Karel Machotka; náboženská revoluce; evangelizace; Trialogy; Biblické hodiny s hostem; „Třicátníci“; faráři; církev za totality; církev dnes.

Key Words: Koranda congregation; Evangelical Church of Czech Brethren; Pilsen; Karel Machotka; religious revolution; evangelization; trialogs; biblical lessons with a guest; “Třicátníci” - people in their thirties; pastors; church in communist era; church today.

Úvod

Československý Korandův sbor v Plzni¹, se může z dálky jevit jako obyčejný bytový dům postavený za první republiky. Stejně tak jako okolní domy. Ačkoliv je to s podivem, mnoho Plzeňanů neví, že tento nenápadný bytový dům v sobě ukrývá kostel.

Rozhodl jsem se vybrat si problematiku dějin Korandova sboru jako téma své studie z toho důvodu, že v tomto kostele probíhají hodiny mé varhanní výuky a vždy mě zajímaly dějiny tohoto kostela. Brzy jsem zjistil, že dějiny Korandova sboru za první republiky jsou velmi kvalitně zpracované v nemnohých publikacích. Co se týče dějin po druhé světové válce, ty nebyly skoro nikde zaznamenány. Mohlo za to několik faktorů. Hlavním faktorem však byla nálada ve společnosti. S nástupem komunistického režimu zažívala jakákoliv církev doslova boj o přežití. Československá církev evangelická nebyla výjimkou, i přes fakt, že nepatřila k nejperzekuovanějším. Avšak i s touto „úlevou“ měli členové Korandova sboru na starosti jiné záležitosti, než se aktivně a pečlivě starat o svůj archiv či psát sborovou kroniku, jak tomu bylo zvykem za první republiky.

Hlavním cílem této studie je předložit přehledné dějiny Korandova sboru v Plzni po smrti jeho zakladatele Karla Machotky – tedy po roce 1954.

Dosavadní zpracovanost tématu není nikterak rozsáhlá. Čerpal jsem z nemnoha publikací, skromných archivních pramenů, ale hlavně z vyprávění pamětníků. Měl jsem k dispozici jejich „široké spektrum.“ Byl to současný farář pan Miroslav Hamari, současná farářka Helena Hamariová, současný kurátor² Josef Beneš, bývalý místokurátor Jaroslav Řezníček (který mi poskytl nejvíce informací) a jeho žena Věra, bývalý varhaník Korandova sboru Josef Esterle, bývalý farář Korandova sboru Luděk Korpa, syn faráře Pavla Pellara pan Ondřej Pellar, člen Korandova sboru, plzeňský výtvarník Václav Malina a profesor PhDr. Viktor Viktora, CSc., jehož rodina patřila mezi členy ke Korandovu sboru.

Co se literatury týče, vycházel jsem z práce plzeňského historika Václava Plachta, který se Korandovým sborem zabýval v knize *Přehled dějiny křesťanství naší vlasti*, dá se říci, že jedině on se věnoval problematice Korandova sboru podrobně. Dále jsem vycházel z pamětí zakladatele Korandova sboru Karla Machotky s názvem *Ve znamení kalicha*, z práce historika Jakuba Šloufa *Projekt stavby Korandova sboru v Plzni 1918–1938*, ze sborníku *Korandův sbor, jeho vznik budování popis a otevření*. Většinou se jedná o literaturu staršího data, kromě Jakuba Šloufa, patřící časově do období první poloviny dvacátého století. Je tedy možno říci, že aktuálnost publikací není značná. Jejich relevance je však dostačující k tématu, které popisují, avšak jedná se o publikace, které se zaměřují na dějiny Korandova sboru v období první republiky.

¹ Sídli na adrese Anglické nábřeží 13, Plzeň.

² Představený staršovstva sboru

Historické prameny jsem studoval přímo v archivu Korandova sboru a také v archivu Synodní rady Českobratrské církve evangelické v Praze³, ve kterém jsou prameny velice kusé a navíc končí rokem 1984.

Má práce se však opírá hlavně o orální historii. Tomuto faktu jsem musel přizpůsobit jednotlivé rozvržení kapitol. Bylo totiž nemožné chtít od pamětníků přesné roky událostí, o kterých mi vyprávěli, nedělalo jim však problém přiřadit jednotlivé vzpomínky k farářům, kteří v dané době v Korandově sboru sloužili. Právě s ohledem na tento fakt, jsem přizpůbil metodu rozhovoru. Byl polostrukturovaný – vždy jsem se jich zeptal na daného faráře, na to, jak reflektují jeho osobnost a co všechno se ve sboru událo během jeho služby. Protože bylo velice jednoduše dohledatelné v jakém období, jaký farář v Korandově sboru sloužil, roztřídil jsem druhou polovinu práce, která pojednává o historii sboru po roce 1954, na jednotlivé kapitoly podle farářů. Ke kapitolám jsem přidal podkapitoly, ve kterých jsou vyloženy události, které souvisí s historií Korandova sboru.

Stručná historie Korandova sboru mezi lety 1904 – 1954

Na začátku 20. století bylo v Plzni jen nepatrné množství českých evangelíků, kteří byli rozdrobeni a neměli stálého faráře. Největším zlomem byl však rok 1904. Tehdy se do Plzně dostává vikář⁴ Karel Machotka. Ten získává pod svou správou 230 českých evangelíků ze západu Čech, kteří ovšem nespádají pod žádný sbor.

V roce 1914 přišel do Plzně vikář Ebenzer Otter. Karel Machotka si nepřál žádné nevlídné konkurenční vztahy, a tak si společně s Ebenzerem Otterem rozdělil Plzeň podle řeky Radbuzy. Pan farář Otter získal Bory, centrum a sever města. Karlu Machotkovi připadly východní plzeňské oblasti – například Slovany, Lobzy či Božkov. Díky tomuto rozdělení rozhodl pražský Salvátorský sbor, pod který Plzeň formálně spadala, o jménech jednotlivých sborů: Západní – pod správou Ottera a Východní – pod správou Machotky. Oba faráři si později od Synodní rady vyžádali přejmenování. Západní sbor se přejmenoval na Husův a Východní na Korandův.

Roku 1922 přichází pro Karla Machotku radostná zpráva. Stává se farářem, jeho sbor tedy již není závislý na pražském Salvátorském sboru. Nová pozice však měla jednu nespornou výhodu – příslibené finance od Synodní rady. A jelikož počet věřících hlásící se k Českobratrské církvi evangelické rostl, bylo na čase řešit vybudování kostela pro Machotkův sbor. Na rozdíl od Otterova Husova sboru, který si postavil kostel už v první polovině dvacátých let, neměl

³ Nejvyšší správní orgán Českobratrské církve evangelické složený s laiků i církevních představitelů

⁴ Kněz, který nemá dostudovanou teologickou fakultu. Má svěcení, ale nemůže sám spravovat sbor.

Machotkův sbor pro své bohoslužby po dobu třiceti let existence trvalé místo. Machotka nelpěl na žádné přílišné honosnosti, a tak se jeho sbor občas dostal do míst, u kterých je s podivem, že mohly sloužit jako místa pro náboženská setkání. Například sály kin Elektra a Hvězda či restaurace v Martinské ulici. Od roku 1927 se sbor scházel v Řemeslnické besedě v Prokopově ulici, jejichž prostory sloužily, jako modlitebna dokud se nedokončilo budování kostela.

Po mnoha zamítnutých architektonických návrzích přišel architekt Jaroslav Fišer s projektem, který se zamlouval jak staršovstvu, tak Machotkovi. 16. května 1935 proběhlo slavnostní položení základního kamene kostela. Stavba kostela byla dokončena 29. listopadu 1936. Co se týče sborových domů, ty byly dostavěny v letech 1938 – 1939.

Poslední důležitou poznámkou, která souvisí se stavbou kostela, je kolumbárium nacházející se pod kostelem. V době těsně před budováním kostela se ještě předpokládalo, že kolumbárium bude stát mimo kostel. Konkrétně při jeho severozápadní straně. K tomuto řešení ale chyběl dostatečný prostor a také potřebné finance. Proto se základy kostela začaly budovat o několik metrů hlouběji, právě kvůli kolumbáriu. V kolumbáriu mají základ sloupy, které jsou statickou oporou celého kostela, a které drží strop kolumbária. Kolumbárium kopíruje celý půdorys kostela. Návrh počítal s tím, že se do kolumbária bude chodit přes kostel. A právě tento návrh zachránil Korandův sbor před krachem.⁵

Po záboru Sudet na podzim roku 1938 přichází do Plzně mnoho uprchlíků, kterým se snaží Korandův sbor pomoci – nabízí jim například sborové byty za velmi nízký nájem. Při osvobozování Plzně v roce 1945 zastával důležitou roli nejen Korandův sbor, ale i farář Machotka. Korandův sbor byl vybrán americkými důstojníky jakožto místo, kde se konaly bohoslužby pro vojáky. Mohla za to pravděpodobně podobnost kostela s těmi, na které byli američtí vojáci zvyklí z domova. Karel Machotka mnohokrát pomohl americkým vojákům s orientací v Plzni a okolí, jelikož sám znal podstatnou část západních Čech.

Poslední roky Machotkova života byly poznamenány mozkovou mrtvicí, která jej postihla roku 1950 a úplně upoutala na lůžko. Proto podal 23. dubna 1951 svou rezignaci na post faráře. I přesto, že se jednalo o skoro bezbranného starce, totalitnímu režimu nebyl lhostejný. Jakožto kněz spadl do skupiny, kterou nová komunistická vláda, velice silně perzekuovala. Komunisté se snažili Machotkovi škodit všemožně, nejvíce však tím, že mu stát neposkytl prakticky žádný důchod. Machotka byl tedy odkázán na pomoc členů sboru, kteří to také v nové době

⁵ Za totality byly sboru sebrány všechny sborové byty s výjimkou těch, které byly služební pro zaměstnance kostela. Ústřední správa hřbitovů se snažila získat kolumbárium pod svou správu. Nikdy toho ale nebylo dosaženo, jelikož se šikovnou argumentací zajistilo, že kolumbárium je součástí kostela, tudíž spadá po Korandův sbor. Jeden z důvodů této argumentace byl fakt, že se jinudy než přes kostel do kolumbária nedalo dostat.

neměli jednoduché. Snažili se jej navštěvovat, a pokud k tomu měli vzdělání, i ošetřovat a poskytovali mu své peněžní dary.

Karel Machotka zemřel 5. listopadu 1954 ve věku 73 let. Jeho popel je dodnes uložen v kostelním kolumbáriu na čestném místě.

Dějiny Korandova sboru po roce 1954

Záměrně jsem si zvolil rok 1954 jako milník, jelikož v tomto roce zemřel Karel Machotka, který byl bezesporu otcem celého sboru a kostela. Jak jsem již zmínil v úvodu, rozhodl jsem se tyto dějiny periodizovat podle farářů, kteří v daném období v kostele sloužili a sepsat všechny podstatné události, které se v Korandově sboru během jejich služby staly a které jej ovlivnily.

Jaromír Klimecký (farářem od roku 1951 do roku 1979)

Farář Jaromír Klimecký, který původně sloužil v Rokycanech, byl staršovstvem zvolen do pozice faráře 3. června roku 1951. Zvolen byl jednomyslně všemi 526 hlasy. Jediný protikandidát Břetislav Hladký se před volbou vzdal svého postu. Farářem Korandova sboru v Plzni se Jaromír Klimecký stal 9. září roku 1951, tedy ve stejném roce, ve kterém podal Karel Machotka rezignaci. Měl k pomoci diákona⁶ a později vikáře Stanislava Kureše, který byl nápomocný už Karlu Machotkovi.

Farář Klimecký přišel do sboru v padesátých letech, tedy v dobách nejtěžší totality. Přesto šlo o osobnost, která se režimu nebála. Pan profesor Viktor Viktora vzpomíná, že farář Klimecký vedl neobyčejně odvážná a otevřená kázání, ve kterých reflektoval soudobou politickou situaci a přenášel ji do morálního prostoru. „*Já teď nevím, zda to pan farář Klimecký sdělil takhle, ale když budu parafrázovat, řekl: Uvědomte si, že všichni naši představitelé a politici nám lžou.*“⁷ To, že nebyl za tuto větu nikterak perzekuován, si pan profesor Viktora vysvětluje oddaností a soudržností členů sboru. Jaromír Klimecký nebyl takto ostrý pouze v kázáních, korespondence mezi sborem a Synodní radou se jen hemží Klimeckého kritickými nárazkami na soudobý režim. Pan profesor Viktora mě seznámil s ještě s jednou jeho vzpomínkou: „*Dokonce jsem od maminky slyšel, že ve dnech kdy si Plzeň připomínala květnové osvobození, nechával Klimecký vyvěsit v kostele vedle vlajky československé a sovětské také vlajku americkou.*“⁸

⁶ Laik, který může provádět bohoslužby.

⁷ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s profesorem PhDr. Viktorou, CSc. (vedoucí katedry českého jazyka ZČU FPE), dne 29. října 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s profesorem PhDr. Viktorou, CSc. (vedoucí katedry českého jazyka ZČU FPE), dne 29. října 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Pan farář Klimecký aktivně navštěvoval nemocné členy sboru a trávil s nimi značnou část svého volného času. Také se staral o to, aby měla sborová mládež, co nejlepší zážitek z bohoslužby, což je patrné dle slov pana Řezníčka: „*Mládež tehdy sedávala vzadu a on se rozčilil, Klimecký, a říkal: Proč sedíte vzadu? Proč si nesednete do předních lavic? Mládež má být viditelná, přece!*“⁹ Také orodoval za to, aby před kostelem stál nějaký představený staršovstva a vítal se s příchozími.

Totalitní doba na sbor velmi doléhala. Je bezesporu jasné, že po komunistickém převratu v roce 1948 a následném znárodnění činžovních domů byly sboru odebrány všechny byty ve třech sborových domech. Odebráno bylo také právo vybírat nájemné v obchodech, které sídlily v přízemí sborových domů. Jediné, co sboru zůstalo, byl samotný kostel, kolumbárium a byty pro faráře a kostelníka. Kolumbárium nepřípadlo Ústřední právě hřbitovů jen proto, že bylo pod kostelem a tím pádem součástí budovy. Šlo tedy o jediný pravidelný finanční příjem sboru, ke kterému se přidaly samozřejmě příspěvky věřících.

V této době se musely všechny křesťanské církve semknout bez ohledu na své rozdíly. Korandův sbor významně spolupracoval s Husovým sborem na Jižním předměstí v Plzni. A současně se snažil co možná nejvíce spolupracovat se sbory Československé církve husitské, ke které měl nejbližší. Padesátá léta reflektoval bývalý místokurátor pan Řezníček takto: „*Pan docent Jerie, on byl tehdy kurátor nejen sboru, ale i kurátor celého seniorátu*¹⁰, *tak on se zapojil do Mírové práce*¹¹, *aby měl sbor, jak se říká, plusové body.*“¹² Také dodává, že: „*My jako staršovstvo jsme si schválně změnili název svých schůzek. Původně se to jmenovalo Schůze staršovstva, to ale vypadalo jako všechny ty povinné schůze, co měl každý v práci a různě, takže jsme to přejmenovali na Poradu staršovstva.*“¹³

⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

¹⁰ Představený laické části seniorátu, který řídí jednotlivé sborové kurátory a je podřízen synodnímu kurátorovi.

¹¹ Neplacená pracovní činnost obyvatel.

¹² Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

¹³ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Náročné to také měla tehdejší sborová „Mládeže“¹⁴: „*Nás tam tenkrát do modlitebny chodilo asi tak pětáctýřicet. A pak jsme se rozházeli a naproti kostelu, jak jsou dnes Dopravní podniky, byla asi STB, byli v civilu, tak u kostela jsme udělali takovej chumel, pak jsme se odstěhovali na roh a tam jsme kecali, a pak jsme šli zase dál, a tam jsme se taky bavili a zabrali jsme celý chodník. A tím jsme dávali najevo, že je nám to jedno, že nás sledují. To víte, že jsme tam měli tajnýho mezi sebou. Syn nějakýho velíkýho zvířete z Prahy. On se nějak neprojevoval. Taky takhle postával. A nikdy se protistátní řeči v „Mládeži“ nevedly. Bylo tam čtení z Bible, biblické referáty a nějaké hry,*“¹⁵ sdělila mi paní Řezníčková.

Na Korandův sbor také chodila různá udání. Jako příklad je možno uvést jednu korespondenci mezi Synodní radou a Korandovým sborem. Na Synodní radu přišlo roku 1959 udání, že si faráři Korandova sboru účtují za pohřeb 20 korun, což bylo protizákonné. Synodní rada žádala vysvětlení. Jaromír Klimecký se za sbor hájil tím, že jde o naprostou nepravdu. Sbor si nikdy nenechával platit za takovéto služby. Pokud farář dostal nějakou částku, byl to pouze dobrovolný dar od pozůstalých. Jelikož korespondence týkající se tohoto tématu dále nepokračuje, je možné tvrdit, že dál se tento „incident“ neřešil.

Stanislav Kureš (vikářem od roku 1927 do roku 1966)

Pan vikář Kureš přišel do sboru 1. července 1927 jako diákon. Původně sloužil ve Strakonících, později ve Kdyni. Po devítileté službě v Korandově sboru, tedy roku 1946, se z něj stal vikář. Po celou dobu působení byl nápomocen Karlu Machotkovi, který nemohl stíhat starost o všechny kazatelské stanice, sledování výstavby kostela a přípravu kázání.

Vikář Kureš měl velmi blízko k loutkovému divadlu. „*Dokonce si pamatuju, že v modlitebně, tam byly loutky. A my jsme si s nima hrály jako děti. A on ty loutky používal při výuce v nedělní škole, abychom se jako děti bavily a přitom se něco naučily o víře,*“¹⁶ vzpomíná pan Malina. Všichni pamětníci se shodují, že to byl velmi hovorný, extrovertní člověk.

Sboru sloužil až do 1. ledna roku 1966, kdy zažádal o důchod. Ve stejném roce zemřel.

¹⁴ Spolek mladých členů sboru, jejichž setkání se účastnil i farář, které přednesl krátké kázání, po něm nastoupil člen „Mládeže“ s referátem na danou teologickou problematiku, po kterém následovala diskuze.

¹⁵ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 29. října 2019 za přítomnosti jeho ženy Věry. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

¹⁶ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Václavem Malinou (člen Korandova sboru), dne 8. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Krátká služba faráře Jana Šoltésze (od roku 1966 do roku 1968)

Když Stanislav Kureš zemřel, bylo potřeba zajistit jeho nástupce. Takto velký sbor, jako byl Korandův sbor, potřeboval a stále potřebuje ke své existenci dva faráře. Proto byl z Chrástu u Plzně povolán farář Jan Šoltész.

Jeho zvolení proběhlo 17. dubna 1966, zvolen byl jednomyslně. Jeho protikandidáti byli faráři Pavel Fojtů z Domažlic, Jaromír Sklenář z Hořátve a Jan Dusa, tehdy již důchodce, bývalý farář z Chotiněvsi. Korespondence mezi Synodní radou a Korandovým sborem dokládá, že faráře Dusa navrhla Synodní rada v době, když ještě žádní protikandidáti nebyli, což se Synodní radě příliš nelíbilo. Šoltész byl slavnostně instalován¹⁷ 11. září 1968 synodním se niorem Miroslavem Rodrem.

*„Byla to osobnost úžasná. Tak vyrovnanýho a zbožnýho člověka v tom nejlepším slova smyslu málokdy najdete. Myslím tím ne tak, že se neustále prezentuje, že má oči k Bohu, ale tak jak vypadá, jak se chová, jak mluví, jak jedná, jak je zodpovědný. A v tom je bratr farář Šoltész totální jednička,“*¹⁸ vzpomíná pan kurátor Beneš na faráře Šoltésze.

Jan Šoltész byl však ve sboru pouze od roku 1966 do roku 1968, kdy přešel do Husova sboru. Důvod jeho přestupu byl dosti netradiční. Dle slov pana Řezníčka to bylo takto: *„Jeho manželka vlastnila vilu v Bezovce a on prostě prohlásil, že se chce do té vily nastěhovat, a že ten byt ve sboru opustí. Jakmile by ten byt opustil bez jakékoliv další smlouvy, tak sbor by byl býval o ten byt přišel a my jsme potřebovali ty dva byty jako pro dva faráře, protože to byl nejpočetnější sbor skoro v církvi. No tak, staršovstvo rozhodlo, že se nedá nic dělat, bude muset hledat nového faráře. A on přesídlil do Západního sboru a tam ho zvolili za faráře a sem přišel bratr farář Pellar.“*¹⁹ Tento případ uvádím, jako příklad toho, jakými složitostmi si museli faráři a tím pádem celý sbor za totality procházet.

„Třicátníci“

Na úvod této podkapitoly bych uvedl slova bývalého místokurátora pana Řezníčka: *„Já jsem v roce 1967 zjistil v Kostnických jiskrách, že v různých sborech v Čechách existují takzvaní Třicátníci. A řekl jsem, že bych rád založil ten třicátnícký kroužek.*

¹⁷ Uveden do služby.

¹⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

¹⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

A pomáhal mi k tomu bratr farář Šoltész a ten kroužek vedl.“²⁰ Je však důležité vysvětlit, co byli tito „Třicátníci“. V praxi se jednalo o skupinové setkání, které se konalo vždy první pátek v měsíci a ve kterém měl vždy pozvaný odborník referát na téma, které si vybral. Jak členové staršovstva, tak i členové sboru byli tímto Řezníčkovým nápadem nadšeni a rozhodli se mu v tomto úsilí co možná nejvíce pomoci. „*Já jsem jako chtěl, aby to mělo bohoslužebnej rámeček, tak jsem vždy někoho požádal, aby to mělo úvodní pobožnost, která se stávala z písně, čtení z Bible a případně krátké úvahy. Pravda, že jsem to často dělal sám. Ze začátku nás bylo patnáct, pak dvacet, pak třicet a jednou nás bylo i pětáctičet a já jsem, když bratr farář Šoltész odešel, tak já jsem začal ten kroužek vést. A když přišel bratr farář Pellar, tak říkal: Ne ne, já to nepřevzmu, jen si to veď sám, já kdyžtak pomůžu, nějakou přednášku připravím, ale dělej to sám.*“²¹

Tyto schůze ale nebyly nikde oficiálně hlášeny, předpokládalo se, že úřady by toto nedovolily. „*Scházeli jsme se v modlitebně, krátkou dobu. Ale tehdy, za faráře Pellara, začala být taková kritická doba. Každé nepovolené shromáždění bylo hned zakázáno a byly by problémy. Netroufali jsme si Třicátníky ohlásit, protože by nám to stejně nepovolili. Takže jsme se rozhodli, že se budeme scházet u Pellarů v bytě.*“²² V bytě ovšem nebylo mnoho místa, tudíž nebylo neobvyklé, že někteří účastníci museli sedět na zemi. Díky pečlivosti pana Řezníčka, který si o každém setkání vedl podrobný zápis, je možno vysledovat jaká témata a jací odborníci se zde v průběhu let vystřídali.

První setkání proběhlo 9. prosince roku 1967. Přednášku měl senior Ródl. Druhou pak farář Šoltész. Třetí přednášku je třeba zmínit, neboť ta byla přelomová. Přednášel zde Petr Hájek, což byl varhaník a kurátor sboru U svatého Salvátora v Praze a který jakožto vystudovaný matematik přednášel na téma O matematice aneb precizní matematická logika. Nutno dodat, že někteří členové sboru nebyli tímto tématem příliš nadšeni, jelikož bylo značně „neteologické.“ Druzí však toto kvitovali s povděkem, jelikož se dozvěděli informace, ke kterým by jen tak nepřišli.

Dovolím si uvést ještě několik důležitých přednášek. Například přednášku faráře Jana Dusa, který byl člen Nové orientace²³, o které přednášel. Přednášel

²⁰ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²¹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²² Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²³ Šlo o spolek patnácti farářů, kteří se stavěli na odpor proti státnímu nařízení, které tvrdilo, že by

zde několikrát i profesor Václav Placht, známý plzeňský historik. Přednášku vedl jednou i samotný pan Řezníček na téma: O generačním problému. Na schůzkách „Třicátníků“ se také objevil pražský katolický kaplan Šojch. Toto jen dokazuje, jak moc ekumenicky byl Korandův sbor laděn. Velice netradiční přednášku vedl inženýr Stol, který se rozhovořil na téma automatizace železnic. Na konec uvedl faráře Kenera ze Kdyně, který se rozhodl pohovořit o svých dojmech z návštěvy NSR. Netřeba říkat, že se na této přednášce sešlo mnoho členů sboru.

Jak je vidno, schůze „Třicátníků“ byly skutečně různorodého charakteru. To tedy svědčí o tom, že členové tohoto sdružení byli otevření jakémukoliv tématu, ale také i jakémukoliv názoru. Setkávání „Třicátníků“ trvá do současnosti, avšak schází se pouze na novoroční schůzi, která je bez tématu, pouze se zde debatuje na libovolné téma.

Pavel Pellar (farářem od roku 1969 do roku 1991)

Po odchodu faráře Jana Šoltésze, přišel do sboru farář Pavel Pellar z Libkovic. Volba proběhla dvakrát, a to 8. a 15. června roku 1969. Zvolen byl jednomyslně, neměl protikandidáta. Jediným možným protikandidátem byl farář František Němec z Rumburku. Toho však dle slov pana Řezníčka nechtělo staršovstvo: „*Pozvali jsme ho na úvodní kázání. Bratr farář Klimecký si sliboval od Němce, že teda tady bude a staršovstvo pro něj bude. Jenomže když staršovstvo se ho ptalo, co všechno má v Rumburku za činnost, a tam se narazilo, protože on žádnou neměl. Ani „Mládež“, ani děti²⁴, a že staršovstvo se schází nepravidelně tak jednou za dva měsíce, a že všichni lidi ani nepřijdou na tu poradu. Tak tehdy můj tchán, on byl tenkrát ve staršovstvu, řekl: Tak bratře faráři, kdybyste si počínal tady tak jako v tom Rumburku, tak to by se vám tady ovčičky rozutekly, to není zrovna moc dobrá vizitka. A ono ho to strašně sebralo, že prej tady byl jako u výsledku STB a hrozně se urazil. Ve staršovstvu stejně neprošel jako kandidát. A když potom přišel Pellar, tak to staršovstvo udělalo totéž. Vyzpovídali ho a on měl z Lipkovic „Mládež“, Třicátníky, pravidelný staršovstva. A když schůze skončila, tak jsme se Pellara ptali, jestli mu to nevadilo. A on, že mu to nevadilo, že mu přišlo samozřejmé, že chceme vědět, jak se v tom minulém sboru choval.“²⁵ Místo faráře zaujal Pavel Pellar 1. srpna 1969 a jako farář působil hned ve dvou obdobích.²⁶*

církevní tajemník strany mohl zasahovat do kázání farářů. Každý z tohoto spolku byl brzy zbaven možnosti kázat.

²⁴ Nedělní škola – poznámka autora

²⁵ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²⁶ Druhé období: 1998–2001

Ať jsem mluvil s jakýmkoliv pamětníkem, každý vždy hovořil o Pavlu Pellarovi pouze v superlativech. Pan Esterle na něj uvádí tuto vzpomínku: „*Ve chvíli, kdy už jsem byl schopen trochu doprovázet, že už moje klavírní technika to dovolila, když už jsem hrál z chorálního, tak on si mě sebou bral do kazatelských stanic. Vždycky jsme jeli spolu. Už jen ta cesta autem byla milá, protože on byl člověk, který měl ohromný pastorační cit. Takže vždycky při té cestě se mě vyptal na spoustu věcí, jak ve škole, jak se daří tátovi – protože byl dlouhodobě nemocnej – ale nechtěl znát jen ty věcné věci, ale nějakým způsobem ze mě vytáhl i můj názor. Vždy řekl, co on si o něčem myslí, a tak nějak mě podnítil k tomu, abych řekl i já, co si o tom myslím. On byl vždy pro všechno nasazený, jak pro ty Třicátníky, tak pro „Mládež“, tak i o věci okolo. Pak už ten čas tolik neměl, on se stal, nevím v jakém roce, seniorem Západočeského seniorátu. Za jeho působení byl seniorátním kurátorem náš člen Elizeus Falátek. Bratr Pellar chodil mimo jiné na návštěvy do nemocnic, prostě to jeho farářský portfolio vykonával svědomitě. Taky ti chci říct, že jsem měl možnost na těch kazatelských stanicích jej sledovat hodně zblízka. On nemíval kázání slovo od slova. On měl body. Vždycky říkal, že pro něj je to takhle lepší, protože opravdu v tu chvíli říká to, co si myslí, že nepapouškuje nějaký text, čili je tam nějaký osobní zaujetí tou věcí, kterou zrovna vykládá. Vždycky to bylo ohromným způsobem logicky vystavěný a bylo to i písmácky dobře propojený. Používal odkazy, který často v Bibli najdeš. On ale uměl vybrat ty podstatný odkazy, který mají co říct nebo dokážou vnést do toho textu nějaký podstatný světlo a to bylo úžasné, protože někdy se kázání stává trochu filozofickou přednáškou, samozřejmě také i teologickou. Ale tohle byla praktická biblistika. To bylo u bratra faráře Pellara úžasné a myslím, že hodně lidí na něj právě vzpomíná jako na velmi srozumitelného kazatele. Nikoliv však srozumitelného za každou cenu, ale jako tak, že i když říkal důležité věci, tak se člověk mohl držet té nitě, té logiky, kterou on měl v těch poznámkách.“²⁷*

Pan Beneš tvrdí: „*Svou osobností, svou moudrostí a svým klidem a jeho přístupem k lidem si nás získal. I k mé ženě, která nebyla věřící, byl velmi přívětivý. Sdělení, které farář Pellar posílal z kazatelny, byla vždycky velmi silná.*“²⁸

Od syna pana faráře Pellara Ondřeje jsem se dozvěděl, že: „*Můj táta vždy dával „Mládeži“ velký prostor. Ono na těch schůzích se to dost často vždy názorově rozdělilo. No, a můj táta do těch vášnivých debat nikdy nezasahoval a nechal nás mladé mezi sebou diskutovat. Dokonce dost často opouštěl modlitebnu, aby se i ti nejvíc stydliví nedrželi vzadu. Po nějaký chvíli přišel, poslechl si všechny strany a udělal z toho vždy nějaký závěr. A já jsem mu za to teď hodně vděčný, protože díky tomu jsme si užili ve sboru takovej malej ostrov demokracie.*“²⁹

²⁷ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

²⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Ondřejem Pellarem (syn

Reflexe pamětníků o osobnosti Pavla Pellara bych zakončil informací od současného faráře sboru Miroslava Hamariho: „*Já tady dodnes slyším od lidí, že třeba jdou na mši, takže ani za těch sto let, co je zde evangelický sbor, nevymizelo z lidí to katolictví. A s tím se musel Pavel Pellar velmi vyrovnávat. Ale on se zasloužil o evangelizaci Plzně a okolí tím, že byl velmi trpělivý s lidma a dokázal věci velmi vysvětlovat a uměl pochopit, co přesně člověk potřebuje vysvětlit. Taký to byl výborný biblista. Což je pro evangeliky moc důležité – ta Bible a její výklad.*“³⁰

Domnívám se, že je potřeba na závěr této podkapitoly uvést informaci, která dokonale reflektuje tehdejší státní perzekuci církevních představitelů, a která souvisí s životem Pavla Pellara. „*Manželka faráře Pellara Radmila byla učitelka. A teďko manželka faráře, nebyl o ní nikde zájem, prostě. Nemohla tu sehnat místo. Tak potom jedna sestra ze sboru, Sudová se jmenovala, byla dokonce ve straně a dělala ředitelku na základce ve Škrvňanech. A říkala: Hele, Radko, já bych ti ráda pomohla, ale ono to nejde, ale počkej, já to ještě zkusím jinak. A že by teda dělala družinářku, nejdřív. A že se jí potom podaří možná dostat dál. Že v té družině to nebude tak moc vadit, že je manželka faráře. Tak dostala místo na 22. základní škole. Ale jen na nějaký čas. Asi na dva roky. Radka nakonec říkala, že na ní v té škole tlačili ze vše stran. A tak nakonec odešla. A vzala místo sborové sborové sestry u nás, u Korandů,*“³¹ vzpomíná pan Řezníček

Biblické hodiny s hostem

Je zřejmé již tradice Korandova sboru zajišťovat svým členům přísun teologických informací nejen prostřednictvím kázání. Vzpomeňme na „Třicátníky“, ke kterým se později přidají Trialogy, o kterých se zmíním v další podkapitole. Jednou z dalších možností, jak se mohl věřící či nevěřící člověk setkat s jiným pohledem na víru, byly Biblické hodiny s hostem. Tyto měly své trvání od roku 1972 do roku 1989. „*Byla to ohromná věc, která měla velkej ekumenický ohlas, protože se to ohlašovalo všude. Ale byla to jednoznačně akce Korandova sboru. Iniciativu veškerou, veškerý organizační záležitosti nesl na svých bedrech Korandův sbor,*“³² říká pan Esterle.

Pavla Pellara a farář rokycanského evangelického sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁰ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Miroslavem Hamarim, (současný farář Korandova sboru), dne 8. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³¹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 29. října 2019 za přítomnosti jeho ženy Věry. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³² Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník

Šlo o možnost setkat se s univerzitními profesory teologie z Komenského evangelické fakulty v Praze, kteří zde přednášeli na téma jimi vybrané části z Nového či Starého zákona, anebo reflektovali soudobé dění či nějaké téma pohledem křesťana, který měl vystudovanou vysokoškolskou teologii. Pan Esterle navíc uvedl při našem rozhovoru svou reflexi těchto akcí: „*Byly to vždy ohromně fundované přednášky. Myslím si, že pro ty profesory z Prahy to byla vítaná příležitost mluvit tak, aby tomu jakoby laici rozuměli. Já to alespoň tak vnímám, že oni museli ty svá témata, která určitě probírali i se studenty přetavit tak, aby na přednášce nebylo mnoho lidí, kteří se v tom, o čem mluví, neorientují. A myslím, že to dělali dobře, vždyť totiž byla na konci velmi živá diskuze.*“³³

Tomuto shromáždění však předcházela projekt z roku 1970 s názvem: Večer rozhovorů o současném křesťanském myšlení a životě. Zde přednášeli nejen evangeličtí profesori, ale také katoličtí či z Církve bratrské. Brzy však přišel zákaz ze strany státu. Režim nerad viděl katolické učence šířit své myšlenky více, než bylo nutné. Proto o dva roky později vznikly tyto, již pouze evangelické, Biblické hodiny s hostem.

„*Tyhle akce nám kupodivu tehdy ten stát povolil, ale poslal tam čmuchaře, vždycky tam někoho vyslali, aby to náhodou nebylo protistátní.*“ Vzpomíná pan Řezníček na tyto akce. „*Ale oni ti profesori si dávali pozor, oni věděli, že oni mohou na ně všechno říct. Takže se drželi tématu. A ten profesor Placht tam chodil vždycky a hned po přednášce odešel. Říkal: Já si to musím vždycky v té hlavě srovnat, a aby mi do toho nikdo nekecal, protože vždycky ta diskuze ta už nestojí za nic, to už nemusím slyšet.*“³⁴

Triology

Na konci sedmdesátých let v době normalizace neměla žádná církev v tehdejším Československu „na různých ustláno“. Stát se pokoušel (nejen v tomto období) církvím co nejvíce škodit. Největší perzekuci zažívali katolíci. Těm bylo, mimo jiné, zakázáno tvořit sbory mládeže, kde by mladí věřící mohli diskutovat o víře. Českobratrská církev evangelická tímto zákazem však netrpěla, a tak se zrodila v hlavách věřících myšlenka uspořádat pravidelná setkávání pro věřící z církve evangelické, církve katolické a přízváni byli i členové Církve bratrské. Pořadatelem byl Korandův sbor, v jehož prostorách se Trilogy konaly.

a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³³ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁴ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 15. srpna 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Trialogy byly tedy setkávání s dvouměsíčním odstupem, během kterých se řešily teologické otázky z pohledů různorodých věřících. Na každé schůzi se určilo téma schůze další. Většinou to bylo formou anketní otázky. Pan Esterle mi k Trialogům řekl toto: „*Vždycky se tam mluvilo o otázkách života, společenství, o tom, jak církev může pozitivně působit ve světě, jak může oslovovat lidi evangeliem, byť to bylo tehdy nutný dělat velmi obezřetným způsobem. Ty úřady, který to všechno hlídaly, tak ty byly velmi obezřetný.*

Bratr farář Pellar tu celou věc tak nějak tiše zaštiťoval. Zřejmě uměl nějakým způsobem vysvětlit církevnímu tajemníkovi proč se to děje, jak se to děje, a tak. Za celou dobu se tato záležitost se nezarazila,“³⁵ dodává pan Esterle. Připomínám, že Trialogy byly totiž na rozdíl od „Tricátníků“ oficiální. Farář Pavel Pellar dokázal vždy v případě potřeby příslušné úřady ujistit o neškodnosti akce a vše se snažil podat tak, aby se režim o Trialogy nezajímal více, než bylo nutné. Dle pana Esterleho to byla: „*Ta nejširší ekumena, jaká tehdy v probíhající totalitě byla možná. Její největší přínos pro budoucnost je asi v tom, že tady v Plzni vlastně nebyl problém s ekumenickým porozuměním. I s katolíkami.*“³⁶

Daniel Matějka (farářem od roku 1979 do roku 1992)

Daniel Matějka přišel do sboru po smrti Jaromíra Klimeckého, tedy 1. března roku 1979. Ve sboru působil třináct let až do 31. ledna 1992, kdy přešel do Českých Budějovic.

Pana kurátor Beneš reflektuje Daniela Matějku takto: „*Dan byl takový velmi exaktní člověk, který měl přesné myšlení, a té tolerance tam bylo málo. Rad měl ve věcech naprostý pořádek. Mimochodem, byl to asi jeden z prvních farářů u nás v církvi, kterej měl počítač. Pro nás byl Dan bližší věkem a měli jsme se moc rádi. Ještě za totality jsme s ním jezdili pravidelně na Prvního máje do Jáchymova, kde jsme trávili, taková skupinka lidí, jezdili jsme tam manifestovat na faru to, že se nechceme zúčastňovat prvomájových průvodů. Byl tam vždy biblický pořad a procházky, příroda a tak.*“³⁷

„*Dan s náma zpíval ve sboru. On byl zdatný bas,*“ uvádí pan Jan Esterle, „*On měl ohromnej cit pro muziku. Hrál na kytaru docela dobře. To Pavel Pellar, ten si uměl na klávesách jednoduše doprovodit písničku a nic víc, kdežto Dan, ten měl ten hudební cit větší.*“³⁸

³⁵ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁶ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁷ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý var-

Pavel Pellar se 1. listopadu roku 1986 stal seniorem Západočeského sboru. Případly tak na něj další starosti a nemohl se Korandovu sboru a všem aktivitám k němu přidružených tolik věnovat.

Pamětníci uvádějí, že od doby jeho zvolení seniorem nastaly mezi ním a farářem Matějkou občasně rozbroje. Staršovstvo to nejdříve přecházelo mlčením. Korandův sbor měl z tradice vždy dva faráře a bylo by bláhové si myslet, že nikdy mezi nimi nenastala žádná rozmlška. Nejvíce však eskalovali v polistopadové době. Pan Esterle vnímá tuto dobu takto: „*Po tý revoluci se mnoho věcí změnilo, tudíž i jakoby ty cesty toho, jak by měl ten sbor fungovat, jaký služby by mohl nabízet, a tak dále. Tudíž tím, že to bylo otevřenější, tak to bylo komplikovanější. A co z toho vybrat a co je podstatný. A bylo jasné, že ti faráři na to měli různé pohledy. Dřív to bylo sešněrované, takže k těm různopohledům nebylo tolik příležitostí. A tohle otevření vedlo k tomu, že se tu ti faráři taky hodně střídali.*“³⁹

Konflikty se vystupňovaly do té míry, že muselo staršovstvo zasáhnout. Pan Řezníček, který byl v té době stále aktivním členem staršovstva, uvádí tuto vzpomínku: „*Staršovstvo řeklo: Dobře, když se vám to nelíbí, tak odejděte někdo z vás, anebo odejděte oba. A Pellar místo aby zůstal do důchodu, protože on byl se mnou stejné ročník dvaatřicátek, tak on místo, aby do důchodu, do roku dvaadevadesát, zůstal, tak v roce devadesát si vzpomněl, že půjde do Rokycan. A Matějka na truc odešel do Budějovic.*“⁴⁰ Specifikuji, že Pavel Pellar odešel z Korandova sboru 30. dubna 1991.

Pan Esterle mi k této události řekl: „*Pellar to zdůvodňoval tím, že ta služba za těch třicet let byla velmi náročná, a že potřebuje klidnější sbor, který by byl blízko Plzně. A Dan Matějka taky chtěl skončit. Neříkám, bylo tu napětí, které oba dva vyčerpávalo. Takže chtěli jít jinam, kde by si vyčistili hlavu. Oba ale cítili, že když se tady otevře prostor úplně novým farářům, že mu to může tomu sboru přinést i nějaký pozitivní bonus.*“⁴¹ Daniel Matějka odešel k 31. lednu 1992 do zmínovaných Českých Budějovic. Sbor byl tedy bez farářů.

Staršovstvo tedy muselo jednat. Sboru hrozila administrace⁴², což samozřejmě nikdo nechťel. Bohoslužby se řešily provizorně. Synodní rada pro tyto případy vydává návod pro bohoslužby, ve kterých jsou předepsané texty z Bible, písně a kázání. Tyto provizorní bohoslužby prováděli členové staršovstva. Po celou dobu se také staršovstvo snažilo, aby občas mohl vést kázání také i farář. Od

haník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

³⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴⁰ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴¹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴² Správa jiného sboru.

pana Řezníčka vím, že: „Bylo to teda děsně náročný, protože jsme museli vždyc-
ky po Západním seniorátu hledat nějakého faráře, kterej by byl volnej alespoň
jednou za tři neděle, aby lidi neztratili kontakt s tou vírou.“⁴³ Tato situace trvala
až do srpna roku 1992, kdy přišel do sboru farář Pavel Freitinger.

Pavel Freitinger (farářem od roku 1992 do roku 2000)

Pavel Freitinger byl uveden do své farářské funkce v Korandově sboru 1. srp-
na 1992. Do Korandova sboru přešel z Nejdku. Původně měl být pouze dočas-
ným farářem. Nakonec zůstal ve sboru osm let. Zůstal by snad i déle, kdyby
neonemocněl rakovinou, na kterou roku 2000 zemřel.

Pan Beneš vzpomíná na pana faráře Freitingera těmito slovy: „On byl prostě
až puntičkářský ve výkladu slov a výkladu pojmů biblických. Všechno si psal
do počítače. Všechno musel mít přesně definováno, přesně určeno.“⁴⁴ Dle pana
Řezníčka: „Freitinger se víc zaměřoval na exezezi⁴⁵, zatímco třeba Korpa do
kázání zatlačoval i aktuální věci z církve, ze sboru i z veřejnosti. Povahou byl
dost liberální a otevřený všem názorům, ať už teologickým či jiným.“⁴⁶ V tomto
se velmi podobal svému předchůdci Pavlu Pellarovi.

Výmluvný je tento příklad, který mi sdělil pan Řezníček: „Freitinger asi za
dva roky onemocněl rakovinou. Měl rakovinu tlustého střeva. A založil tady po-
tom, když se léčil, při Korandově sboru aktivitu pro postižení rakovinou. A ono
přeci jenom pár lidí se tu šlo a scházeli se snad jednou za měsíc. A docela si
to ti lidi pochvalovali. Oni to udělali, to shromáždění, v bohoslužebném rámci,
zpívalo se tam, přečetlo se něco z Bible a ty lidi tam dostávali novou naději od
něj. Ono to bylo krátce. Asi jen rok.“⁴⁷

Pan farář Freitinger byl v době zjištění svého onemocnění na celý sbor sám,
proto bylo potřeba zvolit dalšího faráře. Staršovstvo se tedy rozhodlo pro Ludka
Korpu.

⁴³ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 29. října 2019 za přítomnosti jeho ženy Věry. Rozho-
vor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴⁴ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný
kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴⁵ Kritické a objektivní zkoumání Bible.

⁴⁶ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém
archivu autora.

⁴⁷ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém
archivu autora.

Po roce 1989 nastala možnost svobodně podnikat. V reakci na to vyjádřil člen Korandova sboru Elizeus Falátek, který byl mimochodem svého času seniorátním kurátorem, myšlenku zřídit v nebytových prostorech sborových domů, které nově sboru připadly, teologické knihkupectví, které by bylo ekumenicky laděno. Sbor mu bez váhání poskytl prostory. Knihkupectví se otevřelo roku 1990 a fungovalo do roku 2003.

*„Dlouhou dobu tady nabízel širokou nabídku knížek teologického zaměření. Bylo to velmi ekumenický. Pozdějš nebylo asi úplně únosný to jakoby ufinancovat. Svou roli hrálo i jeho stárnutí, takže nakonec došlo k dohodě s karmelitánami, kteří podstatnou část knížek dodávali, a nakonec se to přetransformovalo do Karmelitánského knihkupectví.“*⁴⁸ sdělil mi pan Esterle

*„V roce 2003 se ozvali karmelitáni, který to v osobě Karla Fatky zorganizovali, ty knihy vykoupily, takže se s Elizeem finančně vyrovnali a spravovali to dlouho, a potom si to přenesli do Františkánské ulice,“*⁴⁹ svěřil se mi v rozhovoru Miroslav Hamari k této problematice.

Luděk Korpa (jáhen od roku 1994 do roku 2003)

Luděk Korpa byl člen sboru od roku 1985. Do sboru přišel jako nově uvěřivší člověk. V osmdesátých letech sloužil v armádě jako letecký technik. Brzy po svém příchodu začal studovat teologii. V roce 1990 se stal diakonem pro merklínský sbor. Jáhnem Korandova sboru se stal v roce 1994 a byl zde do roku 2003. Během své služby dostudoval teologickou fakultu a stal se farářem. Roku 2003 přijal nabídku stát se farářem v Kloboukách u Brna.

Jak jsem již zmínil, Luděk Korpa ve svých kázáních poukazoval na problémy své doby. Šlo o velmi aktivního mladého člověka, který chtěl vnést do sboru nový dech, jenž přicházel s porevoluční dobou. *„On jako farář dost dlouhou dobu hledal, než našel nějakou pozici. Měl a myslím si, že pořád má velmi blízko ke katolictví, čili působí ekumenicky. Já ho nechci hodnotit. To je mimochodem obrovský nešvar v církvi – hodnotit kazatele,“*⁵⁰ uvádí pan kurátor Beneš.

„Díky tomu, že byl právě jakoby voják, tak měl v sobě určitéj dril a někdy některý věci prezentoval až příliš energicky, či až tak, že to mohlo někoho zranit. Na druhou stranu to byl člověk, kterej hledal. Hodně. Hledal cesty, aby církev aktuálně využívala ty možnosti, který jí ta nová situace dávala. Snažil se i o ekumenický

⁴⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁴⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Miroslavem Hamarim, (současný farář Korandova sboru), dne 8. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁵⁰ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

*vztahy a v rámci toho věřil, že je důležité podpořit i hospicový hnutí. Takže on je jeden ze zakladatelů Hospice u svatého Lazara a vnímal jako důležitou věc podporovat práci Diakónie.*⁵¹ vzpomíná pan Esterle. Korandův sbor se tedy může pyšnit tím, že stál u zrodu velmi významných plzeňských sociálních středisek. Dodávám, že v Hospici u svatého Lazara se angažovala i manželka Pavla Pellara paní Radmila Pellarová. Dnes převzaly veškerou iniciativu nad hospicem dobrovolnické organizace, město Plzeň a římskokatolická církev, která stála rovněž u založení hospice.

Pan Řezníček na Luďka Korpu vzpomíná takto: „*Zajímal se o tu výchovu dětí, už vlastně teenagerů, skoro. A jezdil s nima na putovní tábor. On ale začínal už za totality*⁵², *když bylo zakázáno pracovat s mládeží, to bylo v roce osmdesát osm a měl strach, kdyby se to provalilo, protože na to neměl povolení. A když se stal jáhenem, tak v tom pokračoval.*“⁵³

Luděk Korpa totiž vždy inklinoval ke skautingu, který zažil ve své obnovené formě v 60. letech, nabídl sborové mládeži možnost podnikat výlety ve skautském duchu. O této problematice řekl toto: „*Tenkrát to nešlo nazývat skaut. Takže to bylo, jakože společenství dětí pod sborem, prostě Biblické hodiny pro děti. A pomáhal nám farář Pavlosek z Chrástu a dal nám prostor, kde jsme dělali skautskej program. Byly tam děti z Chrásteckýho sboru a od nás. Pak jsme jezdili na Šumavu, do Horního Krušce, kde je, dnes už, starokatolický kněz Václav Diviš. A ten znal spoustu lidí. Takže jsme měli louku, kde byly tajný tábory. Oni o nás STBáci věděli, ale to už byl konec osmdesátých let, kdy už to moc neřešili.*“⁵⁴

Při našem rozhovoru jsme se dostali i k tématu vzniku plzeňské diakónie. „*Já jsem už při své diákonické službě v Merklíně založil samostatné středisko diakonie*⁵⁵ *s názvem Diakonie Radost.*“ Uvedl pan farář Korpa. „*Tehdy šlo o skutečnej husarskej kousek, protože merklínský sbor byl naprosto zdevastovanej, malej sbor a skutečnost, že k němu bude náležet diakonie, byla nepředstavitelná. Přes- to se mi to pomalými krůčky povedlo.*“⁵⁶

⁵¹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁵² Jako řádový člen – poznámka autora

⁵³ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý místokurátor Korandova sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁵⁴ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁵⁵ Jde o charitu, které spadá pod Českobratrskou církev evangelickou. Svou tradici má již od konce 19. století. Obnovena byla 1. června 1989.

⁵⁶ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Po svém příchodu do Korandova sboru v pozici jáhna začal Luděk Korpa pomýšlet na vytvoření diakonie i v Plzni. Sbor se však k jeho plánům stavěl odtažitě. Důvod byl jasný: Právě obdržel do své správy sborové domy, které musel zrekonstruovat, tudíž nechtěl pouštět finance do mimosborových aktivit.

Luděk Korpa velmi často cestoval do zahraničí, kde bral inspirace pro své budoucí projekty. *„Byl jsem tenkrát na studijní cestě po Holandsku, tyhle cesty zajišťovaly zahraniční církve, dále jsem byl ve Švédsku, Irsku, Finsku. A v jednom švédském městečku jsem se seznámil s institucí na bázi hostelu. Mladí lidé tam přicházeli, mohli tam za nízké peníze přespát. Bylo to pod YMCou⁵⁷. A součástí těchto středisek byla i taková SOS centra. Tam mohl kdokoli, kdo měl nouzi a potřebu, tak tam mohl jít. Řešili se tam hlavně drogové závislosti, bezdomovectví a podobně. Nechal jsem si tedy od zakladatelů poslat materiály k založení jakéhosi nízkoprahového centra, kam by lidé mohli přijít se svými problémy.“*⁵⁸

Na základě těchto zkušeností, začal Luděk Korpa vytvářet podobné instituce i při Korandovu sboru: *„Měl jsem tenkrát skupinku lidí, kteří se tomu chtěli věnovat – byl tam psychiatr, psychologka, a tak – a povedlo se nám získat od sboru jednu místnost, kde vzniklo naše SOS centrum. Bylo to na bázi dobrovolnictví. Měli jsme jednou tejdne dvě hodiny. Dělali jsme školení, učili jsme se to. Všechno bylo na koleně. Postupně se na to nabalovali další věci. Založili jsme Open House – Otevřený dům – což byla taková misijní záležitost. Tam se nejvíce angažoval chrástecký farář Karel Šimr. Nakonec jsme to SOS centrum přejmenovali na SOS centrum Archa, to nám přišlo takový poetický. Později Archa získala darem faru v Hostouni, kam jsme vlastně jezdili s děckama, a kde měla být socializační místo pro lidi z Archy.“*⁵⁹

Diakonie Českobratrské církve evangelické v Plzni měla vždy podporu od církve, od města Plzně, ale i od jihokorejských presbyteriánů, se kterými měl Luděk Korpa styky. Zvláště pak od misijního faráře pana Li, který poskytoval faráři Korpovi jak finance, tak rady.

Kromě Plzně byly Diakonie ještě v již zmiňovaném Merklíně, ale také v Rokycanech. Všechny tyto Diakonie se dne 1. září 2001 sloučily pod jednu organizaci s názvem: Diakonie Západ. Se sloučením se změnil název SOS centra Archa na nový název: Archa pro rodiny s dětmi.

Při rozhovoru s panem Korpou jsme narazili na téma života sboru během devadesátých let a domnívám se, že by nebylo na škodu se krátce o této problematice zmínit.

⁵⁷ Světové křesťanské sdružení mladých lidí.

⁵⁸ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁵⁹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Již v podkapitole s názvem: Odchod farářů Pavla Pellara a Daniela Matějky, která patří k podkapitole o panu faráři Matějkovi, jsem uvedl reflexi pana Jana Esterleho, která se týkala nové doby a toho, jak ji sbor vnímal. Pan farář Korpa mi sdělil k této době: „*Církev do té doby žila jiným způsobem. Měla za sebou tu dobu jakéhosi ghetta, takže jakoukoliv aktivitu navenek nevnímala úplně jako vlastní záležitost. Byla to doba, kdy všechno bylo možné. Vznikalo spoustu projektů, které by dnes stěží přežily.*“⁶⁰ Starší členové toto chápali, nebyli proti tomu, avšak chtěli se zaměřit hlavně na problematiku sborových domů, které sbor dostal zpět od státu. Iniciativy otevřít sbor veřejnosti se musela chytnout mladší generace – jedním z kroků byla právě zmiňovaná Diakonie.

S koncem perzekuce náboženských postojů státem se do sboru vrátilo mnoho členů. Přišlo také několik nových. Nebylo výjimkou, že brzy se však rozhodli pro jinou reformní církev, jelikož jim českobratrské podání evangelia nevyhovovalo. Tento případ však platil i naopak – do Korandova sboru přišlo mnoho věřících z jiných církví. Nové možnosti však s sebou přinesly utlumení společenských tradic Korandova sboru. Členové se začali individualizovat. Lidé chtěli víkendy trávit se svou rodinou na výletech, o prázdninách jet do zahraničí, už docházela iniciativa vytvářet nějaké sborové aktivity. Dle pana Esterleho: „*Po té revoluci se to změnilo v tom, že lidi v produktivním věku mají strašně málo času. Takže oni centrují svou pozornost na nedělní bohoslužby a akce kolem jsou schopni dělat víceméně nárazově.*“⁶¹ V devadesátých letech také postupně odeznívaly Biblické hodiny s hostem. Pan farář Korpa mi k tomu řekl: „*Zkrátka staré způsoby přestaly oslovovat lidi.*“⁶²

Když pan farář Freitinger onemocněl rakovinou, která postupovala velice rychle, nevěděl nikdo ze členů sboru, co bude dál. Právě kvůli svému zdravotnímu stavu se rozhodl pan farář Freitinger k odchodu do invalidního důchodu. Stalo se tak 5. července 1997. Luděk Korpa byl tak na celý sbor sám. Musel řešit věci s ním spojené, dále měl na starost Diakonii a od roku 1996 učil na Církevním gymnáziu latinu a religionistiku. Je tedy jasné, že toto všechno se nedalo stíhat. Proto se 1. dubna 1998 vrací Pavel Pellar z výslužby, do které šel 1. října 1997 po šestileté službě v Rokycanech. „*Chtěl se stát takovým katalyzátorem. Leckteré věci tu uklidnil.*“⁶³

⁶⁰ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁶¹ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁶² Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁶³ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Pan farář Korpa nevyklučuje občasně neshody s faráři Freitingerem, Pellarem a Hamarim. *„To napětí mezi farářema v Korandově sboru vždycky bylo. To je takovej evergreen. My evangelíci nectíme příliš tu subordinaci. Protože u nás jsou ti faráři vždycky velmi velký individuality. Což na jednu stranu znamená práci a výkon, na druhou stranu takovou ješitnost a tyhle věci. Ale právě tyhle spory, když tomu tak budeme říkat, vždycky vyprovokovaly diskuzi, což bylo vždy vítané, když se to postupem času odprostil od nějakých velkých slov.“*⁶⁴

Pan farář Pavel Pellar zemřel roku 2001, ve stejném roce také Luděk Korpa oznámil, že se rozhodl k odchodu ze sboru, protože získal nabídku vést sbor v Kloboukách u Brna. Sbor tedy musel hledat rovnou dva nového faráře.

Současnost a budoucnost Korandova sboru

„My jsme jako staršovstvo hledali farářskou dvojici,“ uvádí pan kurátor Josef Beneš, *„protože ten sbor opravdu není pro jednoho faráře. Dostali jsme impulz od Synodního seniora Smetany. Já mu kdysi říkal, že potřebujeme farářskou manželskou dvojici, abychom minimalizovali možné farářské spory, a on nám dal tip na Hamariovi. Takže jsem si brzy s Mirem popovídal v Praze. Všechno bylo perfektní, myslím si, že vzniklo okamžité přátelství a posléze se sem nastěhovali.“*⁶⁵ Miroslav Hamari nastoupil do sboru v roce 2001. Sloužil tedy ještě dva roky s Luděkem Korpou, který odešel k datu 31. června 2003. Helena Hamariová se stala farářkou sboru 1. října 2003. Je tedy první ženou farářkou v Korandově sboru.

Spolu se svojí manželkou se pan farář Hamari snaží sbor otevřít veřejnosti. Chtějí, aby se sbor zapojil do veřejného dění. Proto se v posledních letech rozhodlo, že s opravou varhan se stanou prostory kostela vhodným místem pro pořádání koncertů různých hudebních žánrů.

Nyní se sbor se připravuje na konec restitučního financování, které získává od státu. Musí se připravit na okamžik, kdy bude muset začít žít sám za sebe, ze svých prostředků, které tvoří příjem z nájmu ze sborových domů a aktivní či občasně přispění věřících. Aktivních přispěvatelů je nyní 220. Jedná se o členy, kteří přispívají takzvaným salárem. Dle pana kurátora Beneše není budoucnost Korandova sboru černá, jelikož díky sborovým domům má pravidelný příjem. *„Tady ten dech by nám měl vydržet docela dlouho a jsme schopni pomoci sboru v Chrástu, v Kralovicích, v Dolné Bělé a v Kraslicích.“*⁶⁶ Korandův sbor čeká tedy více práce, ale jeho svébytnost ohrožena není.

⁶⁴ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhan Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁶⁵ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

⁶⁶ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Korandův sbor má stále mnoho členů, přestože se to nemusí zdát, jelikož kostel je při nedělních bohoslužbách naplněn skoro z poloviny. Je to kvůli tomu, že se obecně vytratila potřeba docházet do kostela pravidelně. Osobní záležitosti převažují. Přesto se ale nedá říct, že věřících rapidně ubývá, pouze nedochází pravidelně. Navíc do sboru přicházejí noví, církví nezasažení lidé, kteří hledají v Korandově sboru duchovno, které v dnešním světě mizí. „*Ono není úkolem církve hledět, co se týče věřících, na kvantitu, ale na kvalitu,*“⁶⁷ sdělil mi pan farář Ondřej Pellar. Této doktríny se drží i Korandův sbor. A není to pouze záležitost dneška, však už zakladatel Korandova sboru Karel Machotka si dal jako své motto slova z Jana 6, 12: „*Sebeřte ty droby, kteří zůstaly, ať nezhytnou.*“

Závěr

Cílem této studie bylo se zaměřit na dějiny Korandova sboru v Plzni po druhé světové válce. Jedná se totiž o dobu, která nebyla doposud zmapována, jelikož nebyla žádná iniciativa k historickému bádání. Proto jsem se musel ve své práci smířit s handicapem, že jedinými zdroji mi bude literatura tehdejší doby, dále jsem vycházel přímo z pramenů, které jsou uchovány v archivu. Hlavně však oceňuji, jaká bezproblémová a kvalitní spolupráce s nimi byla. Ačkoliv byly rozhovory vedeny metodou polostrukturovaného rozhovoru, jak jsem již popisoval v úvodu, vždy jsem se dozvěděl obsáhlou dávku informací, které mi pomohly v dalším bádání.

Je neuvěřitelné, s jakou intenzitou se Korandův sbor podílel na dějinných událostech Plzně ale i jiných měst či obcí, kolik významných osobností je spojeno s Korandovým sborem a kolik institucí a projektů pod záštitou Korandova sboru vzniklo. Přepokládal jsem, že dějiny sboru budou poměrně nezáživné – původně jsem si zvolil téma z důvodu architektonicky netradičního kostela. Jak jsem již zmiňoval, nevěděl jsem, jak moc byl Korandův sbor angažovaný v plzeňském dění, ale i v dění mimo Plzeň.

Korandův sbor byl skutečnou anomálií, „ostrůvkem demokracie“ za totality, pomocníkem v jakékoli formě v jakékoli době, ale hlavně šlo o místo, kde mohl každý nalézt duchovní, ale i lidskou útěchu. Je dokonce možno říci, že Korandův sbor byl i plzeňským disentem, byl šířitelem myšlenek odborníků v daných odvětvích, kteří by jinak neměli možnost vystoupit, pokud jde o „*Tricátňiky*“. V Trialozích a v Biblických hodinách s hostem se zde mohla scházet teologická inteligence v době největší perzekuce. Po sametové revoluci se v prostorách sborových domů rozběhlo podnikání – jako příklad jsem vybral knihkupectví Úsvit. Avšak s nově nabitou svobodou zaskočil sbor fakt, že lidé v „*nové době*“

⁶⁷ Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Ondřejem Pellarem (syn Pavla Pellara a farář rokycanského evangelického sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

přestali sbor vnímat jako jedinou možnost volnočasových aktivit a na několik let opustili aktivní členství, které bylo dříve samozřejmostí u členů sboru. Dnes se však pozvolna vrací a s nimi přicházejí noví lidé. Sbor čeká podle předpovědi světlá budoucnost.

Prameny a literatura

Archivní prameny

Archiv Synodní rady Českobratrské církve evangelické

ASR, fond Sbory, č inventární VA 58. Plzeň–východ 1919–1949

ASR, fond Sbory, č inventární VA 59. Pečky 1951–1984, Písek 1950–1984, Plzeň–východ 1950–1984.

Ústní prameny

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Josefem Benešem (současný kurátor Korandova sboru), dne 7. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Janem Esterlem, (bývalý varhaník a člen Korandova sboru), dne 5. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Miroslavem Hamarim, (současný farář Korandova sboru), dne 8. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Helenou Hamariovou (současná farářka Korandova sboru), dne 5. prosince 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Luděkem Korpou, (bývalý jáhen Korandova sboru), dne 26. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Václavem Malinou (člen Korandova sboru), dne 8. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Ondřejem Pellarem (syn Pavla Pellara a farář rokycanského evangelického sboru), dne 19. listopadu 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s profesorem PhDr. Viktorem Viktorou, CSc. (vedoucí katedry českého jazyka ZČU FPE), dne 29. října 2019. Rozhovor je uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovory Lukáše VYDRY (student Západočeské univerzity v Plzni) s Jaroslavem Řezníčkem (bývalý kurátor Korandova sboru) ve dnech 15. srpna 2019, 29. října 2019 za přítomnosti jeho ženy Věry Řezníčkové a 19. listopadu 2019. Rozhovory jsou uloženy v soukromém archivu autora.

Literatura

Korandův sbor 1936–2006: Sborník k 70. letům otevření kostela. Plzeň: Korandův sbor. 2006. 18 s.

KROFTA, Kamil. *Listy z náboženských dějin českých.* Praha: Historický klub. 1936. 436 s.

MACHOTKA, Karel. *Ve znamení kalicha – před 30 lety: Rozsévání evangelia v Plzni a okolí v letech 1918–1921.* Plzeň: Českobratrský evangelický východní sbor. 1949. 172 s.

MACHOTKA, Karel – Kamil KROFTA – Gustav Adolf MOLNÁŘ. *Korandův sbor, jeho vznik, budování, popis a otevření.* Plzeň: Českobratrský evangelický východní sbor. 1938. 31 s.

PLACHT, Václav. *Přehled dějin křesťanství naší vlasti (s ohledem na Plzeň a Západočeský seniorát).* Plzeň: Západočeský seniorát českobratrské církve evangelické. 1988. 134 s.

Pozvání k celocírkevnímu shromáždění na památku 550. výročí manifestu vydaného Václavem Korandou starším na hoře Bzí. Plzeň: Korandův sbor. 1969. 23 s.

ŠLOUF, Jakub. *Projekt stavby Korandova sboru v Plzni 1918–1938: Českobratrský evangelický východní sbor v Plzni, Karel Machotka, Karel Kindl, Bohumír Kozák, Jan Gillar a Jaroslav Fišer.* In: KAISEROVÁ, Kristina (ed). *Nardi aristae: sborník k sedmdesátým narozeninám Ivana Martinovského.* Ústí nad Labem: Albis international. 2007. s. 149–218. ISBN 978-80-86971-42-1.

O autorovi

Bc. Lukáš Vydra je studentem Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

E-mail: lvydra97@gmail.com

Potřebujeme znát feministickou orální historii?: O autorkách, metodách i výzvách orálněhistorického feminismu¹ / Is it Necessary to Know Feminist Oral History?: About Authors, Methods and Challenges of Oral History Feminism

Radmila Švaříčková Slabáková

Abstrakt

Orální historie je v České republice dobře etablovaným oborem, stejně jako dějiny žen a gender history. Feministická orální historie však není vůbec známa. Cílem studie je představit anglo-americkou feministickou orální historii a uvažovat nad příčinami absence tohoto bádání v české orální historii. Studie seznamuje se třemi fázemi vývoje anglo-americké feministické orální historie, s jejími hlavními protagonistkami a jejich přístupy a teoriemi. Feministická orální historie je v článku považována za zásadní příspěvek v oblasti orálněhistorického procesu a reflexivity orálněhistorické praxe. V závěru studie vyzývá českou orální historii k seznámení s praktikami současné feministické orální historie, což by mohlo vést k přesunu od její převážně dokumentární povahy k větší demokratičnosti a reflexivnosti.

Abstract

Oral history is a well-established field in the Czech Republic, similarly to women's history of women and gender history. However, feminist oral history is totally unknown. The goal of this article is to depict Anglo-American feminist oral history but also to seek the causes of this void. The article describes three stages of the development of Anglo-American feminist oral history, the main protagonists, their approaches and theories. Feminist oral history is considered by the author as an important contribution to the oral history field in the domains of the oral history process and reflexivity. At the end, the article invites Czech oral historians to learn about the practices of feminist oral history. The author believes this could contribute to a shift of Czech oral history from its predominantly documentary nature to its more democratic and reflexive character.

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2021_014).

Klíčová slova: Orální historie; feminismus; subjektivita; postkolonialismus; ženy; střední Evropa; český.

Keywords: Oral history; feminism; subjectivity; postcolonialism; women; Central Europe; Czech.

Úvod

Orální historie je v České republice poměrně dobře etablovaným oborem. Již dvacet let existuje Centrum orální historie při Ústavu soudobých dějin AV ČR, jež vydalo celou řadu úspěšných publikací. V roce 2007 byla ustavena Česká asociace orální historie, sdružující zájemkyně a zájemce o orální historii. Na rozdíl od mnoha jiných zemí se u nás orální historie dá studovat jako obor, a to ve spojení se soudobými dějinami (FHS UK). O to více je zarážející, že úplnou neznámou je feministická orální historie. Neobjevuje se v teoreticko-praktických příručkách orální historie, nemluví se o ní na konferencích, není předmětem časopiseckých článků – jako kdyby neexistovala. Je důvodem neochota českého intelektuálního prostředí přijmout západní feminismus, nebo jde spíše o to, že feminismus jako takový už nemá v dnešní době co orální historii přinést? Cílem této studie je přiblížit anglo-americkou feministickou orální historii, představit její vývoj v teoretické i metodologické podobě a uvažovat o jejím přínosu pro českou orální historii.

Dějiny žen v české historiografii a orální historii

S pádem komunistického režimu v roce 1989 začaly do českých humanitních a sociálních věd pronikat nové podněty, teorie i předměty bádání. Téma žen zaujalo několik historiček inspirovaných mimo jiné francouzskými dějinami žen, konaly se první konference a na sklonku 90. let vznikly dnes již klasické práce představující ženu v kontextu především moderních dějin.² S pronikáním gender history s jejím prvotním poststrukturalistickým nádechem a důrazem na Foucaultův koncept moci už to bylo komplikovanější, ale i gender history se v české historické vědě projevila několika teoretickými publikacemi i praktickými aplikacemi, především pro období raného novověku.³

² Počátky studia žen v české historiografii přibližuje kniha: LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2009, s. 13–15.

Z prvních prací uvedme: HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999; LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena minulého století*. Praha: Mladá fronta, 1999; NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěch a zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.

³ Gender jako kategorii historické analýzy představila Joan W. Scott ve své kanonické studii:

V současnosti má česká historie již řadu prací, jež reflektují feminismus 19. století či první poloviny 20. století.⁴ Ženy ve druhé polovině dvacátého století českou historií zajímaly mnohem méně, i když právě toto období by mělo být z pochopitelných důvodů zajímavé pro současnou orální historii.⁵ O toto výzkumné teritorium v souvislosti s ženami však česká orální historie příliš zájem neprojevala. Pole bylo přenecháno jiným – socioložkám, dokumentaristkám, psycholožkám.

První projekty týkající se paměti žen iniciovala nezisková organizace Gender Studies, jež byla založena z popudu socioložky Jiřiny Šiklové již v roce 1991.⁶ V roce 1996 organizace začala pracovat na mezinárodním projektu Paměť žen, jehož cílem bylo „zachytit životní zkušenosti a názory žen tří generací (narozených v letech 1920–1960) metodou oral history a narativního interview.“⁷ Výsledky projektu dostaly knižní podobu zásluhou dokumentaristky Pavly Frýdlové, koordinátorky projektu.⁸ Další komerčně velmi úspěšné publikace vycházející z výpovědí žen v rámci projektu následovaly.⁹

SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *American Historical Review*, vol. 91, no. 5, 1986, s. 1053–1075.

Pro české prostředí např. RATAJOVÁ, Jana. Gender history jako alternativní koncept dějin. In: ČADKOVÁ, Kateřina (ed.). *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 33–40; STORCHOVÁ, Lucie – RATAJOVÁ, Jana. *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008.

⁴ Např. BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001; BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010; BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2013.

⁵ Výjimku představuje práce D. Nečasové: NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská, 2011.

⁶ Web Gender Studies, o. p. s., <https://genderstudies.cz/gender-studies/historie.shtml?x=237046> [Zhlédnuto 2020-09-10].

⁷ Web Gender Studies, o. p. s., <https://genderstudies.cz/gender-studies/historie.shtml?x=237046> [Zhlédnuto 2020-09-10].

⁸ FRÝDLOVÁ, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky I, II, III: Paměť žen*. Praha: Nadace Gender Studies 1998, 2000, 2002.

⁹ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženská vydrží víc než člověk: dvacáté století v životních příbězích deseti žen*. Praha: NLN; Gender Studies. 2006; FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženám patří půlka nebe*. Praha: NLN, Gender Studies, 2007; FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: NLN, Gender Studies, 2008; FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy odjinud. Deset příběhů českých cizinek*. Praha: NLN, Gender Studies, 2009; FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy v bílém. Deset životních příběhů českých lékařek*. Praha: NLN, Gender Studies, 2010. Nejnověji: FRÝDLOVÁ, Pavla – JARCOVJÁKOVÁ, Libuše. *Ženy 60+*. Praha: Women, 2018. Z rozhovorů pořízených v rámci projektu vychází též studie psychologů Kateřiny Zábrodské: ZÁBRODSKÁ, Kateřina. Between femininity and feminism: negotiating the identity of a ‘Czech socialist woman’ in women’s accounts of state socialism. In: HAVELKOVÁ, Hana –

Mimo zorné pole české orální historie probíhaly i další projekty organizace Gender Studies věnované ženám: rozhlasový cyklus *Válka očima žen* vysílaný v roce 2005 či dokumentární film *Válka v paměti žen*, jenž měl premiéru v téže roce.¹⁰ Netřeba zdůrazňovat, že do veřejného povědomí tak v souvislosti s orální historií a životními zkušenostmi žen pronikala spíše sociologie, žurnalistika a dokumentaristika.¹¹

Zdá se, že orální historie žen se v České republice vyvíjela nezávisle na institucionálně ustavené orální historii, tvořící součást české historické vědy, a poněkud paralelně s ní. Centrum orální historie se projektům zaměřeným na ženy programově nevěnovalo a nevěnuje, převládají zde témata týkající se politických soudobých dějin.¹² Otázkou je, co tato rezignace na začlenění důležité součásti světové orální historie pro českou orální historii znamenala. Posílila jednotu české orální historie, či českou orální historii ochudila? Feministická orální historie, jak je orální historie žen nazývána, v minulosti rozhodně nestála na okraji hlavního proudu orálněhistorického myšlení a uvažování. I v současnosti je velmi dynamickým polem bádání, s aktivní nastupující generací.

Na následujících řádcích bude anglo-americká feministická orální historie představena. Seznámíme se s jednotlivými fázemi jejího vývoje, jejími představitelkami, ale také metodologickými a teoretickými přínosy.

Anglo-americká feministická orální historie

Když se nedávno zásadní postava americké feministické orální historie, americká aktivistka Sherna Berger Gluck (nar. 1935), zpětně ohlížela za svou profesionální dráhou, nemohla si odpustit poznámku o své jisté naivitě. Dnes už se za to, jak kdysi feministickou orální historii vnímala a co viděla jako její cíl, trochu stydí.¹³ Podobně jako feministické hnutí prodělala feministická orální historie

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Expropriated voice. Transformations of gender culture under state socialism*. London, New York: Routledge, 2014, s. 109–131.

¹⁰ Web Gender Studies, o. p. s.

¹¹ Nejúplněji o postavení žen ve druhé polovině 20. století u nás informuje kniha socioložek: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Expropriated voice. Transformations of gender culture under state socialism*. London, New York: Routledge, 2014. V češtině vyšla jako HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON, 2015.

¹² Všechny monografie jsou přehledně představeny na webu Centra, <http://www.coh.usd.cas.cz/>, [Zhlédnuto 2020-09-10]. Výslovně ženám se žádná z knih nevěnuje. V posledních několika letech vznikly péčí Centra i publikace na téma každodennosti.

¹³ GLUCK, Sherna Berger. Foreword. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*. New York: Routledge, 2018, <https://www.amazon.com/Beyond-Womens-Words-Feminisms-Twenty-First-ebook/dp/B07CSS8PG9>, nestránkováno [Cit. 2020-09-15].

od svých počátků v 70. letech 20. století převratný vývoj. Postupně bylo překonáno počáteční zaměření na osudy žen i snaha přispět tímto způsobem k hnutí za ženská práva, v souladu s druhou vlnou feminismu. Nedávná monumentální kolektivní publikace *Beyond Women's Words (Za slovy žen)* je dokladem toho, že dynamicky rozvíjejícímu se bádání už nedostačoval ani obrat k subjektivitě a reflexivitě, jenž byl charakteristický pro druhou etapu vývoje feministické orální historie.¹⁴ Současná tendence k dekolonizaci a decentralizaci je výzvou pro feministické orální historičky z celého světa – anglo-americká feministická orální historie nastoupila cestu jak k integraci dosud opomíjeného tradičního vyprávění původních obyvatel, tak k překonání úzké profilace feministické orální historie na anglo-americké prostředí. Jejím cílem je zahrnout „práce jiných historiček“ a „v jiných jazycích než je angličtina“.¹⁵

Načrtnuté tři fáze vývoje feministické orální historie však nebyly tak přímočaré, jak by se mohlo zdát. Kanadská orální historie stála dlouhou dobu stranou ve stínu orální historie anglické a americké, v poslední době se však stále více hlásí o slovo v podobě orálněhistorických antologií i oceňovaných monografií.¹⁶ Americká feministická orální historie měla na rozdíl od její anglické soupeřnice vždy úzké spojení s tzv. public history – historií dělanou ve veřejném prostoru pro komunity s jejich pomocí. Britská feministická orální historie patrně více reflektovala poststrukturalismus, jehož pozice některé její představitelky neopustily dodnes.¹⁷

Angloamerická feministická orální historie představuje v současnosti poměrně široké pole bádání se svými centry i okrajovými tématy. Tři fáze vývoje nastavují rámec, v němž se feministická orální historie pohybovala a umožňují pochopit jak vývoj tematický, tak i transformace metodologické a teoretické.

¹⁴ SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*. New York: Routledge, 2018.

¹⁵ SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey. Guest Editors' Introduction. Decentering and Decolonizing Feminist Oral Histories: Reflections on the State of the Field in the Early Twenty-First Century, *The Oral History Review*, vol. 45, no. 1, 2018, s. 1–6, zde s. 4, DOI: 10.1093/ohr/ohy016.

¹⁶ Před pár lety byl publikován první reader kanadské orální historie zahrnující nejlepší studie kanadských orálních historiků a historiček: LLEWELLYN, Kristina R. – FREUND, Alexander – REILLY, Nolan (eds.). *The Canadian Oral History Reader*. Montreal, Kingston: McGill – Queen's University Press, 2015.

¹⁷ Tato orientace bývá přičítána Penny Summerfield, historičce zabývající se genderovými, sociálními a kulturními aspekty moderních dějin, zejména druhou světovou válkou. Ve své nedávné studii zdůraznila P. Summerfield význam textové analýzy, jež má své kořeny v poststrukturalismu: SUMMERFIELD, Penny. Oral History as an Autobiographical Practice, *Miranda*, no. 12, 2016, <http://journals.openedition.org/miranda/8714> [Cit. 2020-09-15].

Počátky: zkušenosti žen

Za počátky americké feministické orální historie je nutno jít k časopisu *Frontiers: A Journal of Women Studies*, jednomu z vůbec prvních feministických časopisů v USA, jenž začal vycházet v roce 1975. Již v roce 1977 vyšlo číslo věnované „orální historii žen“ s úvodní programovou statí od S. B. Gluck.¹⁸ „Co je tak zvláštního na ženách?“, tázala se autorka. Ženy už „odmítají být bezhlasé“, chtějí „vytvořit novou historii“, za „použití svých hlasů a zkušeností“.¹⁹ Ve své první fázi si orální historie kladla za cíl vyzdvihnout historii dosud marginalizované skupiny, feminismus nabídl ženy.²⁰ Standardní praktiky orální historie však k tomuto cíli nestačily: tradiční metodologie dle feministek nesloužila dobře zájmům žen. Bylo nutno nově interpretovat dosud opomíjené zkušenosti žen a vyzdvihnout nutnost i důležitost těchto vzpomínek: „*Když ženy mluví za sebe, odhalují skryté reality: Nové zkušenosti a nové perspektivy se vynořují, přičemž atakují „pravdy“ oficiálních záznamů a vrhají pochybnosti na ustavené teorie.*“²¹

Orální historie žen zpochybňovala samotný historický kánon – to, co dosud bylo historicky důležité, co bylo hodné zaznamenání. Tradiční historií jsme byly o hlasy žen ochuzeny, píše S. B. Gluck, chceme validovat jejich zkušenosti a objevit tak své vlastní kořeny.²² Pro druhou fázi feministického hnutí, jež se v USA a Velké Británii rozvíjelo od 70. let 20. století, byla orální historie vítaným nástrojem. Jak jinak zachytit zkušenosti žen v případech, že v psaných dokumentech produkovaných tradiční historií absentují? Jak jinak dosáhnout sociální změny?

Důležitým aspektem byl sdílený předpoklad, že zveřejněním zkušeností žen dochází nejen k jejich zviditelnění v historii, ale také k jejich „zmocnění“ (empowerment). Pomocí orální historie měly ženy získat moc, která jim byla dosud společností upírána. Feministické orální historičky chtěly nejen dokumentovat útlak žen, ale také přiblížit skutečnou schopnost žen řídit a organizovat veřejný i soukromý život (jejich „agency“).²³

¹⁸ GLUCK, Sherna Berger. What's So Special About Women? Women's Oral History, *Frontiers*, vol. 2, no. 2, 1977, s. 3–13.

¹⁹ GLUCK, Sherna Berger. What's So Special About Women?, s. 3.

²⁰ O čtyřech fázích vývoje orální historie: THOMSON, Alistair. Four paradigm transformations in oral history, *Oral History Review*, vol. 34, no. 1, 2007, s. 49–70.

²¹ ANDERSON, Kathryn – ARMITAGE, Susan – JACK, Dana – WITTNER, Judith. Beginning Where We Are: Feminist Methodology In Oral History, *Oral History Review*, vol. 15, no. 1, 1987, s. 103–127, zde s. 104.

²² GLUCK, Sherna Berger. What's So Special About Women?, s. 5.

²³ GLUCK, Sherna Berger. Foreword. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*. Úkol feministek jako obhájkyní žen měl být naplněn poté, co byl rozhovor interpretován a životní zkušenost ženy zveřejněna. Záhy se ukázalo, že tento předpoklad byl chybný.

Orální historie tak významně přispívala k feministickým cílům. Důležitá je poznámka S. B. Gluck o „feministickém setkání“: orální historie žen je dle ní příspěvkem k feminizmu v každém případě, i když tazatelka sama není feministka.²⁴ Je to psaní o ženách, pro ženy a ženami. Netrvalo dlouho a tato naivní představa přímočarého zprostředkování životních zkušeností žen byla zproblematizována. V této fázi však bylo nutno pracovat co nejvíce v terénu, vyjít mezi ženy a zachytit jejich zkušenosti. Orální historie žen se dělala hlavně mimo akademické prostředí, neměla být terénem expertů.²⁵

Druhá fáze feministické orální historie: Od aktivit žen k jejich subjektivitě

V 80. letech se pouhé sbírání zkušeností žen začalo jevit jako povrchní a nedostačující. Již nestačilo, že ženy říkají samy to, co dříve o nich říkali historikové a jiní odborníci. Nyní bylo třeba rozvinout interpretaci rozhovorů a orální historii žen (čili feministickou orální historii) více teoretizovat.²⁶

Tato fáze je charakteristická přechodem od důrazu na objektivní fakta ze života žen a jejich veřejné aktivity k vnitřnímu životu žen. City, emoce, subjektivní prožívání, to vše začalo feministickou orální historií zajímat. Tento cíl však ještě více zkomplikoval předpoklad, že v rozhovoru jde o bezproblémové „feministické setkání“, v důsledku kterého budou hlasy žen „osvobozeny.“

Ukázalo se totiž, že získat autentické hlasy žen není vůbec jednoduché. Například první rozhovory se ženami, které odešly ze svých kontinentů a usadily se v USA, odhalily jen velmi málo z jejich zkušeností. Mluvily spíše o svých mužích, v důsledku víry v to, že historii tvoří muži.²⁷ Pro jiné ženy bylo nesnadné přijmout roli „narativního subjektu“ a hovořit o svých pocitech, vůbec totiž nebyly zvyklé mluvit „veřejným jazykem“. ²⁸ Sama forma deperzonalizovaného nestranného rozhovoru, některými považovaného za „maskuliní paradigma“,

²⁴ GLUCK, Sherna Berger. What's So Special About Women?, s. 5. O třináct let později však Susan Geiger oponovala, že tento typ orální historie nemá v sobě nic feministického. K tomu jsou dle ní nutné feministické otázky a feministické cíle. Mezi ně řadí gender jako ústřední analytický koncept, předpoklad, že ženy ztělesňují historicky specifické reality a dále snahu poukázat na úpravu androcentrických předpokladů o tom, co je „normální“. Feministická orální historie měla přispívat ke zcela nové bázi vědění o životech žen a konečně přijmout fakt, že to jsou ženy, které samy interpretují své identity, zkušenosti a sociální světy, a neodmítnout je jako jednoduše subjektivní. GEIGER, Susan. What's So Feminist About Women's Oral History?, *Journal of Women's History*, vol. 2, no. 1, 1990, s. 169–182, DOI:10.1353/jowh.2010.0273.

²⁵ Sama Sherna Berger Gluck dokumentovala zkušenosti amerických sufražetek.

²⁶ ANDERSON, Kathryn – ARMITAGE, Susan – JACK, Dana – WITTNER, Judith. Beginning Where We Are: Feminist Methodology In Oral History, s. 108.

²⁷ Příklad uveden v ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. London, New York: Routledge, 2010, s. 71.

²⁸ ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*, s. 72.

začala být vnímána feministickou orální historií jako problém, který brání ženám v jejich autentickém vyjádření.

Vyřešit tento problém šlo jen tak, že se feministická orální historie pokusí zmírnit „mocenskou nerovnost“ mezi tazatelkou a narátorkou v rozhovoru.²⁹ Znamenalo to například dívat se na rozhovor jako na konverzaci nebo na sdílenou zkušenost. Dovolit respondentkám tazatelek se ptát, aby mohly ovlivnit výzkumné otázky a aby do jisté míry mohly nést odpovědnost za celý výzkum. Susan Geiger mluvila o uznání rozdílů a vzájemném respektu, o čestném jednání, které má feministický výzkumný vztah provázet.³⁰

Mnohé feministické orální historičky tak adoptovaly metody etnografie a antropologie. Patřilo k nim pozorné naslouchání, soustředěné pozorování účastnic výzkumu i vedení deníku, jenž tvořil součást interpretace rozhovoru. Mělo se za to, že autentický vztah musí zákonitě vzniknout, protože orální historičky, na rozdíl od orálních historiků-mužů, mohou čerpat ze zdrojů jako empatie, zájem, schopnost vyvolat důvěru a napojit se na druhého, tedy z vlastností, které byly tradičně přičítány ženám.³¹

Ani feministická etnografie však problém nevyřešila. Judith Stacey ve svém slavném článku *Can there be a feminist ethnography?* konstatovala, že dřívější předpoklad – totiž že stačí, aby se setkaly dvě ženy a automaticky si porozumí díky tradičním ženským přednostem jako je empatie – se nenaplnil.³² Nesplnila se ani další důležitá představa, totiž že feministická etnografie zaručí rovnost v rozhovoru. Když mluvíme za ženy a děláme jim advokátky, nepřispíváme tak k jejich ještě větší nerovnosti? tázala se J. Stacey. Nevede bližší vztah k manipulaci, neovlivňujeme řečené naším důvěrným postojem k ženám, jichž se ptáme?

Naivním předpokladem byla i víra, že gender spojuje ženy více než rasa nebo třída, na což velmi brzy reagovaly feministické orální historičky jiné barvy pleti, které považovaly své bílé souputnice za podobné utlačovatele, jakými byli pro bílé feministky muži.³³

²⁹ ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*, s. 72

³⁰ GEIGER, Susan. What's So Feminist About Women's Oral History?, s. 174.

³¹ STACEY, Judith. Can There Be a Feminist Ethnography?, *Women's Studies Forum*, vol. 2, no. 1, 1988, s. 21–27, [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(88\)90004-0](https://doi.org/10.1016/0277-5395(88)90004-0).

³² STACEY, Judith. Can There Be a Feminist Ethnography? s. 21. Autorka na základě svých vlastních výzkumých zkušeností uvádí, že je někdy nemožné splnit požadavky kladené jak etikou feministického přístupu, tak etikou přístupu etnografického. Etnografie jí velí respektovat přání narátorky a nemluvit o lesbické periodě jejího života, feminismus vede k tomu, aby tuto pasáž v životě své narátorky považovala za klíčovou a zahrnula ji do interpretace. Dodává, že není žádný jednotný kánon feministických přístupů. Dominantní koncepce je ta, že jde o výzkum o ženách, dělaný ženami a hlavně pro ženy.

³³ Katherine Fobear připomíná, že feministky černé barvy pleti a latinsko-amerického původu kritizovaly rovněž důraz, jenž byl bílými feministkami kladen na narativní „self“ jako na „centrum

Jak feminismus, tak i orální historie ve své druhé fázi hledaly autenticitu, reciprocitu a intersubjektivitu. Judith Stacey upozorňovala na skutečnost, že i přes zdánlivě spolupracující proces v rozhovoru je výsledný produkt prací badatele, resp. badatelky. Stacey také vyzývala k inspiraci postmoderními přístupy. Už nejen reportáž, ale kulturní konstrukce, to bylo nové pojetí orálněhistorického rozhovoru. Naplno se tato inspirace projevila v kanonickém díle druhé generace feministické orální historie, v knize *Women's Words*, jejímiž editorkami byly S. B. Gluck a Daphne Patai (nar. 1943), feministka a aktivistka, další z ikonických tváří americké feministické orální historie.³⁴

Women's Words: intersubjektivita a reflexivita

Women's Words z roku 1991 se staly ústředním dílem druhé generace feministické orální historie, zásadním textem, který ukazoval cestu dalším generacím feministických orálních historiček.³⁵ Orální historičky se k této monografii utíkaly, když se potřebovaly opřít o teorii, nacházely v ní i praktické rady.

Dle A. Thomsona, který vyčlenil čtyři fáze vývoje orální historie, spadá jejich publikování do fáze třetí, kdy v orální historii dochází obecně k zaměření se na vztah mezi tazatelem a narátorem, kdy se do centra pozornosti dostává orálněhistorický proces a to, co se při něm děje.³⁶ Feministické orální historičky na tomto obratu orální historie k intersubjektivitě měly zásadní podíl, což nebývá moc často připomínáno. Jejich snaha dosáhnout rovného vztahu v rozhovoru, dopátrat se ideální cesty, při níž dvě subjektivity pracují na autentickém vyjádření, měla dalekosáhlý dopad na praxi orální historie obecně. Dnes je pojetí rozhovoru jako intersubjektivního setkání považováno za samozřejmé, říká ve své *Teorii orální historie* Lynn Abrams.³⁷ Problémy, s nimiž přišly feministky, se dle ní ukázaly jako aplikovatelné na orálněhistorický výzkum obecně.

Přesto to jsou práce orálních historiků-mužů, které jsou v souvislosti s problematikou intersubjektivit a autority v rozhovoru zmiňovány, ne práce feministických badatelek. Proč známe jména jako Alistair Thomson, Michael Frisch,

vesmíru“ a na předpoklad, že jedinec je důležitější než skupina. FOBEAR, Katherine. Do You Understand? Unsettling Interpretative Authority in Feminist Oral History, *Journal of Feminist Scholarship*, vol. 10, 2018, s. 61–77, zde s. 63, <https://digitalcommons.uri.edu/jfs/vol10/iss10/6> [Cit. 2020-09-15].

³⁴ GLUCK, Sherna Berger – PATAI, Daphne. *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. London, New York, Routledge: 1991.

³⁵ Takto knihu hodnotí nová generace feministických orálních historiček. SHEFTEL, Anna – ZEMBRZYCKI, Stacey (eds.). *Oral History off the Record: Toward an Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan, 2013, Introduction, s. 7.

³⁶ THOMSON, Alistair. *Four paradigm transformations in oral history*.

³⁷ ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*, s. 74.

Alessandro Portelli a Ronald Grele? „*Proč je tato malá skupina badatelů-mužů citována častěji než feministické badatelky?*“ zní v úvodu díla, jež po 25 letech na *Women's Words* navázalo.³⁸ V době, kdy přišel M. Frisch s konceptem *shared authority* (sdílená autorita), což je jeden z nejcitovanějších teoretických postulatů orální historie vůbec, feministická orální historie mluvila o demokratizaci rozhovoru a zabývala se podobnými myšlenkami. Sama Sherna B. Gluck vnímá koncept *shared authority* jako „*pozdější variantu feministického ideálu spolupráce a obhajoby žen.*“³⁹

Intersubjektivitu lze charakterizovat jako „*neustálý proces formování identity*“, kdy „*já v narativu se stává ne esencí, jež má být odhalena, ale záležitostí situování se narativu ve specifickém kontextu za specifickým cílem.*“⁴⁰ Jde o přijetí skutečnosti, že výsledné narativy jsou spoluvytvářeny v procesu rozhovoru, nejen otázkami a odpověďmi, ale také předpoklady a očekáváním narátorek a badatelek.⁴¹

Feministická orální historie posunula etnografickou praxi do postmoderní fáze. Daphne Patai konstatovala, že není možné dělat výzkum, aniž bychom zahrnuly sebe, naše předsudky, předpoklady, cíle a reakce ve vztahu k narátorkám a procesu. Neměly bychom zapomínat ani na efekt, jež má náš výzkum na narátorky.⁴² Katherine Borland postulovala problém kategoričtěji: identita a narativ jsou nedílnou součástí epistemologie rozhovoru, nejen kategorie, na které můžeme, nebo nemusíme brát ohled. Rozhovor je „*sociální interakce, jejíž součástí je vyprávění a naslouchání*“, přičemž „*i ten nejvíce nestranný respektující posluchač ovlivňuje, jak bude narativ postaven, protože reprezentace sebe sama je inherentně intersubjektivním procesem.*“⁴³

³⁸ SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, Introduction. Editorky v úvodu jmenují díla, která považují za paralelní konceptu *shared authority*.

³⁹ GLUCK, Sherna Berger. From California to Kufr Nameh and Back: Reflections on 40 Years of Feminist Oral history. In: SHEFTTEL, Anna – ZEMBRZYCKI, Stacey (eds.). *Oral History off the Record: Toward an Ethnography of Practice*, s. 25–42, zde s. 27.

⁴⁰ BORLAND, Katherine. „That's not what I said.“ A reprise 25 years on. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 31–37, zde s. 33. SHOPEL, Linda. Reflection on Women's Words. Introduction to Section 1. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 27–30, zde s. 27.

⁴¹ Feministické orální historičky se dávaly na životní příběhy svých narátorek jako na vrcholek ledovce, jenž je představen posluchačům slovy a obrazy. Viděné a slyšené je však zakořeněno v kontextu paměti narátorek a jejich asociací, které jsou stejně tak součástí jejich příběhu. Srov. pasáže věnované feministickým přístupům v ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*, s. 71–74.

⁴² PATAI, Daphne. Ethical Problems of Personal Narratives, or, Who Should Eat the Last Piece of Cake?, *International Journal of Oral History*, vol. 8, no. 1, 1987, s. 5–27. Citováno v YOW, Valerie. Do I like them too much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-verca, *Oral history review*, vol. 24, no. 1, 1997, s. 55–79.

⁴³ BORLAND, Katherine. „That's not what I said.“ A reprise 25 years on. In: SRIGLEY, Katrina –

Přinesly *Women's Words* návod na to, jak má feministická orální historie vypadat? Dle editorek knihy je důležité, aby každý, resp. každá, přistupoval/a kriticky ke svým vlastním praktikám. Nelze dát univerzální návod, jak dělat orální historii se ženami. Interview je subjektivní setkávání, pokaždé jiné, a vždy znamená vydat se na novou cestu, jež však stejně vede ke zkoumání sebe sama.

Důsledky změny paradigmatu: přílišná sebereflexivita a diskurzivita

Přechod k intersubjektivitě byl doprovázen novou formou feministického orálněhistorického psaní, totiž reflexivního psaní v první osobě. „Situovat subjektivitu tazatelky“, se stalo feministickým principem.⁴⁴ Většina kapitol ve *Women's Words* je v první osobě psána, stejně jako další díla feministické orální historie.

Valerie Yow ve svém často citovaném článku z roku 1997 tuto „změnu paradigmatu“ ve srovnání s orální historií provozovanou v 70. letech vítá.⁴⁵ Z její studie vyplývá, že obrat k reflexivnímu psaní se netýkal jen feministické orální historie. V článcích v *Oral History Review*, časopise *Americké asociace orální historie*, se dle ní od roku 1987 pravidelně objevovaly odstavce o motivech autorů a o vztahu výzkumníků, výzkumnic a narátorů a narátorek. O rozhovoru se mluvilo jako o kolaborativním procesu, ne mezi autoritou a subjektem, ale mezi dvěma osobami, které obě stejně chtějí poznat minulé děje. Bylo třeba dát najevo vše, co ovlivnilo daný výzkum, co mohlo mít dopad na interakci mezi dvěma osobami v rozhovoru.

Reflexivní psaní kladoucí důraz na subjektivitu badatele či badatelky se postupně natolik rozšířilo, že jak si povšimla Daphne Patai v roce 1994, studie začaly být více o osobních zkušenostech badatelek než o dané věci samotné.⁴⁶ Tento dle ní „nový solipsismus“ kritizovala, zapomnělo se totiž na to, co vlastně svými slovy narátorky o minulosti sdělují. Oponovala, že je to výzkum samotný, ne nekonečné reflexe „nás samých a procesu“, v čem spočívá hodnota orální historie.⁴⁷ Nebyla jediná. Nad faktem, že v současnosti je více zájmu o interakce

ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 31–37.

⁴⁴ Takto o subjektivitě ve spojení s feminismem hovoří DeSOUZA, Sanchia – BELLIAPPA, Jyothsna Latha. The positionality of narrators and interviewers. Methodological comments on oral history with Anglo-Indian school teachers in Bangalore, India. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 38–47, zde s. 40.

⁴⁵ YOW, Valerie. Do I like them too much?

⁴⁶ PATAI, Daphne. Sick and Tired of Scholars' Nouveau Solipsism, *Chronicle of Higher Education*, vol. 23, 1994, A52, <https://www.chronicle.com/article/sick-and-tired-of-scholars-nouveau-solipsism/>, nestránkováno, [Cit. 2020-08-28].

⁴⁷ Přílišnou pozornost věnovanou vztahu narátorky a badatelky kritizovala Daphne Patai i ve své další studii, která vyšla po 25 letech. Tendenci věnovat se podrobně oběma intersubjektivitám

tazatelek a narátorek než o to, co narátorka ve skutečnosti řekla, si naříkala Susan H. Armitage (nar. 1937), čelní představitelka dějin žen, jež měla zásadní vliv na bádání na tomto poli od poloviny 70. let.⁴⁸

V Británii bychom mohli podobnou formativní roli přičíst Joanně Bornat (nar. 1944), dlouholeté editorky *Oral history*, časopisu Britské asociace orální historie, jenž poprvé vyšel v roce 1969.⁴⁹ Když se v roce 2007 spolu s Hannou Diamond zamýšlela nad spojením orální historie a dějin žen, upozornila na fakt, že spolu se zaměřením na subjektivitu se v 80. letech začal používat termín gender.⁵⁰ Zatímco „žena“ byl pojem, jenž sloužil pro vyzdvížení specifických zkušeností žen, „gender“ umožnil soustředit se na vztahy moci mezi muži a ženami. V Británii se druhá fáze feministické orální historie projevila zvýšeným důrazem na textovou analýzu. Ztělesněním tohoto postmoderního přístupu se stala historička Penny Summerfield. Na příkladu vzpomínek žen na druhou světovou válku ukázala, jak se jejich narativy vztahovaly ke dvěma dominantním a zdánlivě kontrastním diskurzům – diskurzu moderní ženy, jež se díky válce osvobodila, a tradiční ženy, pro kterou válka byla překážkou v návratu k roli tradiční.⁵¹ Spíše než slova žen samotných se začaly studovat diskurzy o ženách produkované různými institucemi moci.

zapojeným do orálněhistorického procesu lze tak v současnosti vnímat jako stále živou. D. Patai kritizuje „přílišnou sebereflexi“, „metodologickou obsesi“ a „politické deklarace“, jež vnímá jako typické pro velkou část feministické orální historie, v čemž na ni navázala queer orální historie a jí podobné. PATAI, Daphne. When is enough enough? In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 48–55, zde s. 53, https://www.researchgate.net/publication/335048629_Section_1, [Cit. 2020-08-28].

⁴⁸ ARMITAGE, Susan H. – GLUCK, Sherna Berger. Reflections on Women's Oral History. An Exchange. In: ARMITAGE, Susan H. – HART, Patricia – WEATHERMON, Karen (eds.). *Women's Oral History: The Frontiers Reader*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2002, s. 76. Citováno v BORNAT, Joanna – DIAMOND, Hanna. Women's History and Oral History, Developments and Debates, *Women's History Review*, vol. 16, no. 1, 2007, s. 19–39, zde s. 33, DOI: 10.1080/09612020601049652.

⁴⁹ BORNAT, Joanna – DIAMOND, Hanna. *Women's History and Oral History, Developments and Debates*. Časopis *Oral history* se v několika svých ročnících věnoval orální historii žen systematicky. Šlo o léta 1977, 1982, 1993, 2002.

⁵⁰ BORNAT, Joanna – DIAMOND, Hanna. *Women's History and Oral History, Developments and Debates*, s. 25. Autorky upozorňují na fakt, že ještě v roce 1982 se časopis zabýval ženami jako předmětem bádání, kdežto v roce 1993 už se pozornost soustředila na metodologické otázky a byl patrný reflexivní tón.

⁵¹ SUMMERFIELD, Penny. *Reconstructing Women's Wartime Lives: Discourse and Subjectivity in Oral Histories of the Second World War*. Manchester: Manchester University Press, 1998.

Třetí fáze feministické orální historie: od genderu k etnicitě a digitalizaci

Za největší přínos feministické orální historie považovaly J. Bornat a H. Diamond rozpracování metodologických otázek týkající se dynamiky vztahu mezi narátorkou a tazatelkou a otázky subjektivity a identity, které se nacházejí v centru pozornosti každé orálněhistorické praxe.⁵² Postupně s tím, jak se feministická orální historie začala stávat respektovanou, vynořily se i varovné hlasy. Neztratila na svém subverzivním potenciálu? Neodklonila se od svých feministických cílů? Je stále radikální, schopna vyvolat sociální změnu? Takto se tázala v roce 2011 S. B. Gluck.⁵³ Před čtyřiceti lety, vzpomínala, se orální historičky v USA i v Británii aktivně účastnily boje za svobodu žen, psaly pro feministické časopisy, burcovaly a řečnily v místních komunitách. Během 90. let se pouta s aktivistkami hnutí uvolnila a feministická orální historie se stala více akademickou. Linda Shopes, bývalá prezidentka americké Asociace orální historie, považovala obrat k akademismu za negativum: začalo se příliš teoretizovat, k čemuž se používalo složitějšího jazyka, takže orální historie se stala nepřístupnou pro ty, o kterých původně byla.⁵⁴ Postmoderní přístupy způsobily, že se přestalo rozlišovat mezi zkušeností a diskurzem, tedy úplný opak toho, o co usilovala první vlna feministické orální historie.

Zdá se, že teoretické uvažování na poli subjektivity, identity a narativu již bylo vyčerpáno. Třetí generace feministické orální historie mohla již jen jemně nuancovat a vrátit se ve spirále na místo naznačené generací druhou. Po pětadvaceti letech se objevilo pokračování díla *Women's Words*, iniciované mladými orálními historičkami. Daly si za cíl zachovat nejlepší praktiky feministické orální historie, „porozumění skrze vztah, nejen inkluzi, sblížení orální historie a orální tradice, ale také ochotu vracet se k tomu, co se z dřívějších výzkumů stále jevílo jako nosné.“⁵⁵ Třetí generace se tak programově přihlásila ke generaci druhé, přesto ji překročila. Název monumentální publikace *Beyond Women's Words* (Za slovy žen) má na rozdíl od publikace *Women's Words* v podtitulu množné číslo: neexistuje jen jedna praktika feministické orální historie, ale různé praktiky, které všechny tvoří součást feministické orální historie.

⁵² BORNAT, Joanna – DIAMOND, Hanna. Women's History and Oral History, Developments and Debates, s. 33.

⁵³ GLUCK, Sherna Berger. Has feminist oral history lost its radical/subversive edge?, *Oral History*, vol. 39, no. 2, 2011, s. 63–72, zde s. 64, <http://www.jstor.org/stable/41332165> [Cit. 2020-09-28].

⁵⁴ Odpověď Lindy Shopes na výzvu S. B. Gluck po radikalitě feministické orální historie v současnosti. S. B. Gluck rozeslala emaily s dotazem, jenž vtělila do názvu svého článku, vůdčím osobám feministické orální historie a jejich odpovědi v článku citovala. GLUCK, Sherna Berger. Has feminist oral history lost its radical/subversive edge?, s. 66.

⁵⁵ SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*. New York: Routledge, 2018, s. 7.

Tematické rozšíření a překonání západocentrického modelu se stalo leitmotivem třetí generace feministických orálních historiček. „Jsme feministkami od roku 1492,“ naznačuje heslo iniciativy *INCITE!* (Podněcuj!), založené radikálními feministkami jiné barvy pleti. Chtěly tím jednoduše říct, že jejich problémy začaly už o několik století dříve, západní feminismus jim tak nemá moc co nového nabídnout.⁵⁶ Na konci 90. let se zkušenosti žen jiné barvy pleti, zkušenosti lesbických žen a dalších LGBTQ (lesbian, gay, bisexual, transgender, queer) staly hybnou silou feminismu.

Feministická orální historie se v současnosti snaží o inkluzi jak vyprávění původních obyvatel, tak podnětů přicházejících z různých feministických hnutí. V souladu s postkoloniálními studiemi se mluví o dekolonizaci feministické orální historie. Dle I. Radu to znamená nesoustřeďovat se jen na otázku genderu, ale spíše na výzkumný design a nejlepší způsoby, jak vést a šířit projekt, který vede k „místní sociální spravedlnosti“. ⁵⁷ Pro badatelky to znamená „*navázat intimní reciproční vztahy s vypravěčkami a partnerkami v komunitách na dlouhou dobu a v kontextu každodenních interakcí*.“ I. Radu navrhuje dokonce rezignovat na některé zavedené formy západní feministické orální historie tak, aby orální historie mohla „*lépe odpovídat na potřeby a zájmy osob, s nimiž pracuje*.“ ⁵⁸

Pro českou orální historii je možná více inspirativní vztah, jaký zaujala feministická orální historie k digitalizaci. Podobně jako v celé orální historii je vnímán její velký potenciál, na druhé straně i rizika. Ann Sheftel postřehla rozpor mezi feministickou senzibilitou s respektem vůči narátorkám a digitálním prostorem, otevřeným a neosobním, založeným na profitu.⁵⁹ Nebezpečí vidí orální historičky i v hojně využívané indexaci rozhovorů uveřejněných na internetu. Nabádá totiž k tomu, že důležitým se stane jen obsah rozhovoru, jen konkrétní informace, kterou je možno z rozhovoru získat. Subjektivnější elementy rozhovoru, jako je například interpersonální dynamika, tak zůstanou mimo pozornost. To vše nahrává upřednostňování dokumentární úlohy orální historie. Životní příběhy však nejsou lineární a co nám lidé řeknou, závisí rovněž na našem vztahu k nim, oponují feministické orální historičky – nejsou to „*boxy na pečivo v obchodě s potravinami*.“ ⁶⁰

⁵⁶ Iniciativa *INCITE!* spojuje radikální „barevné“ feministky, jejichž cílem je ukončit násilí dějící se jak v komunitách, tak v domácnostech, <https://incite-national.org/>, [Zhlédnuto 2020-09-10]. Citováno v RADU, Ioana. Blurred Boundaries, Feminisms, and Indigenisms: Cocreating an Indigenous Oral History for Decolonization, *Oral History Review*, vol. 45, no. 1, 2018, s. 29–47, zde s. 34. DOI:10.1093/ohr/ohx073.

⁵⁷ RADU, Ioana. Blurred Boundaries, Feminisms, and Indigenisms: Cocreating an Indigenous Oral History for Decolonization, s. 31.

⁵⁸ RADU, Ioana. Blurred Boundaries, Feminisms, and Indigenisms: Cocreating an Indigenous Oral History for Decolonization, s. 31.

⁵⁹ SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, Introduction, s. 11.

⁶⁰ SHEFTEL, ANNA – ZEMBRZYCKI, Stacey. Slowing Down to Listen in the Digital Age: How

Zpět k české orální historii a feminismu

Co způsobilo, že feministická orální historie byla českou orální historií opomenuta? Navzdory faktu, že dějiny žen i gender history v české vědě zakotvily poměrně úspěšně, si lze klást otázku, jak obojí souvisí s feminismem. Tedy aktivním a aktivizujícím feminismem, díky němuž angloamerická orální historie vůbec vznikla. Reakce celé české intelektuální scény, nejen té historické, byla tváří v tvář feministickému hnutí, vynořivšímu se v českém prostředí po změně režimu v roce 1989, velmi rezervovaná, v podstatě záporná. Feminismus byl pro české intelektuály tak trochu sprostým slovem.⁶¹

Jak připomíná Jiřina Šmejkalová, slovo feminismus bylo vymazáno ze slovníku správného socialistického občana, protože komunistickou ideologií byl feminismus vnímán jako „buržoazní ideologie“, která nemá co říct „socialistické“ ženě. Dle oficiální komunistické rétoriky byla otázka žen vyřešena během sociální revoluce a ženy se měly údajně těšit plné rovnosti.⁶² Víra v demokratické hodnoty prvorepublikového Československa, které zajistilo ženám plnou rovnoprávnost o mnoho let i desetiletí dříve než v mnoha dalších evropských zemích, tento předpoklad po pádu komunistické vlády v roce 1989 potvrdila. Feminismus byl představován jako nevídaný a nechtěný import ze západu, jako něco cizího české situaci a bez spojení s problémy českých žen.⁶³ I české feministky raději používaly či používají slova gender v názvu různých organizací, které se snaží o rovnoprávnost mužů a žen.

V české historické vědě je patrný podobný odstup od feminismu. Současný feminismus je představován se zápornou konotací, na rozdíl od přijímaných dějin žen či gender history. Jako příklad poslouží kniha, jež byla vydána u příležitosti životního jubilea Mileny Lenderové, iniciátorky studia dějin žen v české historiografii. Už název této publikace, *Gender History – to přece není nic pro feministky*, naznačuje distanc akademicky pěstovaných dějin žen od feminismu. V úvodu této knihy je feminismus příznačně charakterizován jako přehnaný, vnucující a nechápatý.⁶⁴

New Technology Is Changing Oral History Practice, *Oral History Review*, vol. 44, no. 1, 2017, s. 94–112, zde s. 102, DOI: 10.1093/ohr/ohx016.

⁶¹ Srov. např. spot Kongresu žen z roku 2015 s Danielou Drtinovou. Feminismus není nadávka, <https://www.youtube.com/watch?v=sLgzctz0VE>, [Zhlédnuto 2020-09-10]. Komentáře pod spotem naznačují, jak negativně slovo feminismus vnímá česká veřejnost.

⁶² ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. Feminist sociology in the Czech Republic after 1989: A brief report, *European Societies*, vol. 6, no. 2, 2004, s. 169–180, zde s. 169 (v uvozovkách v originále).

⁶³ HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *The Politics of Gender Culture under State Socialism. An Expropriated Voice*. London, New York: Routledge, 2014, s. 11–16.

⁶⁴ JIRÁNEK, Tomáš – RÝDL, Karel – VOREL, Petr (eds.). *Gender History – to přece není nic pro feministky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 13 (úvodem). Feminismus je kritizován rovněž na první straně rozsáhlé souhrnné publikace *Žena v českých zemích*, byť na dalších stránkách je uvedeno i pozitivum jeho působení. LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ,

Jedním z důvodů, proč česká orální historie nereflektovala angloamerický orálněhistorický feminismus, může být právě zmiňovaný rezervovaný, až odmítavý postoj k feminismu v české společnosti vůbec. Možná ale za absentující reflexí feministické orální historie stojí prostý fakt, že průkopníky orální historie v české historické vědě byli muži a jak známo, orální historie žen je dělaná ženami, o ženách a pro ženy. Feministické orální historičky absentují v knize *Around the Globe* Miroslava Vaňka, průkopníka orální historie u nás, kterou chtěl českému publiku představit důležité osobnosti na poli orální historie, a také badatele, jimiž se česká orální historie inspirovala.⁶⁵

Nahlédneme-li do dalších knih z produkce Centra orální historie při ÚSD AV ČR, zjistíme, že se problémy a výzvami orálněhistorického feminismu vůbec nezabývají. Vlajková loď české orální historie, za níž bychom mohli považovat knihu M. Vaňka a P. Mückeho z roku 2016, *Velvet Revolutions*, otázky tolik důležité pro feministické orální historičky vůbec nenastoluje.⁶⁶ Jednou z těch nejzásadnějších je otázka intersubjektivitu, vzájemného vztahu obou zúčastněných osob v rozhovoru. Intersubjektivita však ve výsledcích představeného výzkumu nehraje žádnou roli. Přes nespornou odbornost a monumentálnost knihy, jež si zaslouží obdiv, orální historie v ní představená se odvíjí podle tradičního historiografického scénáře, jehož cílem je popsat, jak to bylo. V hlavním proudu textu převažují faktografické údaje vztahující se k době komunistického režimu u nás, jež jsou doplněny úryvky z rozhovorů, jakkoliv vhodně vybranými, případně statistickými údaji.

Důvodů, proč feminismus v české orální historii absentuje, bude patrně více. Střídání politických režimů během 20. století a přechod k demokracii po roce 1989 si vyžádaly orientaci české historické vědy na aktuální problémy i na korekci překroucených a ideologicky podmíněných výkladů nejnovějších českých dějin. Zjednodušeně řečeno, společenská poptávka v době, kdy se česká orální historie rodila, byla jiná, než v USA či Anglii 70. let 20. století. V tomto kontextu je logické spojení orální historie a soudobých dějin, jež předurčuje cíle i záměry badatelských projektů. Ve svých počátcích pomáhala česká orální historie získávat důležité informace tam, kde chyběly písemné prameny, a přispívala tak k vysvětlování nedávného společensko-politického dění. Příkladem může být první úspěšný orálněhistorický projekt *Sto studentských revolucí* z roku 1999.⁶⁷

Jana – MAUR, Eduard (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, s. 7, 8, 12.

⁶⁵ VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Praha: Karolinum, 2013, s. 9.

⁶⁶ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Velvet revolutions. An Oral History of Czech Society*. New York: Oxford University Press, 2016. Tato kniha je jako jediná z celé české orálněhistorické produkce citována ve 4. vydání Thompsova kanonického díla *The Voice of the Past*, jež mimo jiné podává přehled o orálněhistorickém bádání na celém světě. THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral history*. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 96.

⁶⁷ Jedná se o jeden z neúspěšnějších projektů české orální historie, který se nedávno dočkal

Záměr dokumentovat, jak se žilo v období reálného socialismu, je zde prioritní a pochopitelný. Tato publikace udala směr, kterým se pak česká orální historie vyvíjela dále.

Závěr

Potřebuje česká orální historie vědět, o čem přemýšlely feministické orální historičky a jakými metodami pracovaly a pracují?

Těžko si představit, že se česká orální historie vydá cestou současné feministické angloamerické orální historie a bude studovat zkušenosti LGBTQ osob či se nově zaměří na to, jak vnímají imigranti svou situaci u nás. Její páteř patrně zůstane ve výzkumu soudobých politických dějin, případně se bude systematictěji věnovat dějinám každodennosti.

Čím by se však česká orální historie mohla inspirovat, to je způsob přístupu k rozhovoru, důraz na jeho konstruovanost a reflexivitu orálněhistorického procesu. Kdyby se česká orální historie mohla rozvíjet svobodně již v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století, patrně by tento trend světové feministické orální historie zaznamenala. Domnívám se, že včasná obeznamenost by české badatele a badatelky posunula směrem od politických dějin. V důsledku kontaktu s feminismem by se česká orální historie stala reflexivnější, více by se zaměřovala na proces rozhovoru, na vztah badatelů, badatelek, narátorů a narátorek. Pro orální historiky a historičky by nebyl problém v reflexivním duchu psát, uvažovat nad tím, co činí orálněhistorický rozhovor výjimečným. Orální historie by se více diverzifikovala, akademická orální historie by se stýkala s orální historií komunitní, čímž by se usnadnil přístup k veřejnosti. Tradiční poslání orální historie, totiž její demokratický potenciál, by byl více naplňován. V neposlední řadě by feministická senzibilita byla vítaným korektivem k výrazně dokumentačnímu charakteru české orální historie. Ale musíme mluvit jen o „kdyby“? Feministické orálněhistorické praktiky jsou v současnosti otevřené všem, stačí jen přijít a čerpat.

druhého, rozšířeného vydání. Publikované rozhovory s aktéry sametové revoluce přinášely svědectví nejen o životě během reálného socialismu, ale pátraly i po motivech jejich účasti na listopadových událostech. VANĚK, Miroslav a kol.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu*, Praha, Karolinum 2019 (1. vydání 1999).

Seznam literatury

ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. London, New York: Routledge, 2010.

ANDERSON, Kathryn – ARMITAGE, Susan – JACK, Dana – WITTNER, Judith. Beginning Where We Are: Feminist Methodology In Oral History, *Oral History Review*, vol. 15, no. 1, 1987.

ARMITAGE, Susan H. – GLUCK, Sherna Berger. Reflections on Women's Oral History. An Exchange. In: ARMITAGE, Susan H. – HART, Patricia – WEATHERMON, Karen (eds.). *Women's Oral History: The Frontiers Reader*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2002.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2013.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010.

BORNAT, Joanna – DIAMOND, Hanna. Women's History and Oral History, Developments and Debates, *Women's History Review*, vol. 16, no. 1, 2007, s. 19–39. DOI: 10.1080/09612020601049652.

BORLAND, Katherine. „That's not what I said.“ A reprise 25 years on. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 31–37.

BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.

DeSOUZA, Sanchia – BELLIAPPA, Jyothsna Latha. The positionality of narrators and interviewers. Methodological comments on oral history with Anglo-Indian school teachers in Bangalore, India. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 38–47.

FOBEAR, Katherine. Do You Understand? Unsettling Interpretative Authority in Feminist Oral History, *Journal of Feminist Scholarship*, vol. 10, 2018, s. 61–77, <https://digitalcommons.uri.edu/jfs/vol10/iss10/6> [Cit. 2020-09-15].

FRÝDLOVÁ, Pavla (ed.). *Všechny naše věrejšky I, II, III: Paměť žen*. Praha: Nadace Gender Studies 1998, 2000, 2002.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženám patří půlka nebe*. Praha: NLN, Gender Studies, 2007.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženská vydrží víc než člověk: dvacáté století v životních příbězích deseti žen*. Praha: NLN; Gender Studies. 2006.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: NLN, Gender Studies, 2008.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy odjinud. Deset příběhů českých cizinek*. Praha: NLN, Gender Studies, 2009.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy v bílém. Deset životních příběhů českých lékařek*. Praha: NLN, Gender Studies, 2010.

FRÝDLOVÁ, Pavla – JARCOVJÁKOVÁ, Libuše. *Ženy 60+*. Praha: Wo-men, 2018.

GEIGER, Susan. What's So Feminist About Women's Oral History?, *Journal of Women's History*, vol. 2, no. 1, 1990, s. 169–182, DOI:10.1353/jowh.2010.0273.

GLUCK, Sherna Berger. Foreword. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*. New York: Routledge, 2018, <https://www.amazon.com/Beyond-Womens-Words-Feminisms-Twenty-First-ebook/dp/B07CSS8PG9>, nestránkováno [Cit. 2020-09-15].

GLUCK, Sherna Berger. From California to Kufr Nameh and Back: Reflections on 40 Years of Feminist Oral history. In: SHEFTEL, Anna – ZEMBRZYCKI, Stacey (eds.). *Oral History off the Record: Toward an Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan, 2013, s. 25–42.

GLUCK, Sherna Berger. Has feminist oral history lost its radical/subversive edge?, *Oral History*, vol. 39, no. 2, 2011, s. 63–72, <http://www.jstor.org/stable/41332165> [Cit. 2020-09-28].

GLUCK, Sherna Berger. What's So Special About Women? Women's Oral History, *Frontiers*, vol. 2, no. 2, 1977, s. 3–13.

GLUCK, Sherna Berger – PATAI, Daphne. *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. London, New York, Routledge: 1991.

HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Expropriated voice. Transformations of gender culture under state socialism*. London, New York: Routledge, 2014.

HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *The Politics of Gender Culture under State Socialism. An Expropriated Voice*. London, New York: Routledge, 2014.

HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON, 2015.

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999.

JIRÁNEK, Tomáš – RÝDL, Karel – VOREL, Petr (eds.). *Gender History – to přece není nic pro feministky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena minulého století*. Praha: Mladá fronta, 1999.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2009.

LLEWELLYN, Kristina R. – FREUND, Alexander – REILLY, Nolan (eds.). *The Canadian Oral History Reader*. Montreal, Kingston: McGill – Queen's University Press, 2015.

NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská, 2011.

NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěch a zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.

PATAI, Daphne. Ethical Problems of Personal Narratives, or, Who Should Eat the Last Piece of Cake?, *International Journal of Oral History*, vol. 8, no. 1, 1987, s. 5–27.

PATAI, Daphne. Sick and Tired of Scholars' Nouveau Solipsism, *Chronicle of Higher Education*, vol. 23, 1994, A52, <https://www.chronicle.com/article/sick-and-tired-of-scholars-nouveau-solipsism/>, nestránkováno, [Cit. 2020-08-28].

PATAI, Daphne. When is enough enough? In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 48–55, https://www.researchgate.net/publication/335048629_Section_1, [Cit. 2020-08-28].

RADU, Ioana. Blurred Boundaries, Feminisms, and Indigenisms: Cocreating an Indigenous Oral History for Decolonization, *Oral History Review*, vol. 45, no. 1, 2018, s. 29–47, DOI:10.1093/ohr/ohx073.

RATAJOVÁ, Jana. Gender history jako alternativní koncept dějin. In: ČADKOVÁ, Kateřina (ed.). *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 33–40.

SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *American Historical Review*, vol. 91, no. 5, 1986, s. 1053–1075.

SHEFTEL, Anna – ZEMBRZYCKI, Stacey (eds.). *Oral History off the Record: Toward an Ethnography of Practice*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

SHEFTEL, ANNA – ZEMBRZYCKI, Stacey. Slowing Down to Listen in the Digital Age: How New Technology Is Changing Oral History Practice, *Oral History Review*, vol. 44, no. 1, 2017, s. 94–112, DOI: 10.1093/ohr/ohx016.

SHOPES, Linda. Reflection on Women's Words. Introduction to Section 1. In: SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words*, s. 27–30.

SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey. Guest Editors' Introduction. Decentering and Decolonizing Feminist Oral Histories: Reflections on the State of the Field in the Early Twenty-First Century, *The Oral History Review*, vol. 45, no. 1, 2018, s. 1–6, DOI: 10.1093/ohr/ohy016.

SRIGLEY, Katrina – ZEMBRZYCKI, Stacey – IACOVETTA, Franca (eds.). *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*. New York: Routledge, 2018.

STACEY, Judith. Can There Be a Feminist Ethnography?, *Women's Studies Forum*, vol. 2, no. 1, 1988, s. 21–27, [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(88\)90004-0](https://doi.org/10.1016/0277-5395(88)90004-0).

STORCHOVÁ, Lucie – RATAJOVÁ, Jana. *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008.

SUMMERFIELD, Penny. Oral History as an Autobiographical Practice, *Miranda*, no. 12, 2016, <http://journals.openedition.org/miranda/8714> [Cit. 2020-09-15].

SUMMERFIELD, Penny. *Reconstructing Women's Wartime Lives: Discourse and Subjectivity in Oral Histories of the Second World War*. Manchester: Manchester University Press, 1998.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. Feminist sociology in the Czech Republic after 1989: A brief report, *European Societies*, vol. 6, no. 2, 2004, s. 169–180.

THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral history*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

THOMSON, Alistair. Four paradigm transformations in oral history, *Oral History Review*, vol. 34, no. 1, 2007, s. 49–70.

VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Praha: Karolinum, 2013.

VANĚK, Miroslav a kol.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu*. Praha, Karolinum 2019.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Velvet revolutions. An Oral History of Czech Society*. New York: Oxford University Press, 2016.

YOW, Valerie. Do I like them too much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-verca, *Oral history review*, vol. 24, no. 1, 1997, s. 55–79.

ZÁBRODSKÁ, Kateřina. Between femininity and feminism: negotiating the identity of a 'Czech socialist woman' in women's accounts of state socialism. In: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Expropriated voice. Transformations of gender culture under state socialism*. London, New York: Routledge, 2014, s. 109–131.

<https://genderstudies.cz/gender-studies/historie.shtml?x=237046> [Zhlédnuto 2020-09-10]

<https://incite-national.org/>, [Zhlédnuto 2020-09-10]

<http://www.coh.usd.cas.cz/>, [Zhlédnuto 2020-09-10]

https://www.youtube.com/watch?v=_sLgzctz0VE, [Zhlédnuto 2020-09-10]

O autorce

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D. působí na Katedře historie FF UP Olomouc. Hlavní obory, kterým se věnuje: paměťová studia, orální historie, moderní dějiny, gender, dějiny emocí.

E-mail: radmila.svarickova@upol.cz

Paramisar – za historií českých a slovenských Romů / Paramisar – Through the History of Czech and Slovak Roma¹

Klara Kohoutová

Abstrakt

V současnosti ve veřejném prostoru obrovskou rychlostí přibývají místa paměti. Znamená to, že se dnes zabýváme intenzivněji minulostí? Jsme vůbec připraveni s takovým rozsáhlým množstvím informací pracovat? Významné historické události se připomínají různými formami, a právě o nich je projekt *Společensko-vedného ústavu CSPV SAV, Etnicky kódovaná místa paměti ve veřejném prostoru*, financovaný Fondem na podporu kultury národnostních menšin (Kultminor), který se skončil před pár měsíci. Projekt se zaměřuje na podoby a vizualizace romských míst paměti a jejich připomínání ve veřejném prostoru. Cílem projektu je zviditelnit romská místa paměti, stejně jako i zaznamenat unikátní příběhy narátorů.

Abstract

Currently, the number of sites of memory in public space is increasing rapidly. Does this mean that we are dealing more intensively with the past today? Are we even ready to work with such a vast amount of information? Significant historical events are commemorated in various forms, and that is what the project *Sites of Memory with Ethnic Motive in Public Space* is about. The project is financed by the Fund for the Support of Culture of National Minorities (Kultminor), which ended a few months ago. The project focuses on the forms and visualizations of Roma sites of memory and their remembrance in public space. The aim of the project is to make Roma sites of memory visible, as well as to record unique stories of narrators.

Klíčová slova: Romská místa paměti, oral history, Paramisar, Romové, romská historie.

Key words: Roma sites of memory, oral history, Paramisar, Roma people, Roma history.

¹ Studie je výstupem projektu KULTMINOR č. 19-170-02166 - Etnicky kódovaná místa paměti ve veřejném prostoru.

Úvod

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV se sídlem v Košicích má dlouholetou tradici ve výzkumu historie Romů. Ve druhé polovině 80. let začal vědecký výzkum zaměřený na v dobové terminologii označovanou cikánskou rodinu. Těsně před sametovou revolucí v lednu 1989 vstoupil do platnosti nový organizační řád, díky kterému vznikla oddělení. Jedno z nich se právě věnovalo výzkumu cikánské rodiny. Významnou osobou, která se zabývala výzkumem Romů, byla historička Anna Jurová.² Nejen na její výzkumy, ale i na nová témata, metodologii a přístupy, tedy na romskou historii a s ní spojené fenomény, dnes navazuje historik Ondrej Ficeri³ a orální historička Klara Kohoutová.

Projekt *Etnicky kódovaná místa paměti ve veřejném prostoru* vznikl z potřeby zaplnění bílého místa ve slovenské historiografii. Problematika míst paměti ve veřejném prostoru je v posledních letech jedním z klíčových témat nejen mezi laickou veřejností, ale i v odborných kruzích. Místa paměti jsou velice úzce propojena s politikou, která má na ně vliv. Politické změny, kterými si Československo během 20. století prošlo, výrazně ovlivnily vznik těchto míst. Transformace politických a administrativních struktur vedla ke změnám mechanismů financování a demokratizaci procesu rozhodování. Mezi lety 1948–1989 bylo stavění míst paměti plně v rukou komunistické strany.⁴ Dnes je situace odlišná. Rozhodnutí o vzniku nového místa je v kompetenci městských a obecních samospráv, organizací či jednotlivců. V průběhu komunistického režimu nevznikalo na našem území velké množství romských míst paměti. Prioritou režimu bylo minoritu asimilovat. Přesto se však v místech utrpení přeživší a rodinní příslušníci spontánně setkávali a připomínali si své blízké (např. Lety u Písku, Hodonín u Kunštátu či Dubnice nad Váhem). Historii pietních akcí na těchto místech můžeme hledat v těsně poválečném období.

Po sametové revoluci jsme svědky nárůstu vzniku či znovu vzniku romských míst paměti ve veřejném prostoru. Transformace společnosti, která přišla po roce 1989, s sebou také přinesla manipulaci s monumenty, ke kterým náleží i hmotná

² KUMANOVÁ, Zuzana – MANN, Arne B. – RUSNÁKOVÁ, Jurina (eds.). *Rómska encyklopédia Romano kher*. [Online] Dostupné z URL: <<http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/jurova-anna-phdr-csc/?fbclid=IwAR3yzcC61DluduFH8QleFu4SzP05PhjIwjl6-u3ADzS6RhnRmsMOhmAwJg>> [Cit. 2020-10-01].

³ Vedoucí projektu VEGA *Luník IX - dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska*. Více viz [Online] Dostupné z URL: <<https://www.svusav.sk/project/vega-2-0084-19-lunik-ix-dejiny-sucasnost-a-perspektivy-romskeho-sidliska/>> [Cit. 2020-09-29]. FICERI, Ondrej. Technokratická typológia rómskej rodiny v Košiciach a jej vplyv na výstavbu sídliska Luník IX. In BERNASOVSKÝ, Ivan – MUŠINKA, Alexander. *Prešovské Rominiscencie II. Rómovia – rodina – príbuzenstvo*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 40–52.

⁴ LIPTÁK, Eubomír. Monuments of political changes and political changes of monuments. In KOELLAR, Miro (ed.). *Scepticism and hope: sixteen contemporary Slovak essays*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 138–139.

místa paměti. Veřejní činitelé je mohou využívat k manipulaci za účelem přepisování historie skupin a vytváření nového obrazu o nich.⁵ „*V tejto súvislosti je potrebné povedať, že politika sa snaží zmocniť nie samotnej histórie, ale jej interpretácie, či lepšie povedané inštrumentalizácie. Dejiny sa používajú ako nástroj vo vnútroštátnych i medzištátnych sporoch. Zbraňami sa stávajú práve prvky (miesta) historickej pamäti – pamätníky, sochy, busty, okolnosti a komemorácie historických udalostí dávno minulých aj časovo blízkych.*“⁶ Některá místa paměti se mohou stát předmětem politických diskuzí nejen na místní úrovni. U etnický kódovaných míst paměti se často setkáváme také s jejich zasazením do etnického schématu. Otázkou zůstává, proč tyto hmotné památky poutají tolik pozornosti, a proč v mnohých případech vyvolávají kontroverze? Slovenský historik Ľubomír Lipták v jedné ze svých studií uvádí, že potenciál pomníků je v symbolickém odkazu, konkrétněji v jejich funkci šíření reprezentací.⁷ Místa paměti se staví kvůli tomu, aby připomínala významné historické události či osobnosti. Přičemž různé skupiny mohou interpretovat význam těchto míst odlišně a využít je k šíření hodnot a interpretaci minulosti.

Romové a paměť

Romové jsou největší etnickou menšinou žijící na území Evropské unie. Navzdory tomu chybí oficiální statistické údaje o základních sociodemografických ukazatelích, poněvadž údaje na úrovni Evropské unie nejsou členěny dle etnického původu.⁸ Potřeba uchování vlastní kultury a historie ve veřejném prostoru byla Romům po dlouhou dobu cizí. „*Romové se nezajímali o zapisování a čtení, jejich doménou je vyprávění příběhů u ohně. Jejich přístup k historii je zkrátka jiný.*“⁹ Současně ani postoj majority k připomínání si romské minulosti nebyl v minulosti nikterak příznivý. Dnes se situace zlepšuje. „*S pamětí a vzpomínkami je to vždy těžké. Nejsou vidět, dají se jen špatně porovnávat, přesto máme potřebu je vyjádřit a sdílet. K tomu by měly sloužit památníky a pomníky.*“¹⁰

⁵ Na Slovensku docházelo k takovému zneužívání u maďarských míst paměti. Zmíníme například jezdeckou sochu krále Štefana v Komárně odhalenou v roce 2009, která se stala terčem „bojů“ mezi Slováky a Maďary a vedla k velké mediální aféře. Slovensko-maďarské vztahy se zhoršily v roce 2006 poté, co byla vytvořena vláda, jejíž součástí se stala Slovenská národní strana (SNS), jejíž předseda se několikrát negativně vyjádřil na maďarskou adresu. V tomto společenském klimatu byla odhalena výše zmíněná socha.

⁶ ŠUTAJ, Štefan. János Esterházy – problém výskumu slovenských a maďarských historiků. In *Človek a spoločnosť*, roč. 15, č. 4, 2012, s. 66.

⁷ LIPTÁK, Ľubomír. Monuments of political changes and political changes of monuments, s. 112.

⁸ Pověštinou se vychází z dat *European Roma Rights Centre*, který uvádí, že v Evropě žije mezi 6 749 500 až 8 591 000. Celkový počet ve světě se odhaduje na 12 až 15 milionů Romů. Data jsou z roku 2003.

⁹ OCKNET, Martin. Musíme konečně přijmout Romy jako Evropany, říká polská spisovatelka Ostalowska. [Online] Dostupné z URL: <<https://wave.rozhlas.cz/musime-konecne-prijmout-romy-jako-evropany-rika-polska-spisovatelka-ostalowska-5188410>> [Cit. 2020-08-01]

¹⁰ BARTLOVÁ, Anežka. Romové a paměť. [Online] Dostupné z URL: <<http://artalk.cz/2013/06/13/>>

V uplynulých třech desetiletích vzniklo v českém a slovenském prostoru mnoho romských míst. Většina těchto míst se vztahuje k tragickým událostem romského holocaustu během druhé světové války. „*V románčine sa holokaust nazýva Baro Porrajmos, čiže veľké pohltienie ľudských životov. Porrajmos je škaredé slovo a dobre vystihuje najotrasnejšie obdobie dejín Rómov. Znamená aj znásilnenie či zizanie, ako výraz šoku či hrôzy. Niektorí ľudia sa ho neodvážia vysloviť nahlas.*“¹¹ Výzkumný projekt vycházel z předpokladu, že velké množství romským míst paměti na území bývalého Československa se bude vztahovat právě k období druhé světové války a k diskriminaci s ní spojenou. Což výsledky výzkumu potvrzují. Mimoto Romové žijící před válkou na území Československa byli během ní roztroušeni do několika částí, které následně více či méně dobrovolně spadaly do sféry nacistického vlivu.¹²

Romové měli po dlouhou dobu obtíže s konceptualizací vlastního válečného utrpení.¹³ Až donedávna chyběly ve veřejném prostoru historické knihy na toto téma, respektive jejich počet byl velmi nízký, což souviselo i s nízkým zájmem o ně. Romové byli po dlouhou dobu mimo formální vzdělání, nezúčastňovali se veřejných diskuzí a neměli svoje zastoupení mezi politickými představiteli. Nesmíme také zapomínat na to, že Romové netvoří homogenní skupinu a jejich historické zkušenosti jsou odlišné. Všechny výše uvedené faktory přispěly k tomu, že pro velkou část Romů bylo obtížné najít správná slova k vyjádření svého osudu během druhé světové války a uvědomit si, že podobně trpěli i členové jiných romských skupin.¹⁴

Romská místa paměti na území České republiky a Slovenské republiky nejsou geograficky celistvě koncentrována, nýbrž roztroušená po obou koutech

romove-a-pamet/> [Cit. 2019-12-12]

¹¹ KUMANOVÁ, Zuzana. Amen o Roma. In *Rómské listy*, č. 1, 2015, s. 3.

¹² Část Romů zůstala v okleštěném Protektorátu Čechy a Morava, další část Romů se ocitla ve Slovenském státě (od 21. června 1939 ve Slovenské republice) a část jihoslovenských Romů se po Vídeňské arbitráži ocitla pod Maďarskem. V každém výše uvedeném státě platily jiné zákony, přesto však byly v těchto státních útvarcích budovány pracovní a sběrné tábory (Lety u Písku, Dubnice nad Váhem či Komárno). Někteří Romové byli transportováni přímo do nacistických koncentračních táborů na území Německa, Rakouska a Polska. Největší tzv. cikánský tábor se nacházel na území Polska, jednalo se o Osvětim II. – Březinku.

¹³ „Once the discourse was established, however, it became the frame of the narratives that describe the Jewish suffering and focused on its uniqueness, unprecedented character and immensurability with the suffering of other victims of the war. That led to the view that the extermination of the Jews finds...no parallel with the persecutions of the other groups by the Nazis... Even if the Holocaust scholars were initially by and large reluctant to grant Romanies the status of being Holocaust victims, it must be noted that the scholars who studies the Romanies did not push too hard.” KAPRALSKI, Slawomir. The holocaust in the memory of Roma. From Trauma to imagined community? In STILLMA, Larry – JOHANSON, Graeme. *Constructing and sharing memory. Community informatics, identity and empowerment*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2007, s. 2–3.

¹⁴ Vice viz KAPRALSKI, Slawomir. The genocide of Roma and Sinti. Their political movement from the perspective of social trauma theory. In *S.I.M.O.N – Shoah: intervention, methods, documentation*, roč. 2, č. 1, 2015.

zemí. Tato místa paměti jsou důležitá nejen pro romskou minoritu, jelikož se odkazují k minulosti, možnému vyrovnání se s ní, ale taktéž poukazují na vztah mezi majoritou a minoritou v souvislosti s romskou minulostí a jejím prezentováním ve veřejném prostoru. Nemožnost seberealizace v čase komunistického režimu, mimo krátké uvolnění okolo Pražského jara, vyvolala veřejný zájem o romská místa paměti po roce 1989 i ze strany majority. „*Do určité míry jsme svědky procesu, který v západoevropském a severoamerickém prostředí započal již před více než padesáti lety a vrcholil v devadesátých letech 20. století.*“¹⁵

Otázkou romských míst paměti se zabývaly a dodnes zabývají vlády.¹⁶ Změna ve vnímání problematiky romských míst paměti ze strany majority (ať už se jedná o jejich zachování, vystavení připomínky apod.) je viditelná. I když v porovnání s jinými západoevropskými zeměmi nemá romský holocaust v českém a slovenském prostoru dostatečné místo.¹⁷ Téma romského holocaustu je přitom od 80. let minulého století veřejným tématem na Západě a velkou měrou se o jeho zviditelnění přičinili američtí a němečtí Romové. V českém a slovenském prostředí začala potřeba zaplnění bílých míst v souvislosti s romským holocaustem rezonovat až v posledních dvaceti letech.¹⁸ Do té doby se jednalo o téma více méně tabuizované. Ani v čase, kdy již společenské a humanitní vědy pracovaly se vzpomínkovým materiálem, nebylo přípustné zpovídat Romy a brát jejich vzpomínky jako relevantní zdroj poznání. Otázka pronásledování Romů za druhé světové války, jejich segregace a odsuny do táborů na etnickém principu zůstávaly i nadále nedostupné. Až v čase formujícího se demokratického systému se v Československu začal utvářet prostor pro zaplňování tohoto bílého místa v dějinách Romů, i když ne stejnou měrou v obou částech federace.

¹⁵ HES, Milan. *Promluvili o zlu*. Praha : Epoque, 2013, s. 9.

¹⁶ Typickým příkladem jsou Lety u Písku, místo tzv. cikánského rodinného tábora, který vznikl během druhé světové války k internaci Romů. V oněch místech byl v 70. letech 20. století zřízen velkokapacitní vepřín. Každým rokem na Mezinárodní den obětí romského holocaustu (2. srpna) se romští aktivisté proti tomuto faktu bouřili a snažili se donutit vlády České republiky, aby v této kauze podnikly určité kroky. Vlády se problematikou zabývaly spíše okrajově. Až v roce 2016 schválila vláda Bohuslava Sobotky návrh na ukončení provozu prasečí velkovýroby. Během roku 2017 se jednalo o výkupu vepřína, v srpnu byla odsouhlasena koupě objektu, jeho následná demolice a vybudování památníku. Dne 23. listopadu 2017 byla definitivně podepsána smlouva o odkupu. Chov vepřů byl skončen v březnu 2018. O odkupu objektu a vybudování pietního místa paměti se hovořilo více než dvě dekády (o vybudování památníku se začalo hovořit už v roce 1995).

¹⁷ Německý pohled na romský holocaust vyjádřil mimo jiné ve svém postoji tehdejší německý prezident Roman Herzog, který v roce 1997 prohlásil, že zločin, který byl na Romech během druhé světové války spáchán, je srovnatelný se zlem spáchaným na Židech. V roce 1992 bylo odsouhlaseno vybudování památníku obětem romského holocaustu. Následně došlo k jednáním ohledně místa. Od roku 2007 stojí v Berlíně vedle budovy říšského sněmu pomník, jež je tichou připomínkou Romů, jejichž život skončil v některém z koncentračních táborů. Kolem pomníku jsou rozmístěné kvádry s názvy všech koncentračních táborů, kde bylo během druhé světové války internováno romské obyvatelstvo (jsou tam i dva české cikánské rodinné tábory Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu).

¹⁸ Blíže viz KUMANOVÁ, Zuzana. Amen o Roma, s. 4.

Romská místa paměti v českém a slovenském veřejném prostoru

Romská místa paměti byla součástí československého veřejného prostoru již před rokem 1989, avšak povětšinou neoficiálně. Jednalo se převážně o aktivity jednotlivců. Jejich boom zapříčinila právě změna společensko-politického rámce země. Pád komunistického režimu v Československu otevřel cestu k emancipačnímu procesu Romů. „*Snahou každého národno-emancipačného procesu je byť tvorcom svojej vlastnej histórie, teda byť jej subjektom a rozhodovať o tom, ktoré udalosti a akým spôsobom budú interpretované. Hovoríť svoj vlastný príbeh. Použiť vlastný „kultúrny filter“, ktorý by zohľadnil nielen zaznamenané fakty, ale ukázal by ich v širšom kontexte sociálnom, kultúrnom, s ohľadom na hierarchickú štruktúru spoločnosti ap. Vo vzťahu k dejinám Rómov je tu však rozsiahly, zatiaľ nevyplnený priestor, ktorý nepochybne ovplyvňuje špecifické postavenie Rómov ako národa a ich vnímanie ako súčasti európskeho spoločenstva. Cigánom sa nepriznávajú dejiny, ktoré by ich legitimizovali,*“ tvrdí Beck.¹⁹

Během předešlých třiceti let vzniklo (popřípadě znovu vzniklo, či bylo označeno) množství romských míst. Valná většina romských míst v České republice a na Slovensku se odkazuje k tragickým událostem druhé světové války. Na Slovensku se dlouhodobě věnuje problematice romského holocaustu občanské sdružení *In minorita* v rámci projektu *Ma bisteren!* V České republice pak Muzeum romské kultury a Výbor na odškodnění romského holocaustu.

Místa, která se vztahují k romské historii, nejsou geograficky koncentrována na jednu lokalitu, nýbrž jsou rozeseta po celém území. Místa paměti vztahující se k tragickým událostem druhé světové války jsou vystavěna v místech utrpení (v areálech táborů, v místech (hromadného) popravišť apod.). Tato místa paměti nejsou důležitá jen pro romskou menšinu, ale i majoritu, protože odkazují k minulosti a k možnému vyrovnání se s ní. Taktéž poukazují na vztah mezi majoritou a minoritou v souvislosti s romskou minulostí a jejím prezentováním ve veřejném prostoru.

Pozornost ze strany majority je viditelná v obou republikách. Na Slovensku je zájem minority pro vlastní místa paměti menší v porovnání s Českou republikou, kde právě samotní Romové iniciují vznik nových míst (případně označují místa, znovu osazují desky apod.).

„*Dôvodov je určite niekoľko. Jedným z nich je tak, ako to povedal Arne (Arne B. Mann – pozn. autorky), preživší sa s tým museli vyrovnat' a museli tam ostať žiť. Druhý dôvod je, že často sú to veľmi chudobné komunity, ktoré potrebujú prežiť. Potrebujú sa sústrediť na prežitie a nemajú čas a chuť zaoberať sa nejakou históriou a nejakými perzekúciami a ústrkami a nejaký zavraždením niekoho, to je mimo ich zorného uhla. Je to o prežití a o nájdení si vlastného miesta vo svete.*“²⁰

¹⁹ MOJŽÍŠOVÁ, Kristína. *Rómovia 30. rokov po...* Košice: Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS), s. 359.

²⁰ Rozhovor se Zuzanou Kumanovou, dne 29. ledna 2018 v Bratislavě. Přepis rozhovoru uložen

Romský holocaust byl po dlouhou dobu tématem tabuizovaným. Navíc i Romové se snažili na tragické události zapomenout a nepředávat je ve svých vzpomínkách potomkům. Po pádu komunistického režimu, a zároveň ještě v čase federativní republiky, byla větší pozornost věnována osudům českých Romů během druhé světové války. To bylo zapříčiněno několika faktory. Zaprvé holocaust Romů na českém území znamenal vyhlazení téměř veškeré romské populace. Zadruhé vzdělanostní úroveň byla ještě začátkem 90. let rozdílná v české a slovenské části federace. S tím souvisí i poslední faktor, a to, že v českém prostředí již před rokem 1989 vznikaly publikace týkající se Romů a jejich historie (především pak z pera dnes již zesnulého historika Ctibora Nečase).

První romský památník odkazující k tragickým událostem druhé světové války, byl vystaven v Osvětimi před vstupem do koncentračního tábora v 60. letech minulého století. Iniciátoři toho památníku byli čeští Romové.

„Pripomínanie zo strany českých preživších bolo akosi viac podporené. Prvý pamätníček v rómskej časti Osvienčimu postavili Česi z Moravy. Pripomínanie rómskeho holokaustu bolo zo strany českých preživších viac podporené. Pamätník tam osadil Zväz Cigánov-Rómov v šesťdesiatom ôsmom alebo deviatom roku. Nachádza sa v Osvienčime – Brezinke, za centrálnym pamätníkom. Je zázrak, že sa to podarilo v tej dobe osadiť, zaslúžila sa o to rodina Danihelovcov, bolo to vtedy niečo výnimočné, ich potreba pripomínania bola asi veľmi silná.“²¹

Co se týká slovenského prostředí, tak první a na dlouhou dobu jedinou aktivitou týkající se připomínání si romské minulosti ve veřejném prostoru byl pietní akt v Dúbravách. „V porovnaní s Českou republikou, kde už v roku 1995 bol odhalený prvý pamätník na mieste zaist'ovacieho tábora v Letech u Písku, u nás k podobnému aktu došlo až o desať rokov neskôr. Toľko rokov potrebovala slovenská spoločnosť, aby dospela k potrebe morálneho gesta.“²² Ještě v polovině 90. letech na Slovensku přetrvával názor, že během období Slovenského státu (od 21. června 1939 využíváno až do zániku v roce 1945 označení Slovenská republika) nebyli Romové perzekuováni, respektive že na nich nebyla uplatňována diskriminace z rasových důvodů. A to i navzdory mnohým archivním pramenům. Potřeba většího prostoru pro romskou minulost se na Slovensku začala objevovat až po roce 2000, v čase, kdy se začala protlačovat nezbytnost zaplnění bílých míst. Navzdory této potřebě se dějiny Romů pomalu etablovaly do všeobecného povědomí.

v soukromém archivu tazatelky.

²¹ Rozhovor se Zuzanou Kumanovou, dne 29. ledna 2018 v Bratislavě. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu tazatelky.

²² KUMANOVÁ, Zuzana. Amen o Roma, s. 4.

„My sa snažíme budovať spoločenskú pamäť, teda celospoločenskú pamäť, ale nie je to označenie miest, kde by už predtým existovali nejaké iniciatívy. Lebo v Čechách je ta situácia trošičku iná, ľudia, ktorí prešli tými táborami (myšleny Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu – pozn. autor-ky) mali tendenciu sa tam neskôr stretávať, dokonca aj predtým, než sa to oficiálne symbolicky označilo za pietne miesto. Myslím, že prvý raz to bol Zväz Cigánov-Rómov v šesťdesiatom deviatom roku, kedy sa prvýkrát stretli v Hodoníne. Potom to tam bolo zakázané, takže sa to znovu prerušilo. Avšak toto bola iniciatíva preživších, ale u nás je to naša iniciatíva. My tých ľudí k tomu vlastne privolávame, že toto sú dôležité miesta vašej pamäte.“²³

Realizace projektu – vznik webového portálu Paramisar

Výzkumný projekt se po dobu jedenácti měsíců (od 1. srpna 2019 do 30. června 2020) zabýval výzkumem romských míst paměti na území bývalého Československa, tedy v České republice a na Slovensku. Projekt se specializoval na projevy českého a slovenského historického vědomí ve vztahu k romským místům paměti. Výzkum se zaměřil na podoby míst paměti, jejich vizualizaci, připomínání si romské historie ve veřejném prostoru.

Prvotně byla paměť zkoumána skrze komemoraci ve veřejném prostoru. Výzkum se zaměřil také na reprodukování a aktualizaci vnímání romských míst paměti, stejně tak jako se specializoval na politickou stránku věci, jelikož místa paměti jsou prostředkem, který vypovídá o postoji společnosti k historii. Místa paměti mohou být velmi přirozeným a platným zdrojem uvažování o kolektivní paměti. Současně reflektují minulost a vypovídají o vztahu společnosti k historii a jsou nositeli symbolických funkcí. Kolektivní paměť poukazuje na důležitost společné paměti při tvorbě identit a zaměřuje se na paměť sdílenou národem.

Celkově bylo zmapováno 15 romských míst paměti, z toho 10 na území Slovenska a 5 na území České republiky. Jedná se o následující města:

- **Banská Bystrice** – v roce 2005 zde byl odhalen památník romského holocaustu v pamětní síni SNP. Památník je osazen vedle židovského kamene, který se vztahuje k holocaustu. V roce 2016 přibyl v pamětní síni také kámen, který připomíná romskou účast během Slovenského národního povstání. Každoročně se u památníku koná pieta.
- **Dubnice nad Váhem** – krátce po skončení války byl v místech masového hrobu, kde Němci postříleli 26 Romů, vztyčen kříž z dělových

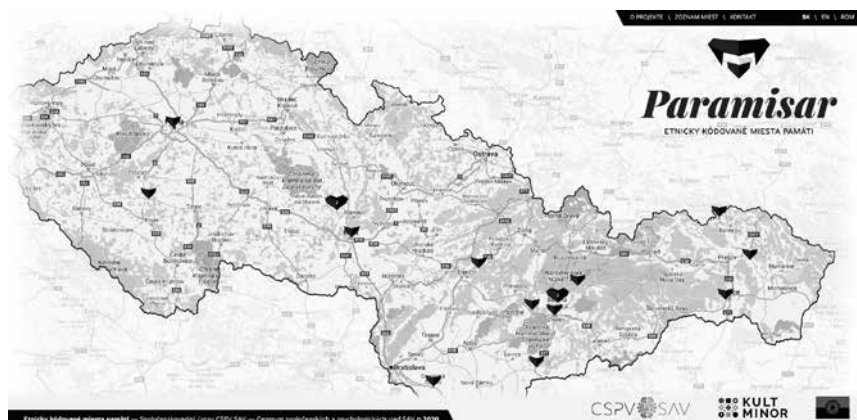
²³ Rozhovor s Arne B. Mannem, dne 29. ledna 2018 v Bratislavě. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu tazatelky.

nábojnic. O místo se však nikdo nestaral a postupně chátralo. Památník romským obětem byl v Dubnici odhalen v únoru 2007. Následně došlo i k exhumaci těl a pietní úpravě hrobů.

- **Dunajská Streda** – v okrese Dunajská Streda bylo v roce 1945 zabito několik desítek Romů. Tyto oběti připomíná památník, který byl odhalen v roce 2006 na Rybném trhu.
- **Gabolto v Bardějova** – v Gaboltově se každoročně od roku 1992 koná romská pouť. Jedná se o největší svého druhu na Slovensku. Je určená jak pro Romy, tak pro majoritu.
- **Hanušovce nad Topľou** – pamětní tabule na železniční zastávce odkazuje k pracovním táborem na východním Slovensku, které měly své „sídlo“ v Hanušovicích. V těchto pracovních táborech pracovali i Romové.
- **Košice** – koncem roku 2019 vzniklo nové místo paměti také na největším romském sídlišti Luník IX. Velký stometrový nápis *Kto chce s vlkmi žiť, musí s vlkmi vyť* má přispět ke společenské debatě o postavení romské menšiny ve společnosti, zároveň také poukazuje na konfliktní vztah mezi majoritou a minoritou.
- **Lutilla** – koncem roku 2005 zde došlo k odhalení památníku romským obětem v centru města. V roce 1944 zmizela ze dne na den z Lutily celá romská komunita. Více než 40 Romů bylo zabito.
- **Nemecká** – součástí kulturní památky Nemecká je od roku 2005 také pamětní kámen romským obětem. Nemecká patří spolu s Kremnickou k místům, kde došlo k nejrozsáhlejším represím na slovenském území vůči příslušníkům Slovenského národního povstání. V místní vápence také zemřelo 205 rasově pronásledovaných lidí, mezi nimi byli i Romové.
- **Slatina** – v prosinci 2006 se na místním hřbitově konalo pietní shromáždění spojené s odhalením památníku romským obětem. Téměř 60 místních Romů bylo před Vánoci 1944 vyvražďeno německou armádou.
- **Zvolen** – od dubna 2006 se na židovském hřbitově ve Zvoleně nachází památník romským obětem, který připomíná oběti z Podpolaní. Mezi lety 1944–1945 bylo vyvražďeno několik desítek Romů z tohoto regionu.

- **Brno** – v roce 1991 vzniklo v Brně Muzeum romské kultury, které vědeckým způsobem uchovává romskou historii nejen na našem území. Taktéž spravuje oba pamětníky v Letech u Písku i v Hodoníně u Kunštátu. Během své existence pořádalo řadu přednášek, exkurzí, výstav apod.
- **Černovice** – v roce 1998 byla na místním hřbitově odhalena pamětní tabule, která připomíná prvních 73 obětí (především dětí) z hodonínské-
ho tábora. Každoročně se na hřbitově koná pietní vzpomínka.
- **Hodonín u Kunštátu** – v Hodoníně fungoval během druhé světové války tzv. cikánský tábor. V roce 1946 byl v blízkosti tábora vztyčen kříž v místě masového hrobu, kde byli pohřbíváni mrtví z tábora. V 70. letech se zde konala pieta, na kterou se od roku 1997 nepřetržitě navazuje.
- **Lety u Písku** – během druhé světové války vznikl v Letech cikánský tábor. Ihned po válce byl vztyčen v místech kříž, který však byl během jedné lesní kalamity vyvrácen. V 70. letech byl v místech postaven vepřín. V roce 1995 byl v Letech vybudován památník. Kauza Lety je v posledních letech bedlivě monitorována denním tiskem.
- **Praha** – od roku 1999 se každoročně v Praze koná největší romský festival Khamoro, který nabízí kromě hudby také přednášky, workshopy či odborné semináře. Festival vytváří platformu na setkávání kultur – vzdělává o romské historii a kultuře.

Bližší informace o jednotlivých místech paměti jsou volně dostupné na webové stránce www.paramisar.eu. Webová stránka představuje výsledky několikaletého orálně-historického výzkumu, který metodologicky vycházel ze soudobých výzkumných konceptů paměťových studií. Webová doména je výsledkem projektu, sumarizuje jeho výsledky a je určena nejširší veřejnosti. Na úvodní stránce je mapa České republiky a Slovenska, na které jsou lokalizována jednotlivá romská místa paměti. Návštěvníci webu si mohou místa rozkliknout a získat bližší informace o geografické poloze místa paměti, jeho historii, stejně tak jsou součástí webové stránky také výpovědi narátorů (iniciátorů míst paměti). Součástí stránky je i fotografický materiál. Webová stránka tak může sloužit jako online průvodce po známé, ale i méně známé romské historii.



Náhled na úvodní stránku webu Paramisar.

Název webu stejně tak jako logo je symbolické. Absence psaných dějin byla u Romů v minulosti nahrazována mluveným slovem. „*V každé komunitě žil minimálně jeden paramisar – vypravěč pohádek a příběhů, který vykládal nejen smyšlené příběhy, ale i legendy či příběhy ze života.*“²⁴ Výpovědi, které jsou součástí projektové stránky, však nejsou legendy nebo pohádky. Jedná se o reálné příběhy, je to živá historie konkrétních míst paměti, které skrze web zprostředkováváme široké veřejnosti. Pro etnické skupiny, národnostní menšiny či národy, které nedisponují psanými dějinami, je mluvené slovo jedinou formou udržení kolektivní paměti. Ani v čase, kdy již společenské a humanitní vědy pracovaly se vzpomínkovým materiálem, nebylo přípustné zpovídat Romy a brát jejich vzpomínky jako relevantní zdroj poznání. Romská historie je dodnes marginalizována ve vnímání majority. Při mapování romské historie badatelé naráží na bariéry. „*Romská historie jako by dodnes neměla v českých dějinách místo. Velmi povrchní obecné povědomí se vztahuje k událostem úzce spojeným s dějinami majoritního národa, v případě Čechů například období druhé světové války. Základní události a data romských dějin, například zákaz kočování v roce 1959, však pro české dějiny mnohdy neznamenaají prakticky nic. Při mapování romské historie a kultury se tak metoda oral history stala pro badatele důležitou a nepostradatelnou součástí.*“²⁵ Oral history je tradičně vnímána jako velmi vhodný přístup ke zkoumání etnicity, jelikož pomáhá odhalovat příběhy, které se tradují

²⁴ POLÁKOVÁ, Jana. Využití metody oral history při výzkumu romské historie a kultury. In *Dějiny – Teorie – Kritika*, č. 2, 2013, s. 288.

²⁵ POLÁKOVÁ, Jana. Využití metody oral history při výzkumu romské historie a kultury. In *Dějiny – Teorie – Kritika*, č. 2, 2013, s. 288.

v rámci etnických skupin.²⁶ Jako metoda výzkumu byla vybrána právě oral history. Středem pozornosti oral history jakožto metody kvalitativní jsou malé dějiny. Jak uvedl anglický specialista na oral history a univerzitní profesor David King Dunaway: „*orální historie nabízí možnost, aby jednotlivci sami promluvili za svou vlastní část dějin*“.²⁷ Nespornou výhodou výše zmíněné metody je její orientace na opomíjené (tzv. bezdějinné) vrstvy společnosti. To je v případě etnický kódovaných míst paměti neobyčejně podstatné. Stav rozpracování problematiky míst paměti opomíjí mnohá témata, právě například etnicitu. Proto je nadmíru vhodné doplnit výzkum o jedinečné vzpomínky aktérů.



Logo webu *Paramisar*.

Logo webu představuje romského vypravěče – je to straší pán s bradou, fousy a pootevřenými ústy, skrze které odevzdává nepsanou paměť. Rovnostranný trojúhelník představuje fousy a bradu našeho vypravěče. Ústa jsou pootevřená, protože vypráví příběhy a poukazuje tím na místa paměti.

Webová stránka je dostupná ve třech jazykových mutacích – a to slovensky, anglicky a romsky. Všechny tři jazyky jsou pro projekt nesmírně důležité, cílem projektu bylo přinést informace o romských místech paměti mezi nejširší veřejnost.

²⁶ OKIHIRO, Gary. Oral history and the writing of ethnic history. In DUNAWAY, David – BAUM, Willa (ed.). *Oral history: An interdisciplinary anthology*. Plymouth : AltaMira Press, 1996, s. 199.

²⁷ VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008, s. 44.

Místa paměti zařazená do výzkumu mají dvojí formu. Do první skupiny řadíme místa materiální, tedy památníky, sochy, pamětní tabule, muzea apod. Ve druhé skupině jsou místa paměti, která mají nemateriální formu, tedy symbolickou, kam náleží pietní připomínky, festivaly, poutě atd. Místa paměti mohou být označená, ale nemusí. V případě, že označená nejsou, napomáhají k jejich identifikaci připomínkové (komemorační) akty. Etnicky kódovaná místa paměti nejsou spjata jen s etnickou skupinou či menšinou, ale i s konkrétní událostí či osobností. Zatímco piety představují příležitost pro šíření reprezentací,²⁸ hmotná místa paměti jsou veřejnými reprezentacemi v materializované podobě. Obě formy vzpomínání přispívají k vytváření kulturních reprezentací. Hmotná místa paměti díky své dlouhodobé přítomnosti ve veřejném prostoru pomáhají udržet v paměti jednotlivců určité představy.



Náhled na jednotlivá místa paměti.

Odstranění takového hmotného místa znamená zbavit se objektu, který vyvolává určitou reprezentaci. V důsledku toho pak mohou představy upadnout do zapomnění a vytratit se z paměti lidí. Budování nových materiálních míst paměti pak naopak instaluje nové představy do paměti široké veřejnosti. Tímto způsobem hmotná místa paměti fungují jako nástroje transformace. Naopak symbolická místa paměti jsou epizodickými událostmi, přestože se může jednat o aktivity periodické (například každoroční). Symbolická místa paměti jsou velice bohatá na informace a slouží jako nástroj šíření a uchovávání reprezentací. Hmotná místa paměti naopak nesou relativně méně informací. Ať už se bavíme o materiálních nebo symbolických místech paměti, jejich hlavní poslání je stejné, a to udržet konkrétní historické události či osoby v paměti lidí. Představy o minulosti hrají nezastupitelnou roli ve veřejném prostoru, stejně tak i mezi etnickými skupinami, protože minulost můžeme vnímat za prostředek legitimizace současnosti.

²⁸ Veřejné reprezentace se projevují ve formě slova, nápisů, gest, obrazů či materiálních artefaktů. Slouží jako vstupní impulzy pro jednotlivce, kteří si na jejich základě formují svoje mentální reprezentace.

Závěr

Výzkumný projekt trval 11 měsíců. Během nich byl sesbírán terénní materiál (fotografický, orálně-historický, archivní). Paměť byla zkoumána primárně skrze romská místa paměti, resp. komemoraci ve veřejném prostoru. Dále se projekt zaměřoval na vizualizaci romských míst paměti a jejich připomínání ve veřejném prostoru. Stavebním kamenem výzkumu jsou rozhovory. Celkem bylo uskutečněno 10 rozhovorů s 10 narátory. Na webové stránce prezentujeme i rozhovory, které byly pořizeny dříve na téma romských míst paměti. Rozhovory byly vedeny jak se zástupci obou majorit, tak i s menšinovými příslušníky. Všechny rozhovory byly polostrukturované, tedy regulované, za pomoci předem připravené tematické sady otázek, které svou povahou nejlépe korespondovaly se zadáním projektu.

Hlavním cílem projektu bylo zviditelnění romské paměti, stejně tak jako zaznamenání jedinečných příběhů narátorů, kteří často byli iniciátory míst paměti, či jsou s nimi jinak spjatí. Chtěli jsme využít šanci zmapovat romskou paměť, malé dějiny (tzv. *history from below*)²⁹ a dějiny psané zdola, které se nám mění před očima na základě konkrétních výpovědí. Prostřednictvím osobních vzpomínek narátorů můžeme vidět, že na jednotlivé aspekty, které jsou v přímé souvislosti s romskými místy paměti, existuje mnoho náhledů. Projekt reflektuje důvody a okolnosti vzniku konkrétních romských míst paměti v České republice a na Slovensku.

Použité zdroje/References

BARTLOVÁ, Anežka. Romové a paměť. [Online]

FICERI, Ondrej. Technokratická typológia rómskej rodiny v Košiciach a jej vplyv na výstavbu sídliska Luník IX. In BERNASOVSKÝ, Ivan – MUŠINKA, Alexander. *Prešovské Romi niscencie II. Rómovia – rodina – príbuzenstvo*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 40–52.

HES, Milan. *Promluvili o zlu*. Praha : EPOCH, 2013.

KAPRALSKI, Slawomir. The genocide of Roma and Sinti. Their political movement from the perspective of social trauma theory. In *S:I.M.O.N – Shoah: intervention, methods, documentation*, roč. 2, č. 1, 2015, s. 39 – 47.

KAPRALSKI, Slawomir. The holocaust in the memory of Roma. From Trauma to imagined community? In STILLMA, Larry – JOHANSON, Graeme. *Constructing*

²⁹ PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The oral history reader*. London: Routledge, 1998, s. 64.

and sharing memory. Community informatics, identity and empowerment. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2007, s. 1–18.

KUMANOVÁ, Zuzana – MANN, Arne B. – RUSNÁKOVÁ, Jurina (eds.). *Rómska encyklopédia Romano kher*. [Online]

KUMANOVÁ, Zuzana. Amen o Roma. In *Rómské listy*, č. 1, 2015, s. 3–22.

LIPTÁK, Ľubomír. Monuments of political changes and political changes of monuments. In KOLLAR, Miro (ed.). *Scepticism and hope: sixteen contemporary Slovak essays*. Bratislava: Kalligram, 1999.

MOJŽÍŠOVÁ, Kristína. *Rómovia 30. rokov po...* Košice : Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS), 2020.

OCKNET, Martin. Musíme konečně přijmout Romy jako Evropany, říká polská spisovatelka Ostalowská. [Online]

OKIHIRO, Gary. Oral history and the writing of ethnic history. In DUNAWAY, David – BAUM, Willa (ed.). *Oral history: An interdisciplinary anthology*. Plymouth: AltaMira Press, 1996, s. 199–214.

POLÁKOVÁ, Jana. Využití metody oral history při výzkumu romské historie a kultury. In *Dějiny – Teorie – Kritika*, č. 2, 2013, s. 287–295.

PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The oral history reader*. London : Routledge, 1998, s. 63–74.

ŠUTAJ, Štefan. János Esterházy – problém výskumu slovenských a maďarských historikov. In *Človek a spoločnosť*, roč. 15, č. 4, 2012, s. 65–71.

VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008.

Webová stránka *European Roma Rights Centre*. [Online]

Webová stránka Paramisar. [Online]

Webová stránka projektu VEGA *Luník IX - dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska*. [Online]

O autorce

Mgr. Klara Kohoutová, PhD. se dlouhodobě zabývá etnický kódovanými místy paměti na území bývalého Československa. V posledních letech se zaměřuje především na romskou menšinu. Je zástupkyní projektu *VEGA Luník IX – dějiny, současnost, budoucnost*, v rámci kterého sbírá orálně historický materiál. V současné době působí jako vědecká pracovnice na Spoločenskovedném ústavu CSPV SAV.

E-mail: kohoutova@saske.sk

Irmfried Eberl – velitel Treblinky s lékařským titulem / Irmfried Eberl – Head of Treblinka With a Medical Degree

Michal Chocholatý

Abstrakt

Studie má za cíl vystihnout relevantní milníky v nacistické kariéře rakouského lékaře Irmfrieda Eberla, prvního velitele vyhlazovacího tábora Treblinka. Zvláště ní důraz přitom klade právě na jeho činnost bezprostředně spjatou s působením v tomto vyhlazovacím táboře, kde vytvořil podmínky pro to, aby se stal držitelem rekordu v počtu zavražděných osob, jehož dosáhl za pouhých pět týdnů. Součástí studie je i Eberlův životopis, ze kterého je patrná ideologická radikalizace tohoto člověka, jež ho velice přímočaře dovedla až do Treblinky. Přípravu tohoto tábora na likvidační provoz provázela Eberlova neobyčejná agilnost, se kterou přistupoval k plnění svých úkolů. V Treblince zaslepila racionální uvažování doktora medicíny nacistická ideologie, ta poskytla živnou půdu proto, aby pošlapal hlavní myšlenky svého povolání. Ztráta racionálního úsudku mu přesto nezabránila v tom, aby se i nadále pohyboval v prostředí, kde byla plánovaná smrt a mučení vězňů nacistických táborů na denním pořádku. Tak jako mnozí jeho kolegové, i on ordinoval jedinou medikaci, kterou byla smrt, i když v různých podobách.

Abstract

The present paper aims to capture relevant milestones of the „extermination career“ in the life of Austrian physician Irmfried Eberl, a first commandant of extermination camp Treblinka. It primarily focuses on his activities directly connected with his work in Treblinka. In this extermination camp, Eberl created the conditions that helped him to become a record holder in the number of murdered persons, achieved in only five weeks. A part of the paper presents Eberl's biography which shows his ideological radicalization that led him very directly to the threshold of Treblinka. The preparations of the camp for homicidal operation were accompanied by Eberl's extraordinary agility to fulfil his tasks. The duties he performed at Treblinka had clouded his judgement. The Nazi ideology gave him a fertile ground to defile the main principles of his medical profession. Despite having lost his rational opinion, he continued to be a part of an environment where planned death as well as torture of the prisoners of Nazi camps were a daily occurrence. Like many of his colleagues, he prescribed only one medication, that of death in various forms.

Klíčová slova: Irmfried Eberl; vyhlazovací tábor; Treblinka; SS-Sonderkommando; plynové komory.

Key words: Irmfried Eberl; extermination camp; Treblinka; SS-Sonderkommando; gas chambers.

Úvod

Tento článek je mikrohistorickou sondou do bezpochyby nejtemnější životní etapy rakouského lékaře MUDr. Irmfrieda Eberla, jehož lze považovat za prvního velitele vyhlazovacího tábora Treblinka.¹ Jeho působení v tomto táboře, na které se text zaměřuje, je vymezeno obdobím zhruba pěti týdnů, během kterých zde došlo na prostoru sedmnácti hektarů k jedné z bezpochyby nejrychlejších a největších masových vražd v dějinách lidstva. Územní i časové limity však dokázali nacisté systémově natolik efektivně skloubit, že ve výsledku znamenaly vytvoření podmínek pro jeden z nejtragičtějších milníků židovské historie. Treblinka se stala hrobem židovského národa a zároveň nesmazatelným, byť mnohdy přehlíženým symbolem holocaustu. Během období, které jen o trochu přesahovalo jeden rok, v ní našlo smrt na 850 000 Židů, přičemž značná část byla usmrcena právě v počátečních týdnech táborového provozu, za který byl zodpovědný právě Eberl. Za jeho vlády bylo v Treblince vyhlazeno okolo 300 000 Židů, což představuje 35 % celkového počtu treblinských obětí. Tento počet však připadá na období pouhých třiceti sedmi dnů, přičemž zbylých 65 % obětí bylo vyhlazeno za dobu rovnající se přibližně třem stům padesáti dnům, což je takřka desetinásobek. Když se pak celková treblinská statistika smrti porovná s Osvětimí, která je, jak poznamenal Franciszek Piper, celosvětovým symbolem židovské genocidy v období holocaustu, ačkoli v ní zahynulo „pouze“ 20 % z 5–6 milionů židovských obětí,² dojde se ke zjištění ještě výraznějšího kontrastu. Ten z Treblinky činí „nejsmrtelnější“ tábor vzhledem k počtu usmrcených a době, za kterou bylo realizováno. Podle Pipera zahynulo v Osvětimi (KL Auschwitz) od 1 100 000–1 500 000 vězňů.³ Přitom je nutné poukázat na skutečnost, že Osvětim byla táborem s několika desítkami pobočných táborů. První vězeňský transport vězňů sem dorazil 14. června 1940,⁴ přičemž tábor byl osvobozen 27. ledna 1945.⁵ Tato fakta tedy činí z Treblinky mimořádně výkonný smrtící instrument, jehož účel byl jediný: vyhlazení vysídlenců. Jakkoli efektivně však byly v Treblince nabízené možnosti využity, prvotní hektické období nakonec vedlo ke kolapsu systému,

¹ Někdy bývá za prvního velitele považován konstruktér Treblinky Richard Thomalla.

² REDER, Rudolf. *Bełżec*. Kraków: Fundacja Judaica, PMOB, 1999, s. 7.

³ CZECH, Danuta (et al.). *Auschwitz – nazistowski obóz śmierci*. Osvětim: PMOB, 1998, s. 189–190.

⁴ CZECH, Danuta (et al.). *Auschwitz – nazistowski obóz śmierci*, s. 22.

⁵ CZECH, Danuta (et al.). *Auschwitz – nazistowski obóz śmierci*, s. 278.

jenž si vyžádal nutnost reorganizace. Přesto se v dějinách holocaustu najde jen málo analogií, které by bylo možné přirovnat k událostem likvidačního běsnění, jež propuklo onoho treblinského léta roku 1942. Léta, které řídil Irmfried Eberl.

Životopis Irmfrieda Eberla

Irmfried Georg Rolf Eberl (tak znělo jeho celé jméno) se narodil 8. září 1910 v Bregenzu na Bodamském jezeře. Měl dva starší bratry, nejstaršího Haralda, jehož považoval za svůj vzor a Ekharda. Matka se jmenovala Theresia Josefina Eberlová, otec, Josef Franz Eberl, byl inženýr. Původně člen katolické církve, ze které však vystoupil, aby přijal protestantsví. Zanedlouho se však vzdal i protestantské církve. Jakožto zastánce ideje velkoněmeckého sjednocení považoval myšlenky katolické církve za nepřátelské. To se odrazilo i v náboženském smýšlení jeho potomků. V rakouské první republice rezonovaly křesťanské myšlenky především v silné politické straně křesťanských sociálů, kteří byli v očích zastánců rasové a antisemitsky orientovaných spolků, v jejichž kruzích se začali sourozenci Eberlovi pohybovat, považováni za ideologické nepřátele. Irmfried se během svých studentských let aktivně angažoval v potírání křesťanskosociálních shromáždění ve Voralbersku.

15. června 1928 odmaturoval Irmfried jako sedmnáctiletý a zároveň nejmladší ze svého třídního ročníku na Bregenzském gymnáziu. Původně měl v plánu studovat práva, ale nakonec se rozhodl pro medicínu. V Innsbrucku vstoupil v prvním semestru 28/29 do radikálního buršáckého studentského spolku Germania, čímž navázal, po vzoru svého bratra Haralda, na příslušnost k některému z německy laděných vlasteneckých spolků. Již na gymnáziu byl členem spolku Nibelungia, v kterém působil i Harald. V průběhu let 1928–1935 se zvolna vychylovalo těžiště jeho národnostního sebeurčení, které původně přirozeně vycházelo z identity „Rakušana“. Později se však cítil jako „Rakušan-Němec“ a nakonec se zcela ztotožnil s identitou „Němce“. Dne 8. prosince 1931 vstoupil do strany NSDAP s členským číslem 687095. V červnu 1933⁶ však byla v Rakousku NSDAP zakázána.

V roce 1935 promoval Eberl na doktora medicíny. Od února 1935 pak pracoval na 2. lékařském oddělení nemocnice Rudolfova nadace ve Vídni, poté v tuberkulózním sanatoriu Grimmenstein, kde zůstal do března 1936. Ve stejném roce přesídlil do Německa, kde mu byl přidělen statut politického uprchlíka č. 13943. Zde byl nejprve zaměstnán v muzeu hygieny (Deutsches Hygienemuseum), kde se od roku 1933 pořádaly propagandistické výstavy podbarvené nacionálně-socialisticky orientovanou rasovou ideologií. Dále pracoval na

⁶ JEŘÁBEK, Martin. *Konec demokracie v Rakousku, 1932–1938: Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán, 2004, s. 140.

poliklinice v Drážďanech-Neustadt a od května 1936 do 31. března 1937 ve státní nemocnici v Dessau. V létě 1937 se stal asistentem v sanatoriu Birkenhaag v Berlíně-Lichtenrade, aby následně změnil své působště nástupem do zaměstnání v Hlavním zdravotním úřadu v Berlíně (Hauptgesundheitsamt der Stadt Berlin). V červnu 1938 se oženil s Ruth Rehmovou v Bregenzu, který byl po anšlusu Rakouska z března téhož roku součástí říše. Od února 1940 byl činný v „Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege“.⁷ Ve stejném měsíci se hlásil do služby ve Státní nemocnici v Brandenburgu (jednom ze šesti nejvýznamnějších středisek provozujících program „eutanazie“ (T4), s níž měl přinejmenším již jednu zkušenost). Zde se účastnil „testovacího zabíjení“ pacientů. Stal se vedoucím vražedných aktivit provozovaných v tomto středisku. Mimo dohledu nad vlastním zabíjením pacientů bylo jeho pracovní náplní také organizování transportů do tohoto braniborského střediska smrti. V listopadu 1940 přestoupil do typologicky obdobného střediska Bernburg, taktéž v pozici vedoucího „sektoru smrti“.⁸ Kariéru ve střediscích „eutanazie“ však zřejmě odstartoval v Grafenecuku, dalším ze šesti zmíněných středisek, kde se podle výpovědi sestry Pauline Kneisslerové objevil v roce 1940 za účelem „zaškolení se tu (pro práci s plynem, E. Klee)“.⁹ Eberl také podepisoval úmrtní listy zasílané příbuzným obětí, v nichž užíval pseudonym Dr. Schneider.¹⁰

Jeho krátké angažmá na východní frontě v roce 1942 obestírá několik nejasností. Podle některých zdrojů zde působil v rámci Organizace Todt. V minském regionu se během ledna až března 1942 údajně podílel na evakuaci raněných

⁷ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, s. 7–36. Doposud nejpodrobněji vědecky zpracovaný životopis Irmfrieda Eberla je dílem rakouského lektora Michaela Grabhera, který zachycuje Eberlův život od jeho útlého dětství až do smrti v roce 1948. Iniciativa, jež Grabhera přiměla k sepsání díla, nepochybně vyplynula z faktu, že, jak se nechal sám slyšet, do roku 2006 neexistovala ucelenější práce zabývající se touto důležitou osobností holocaustu, a také ze skutečnosti, že jeho profesní působště se krylo s místy, kde se Eberl zdržoval v počátcích své životní kariéry. Je to přirozeně právě Grabherova práce, kterou lze považovat za základní pramen pro sestavení Eberlova životopisu. Pokrývá však především období, které Eberlovu působnost ve funkci velitele Treblinky zasazuje do širšího biografického rámce, aniž by zde byla patrná snaha o hlubší analýzu Eberlovy role v táboře, jež by přesahovala dosavadní výzkum. Vyplnit tato bílá místa je naopak ambicí předkládaného článku. Grabherova kniha sestává z deseti kapitol, z nichž pouze sedmá se zabývá výhradně Eberlovou činností v Treblince a je nazvána: „Držitel rekordu“ v plynování – velitel vyhlazovacího tábora Treblinka (v orig. „Rekordhalter“ im Vergasen – Kommandant des Vernichtungslager Treblinka).

⁸ LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.). *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicapped during National Socialism*. Berlin: Metropol, 2012, s. 119, 122.

⁹ KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2012, s. 97.

¹⁰ LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.). *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicapped during National Socialism*, s. 120.

německých vojáků.¹¹ Podle jiných tvrzení však jeho úloha spočívala v něčem docela jiném. Pod vedením Viktora Bracka měl zabíjet (poskytovat milosrdnou smrt) těžce raněným a nemocným německým vojákům.¹² V dubnu 1942 byl odeslán na zaškolovací kurz do vyhlazovacího tábora Sobibor, kde se seznámil s povinnostmi velitele, které měl následně zúročit v budoucím táboře Treblinka.¹³ Jeho pobyt v Sobiboru lze prokázat korespondencí, kterou odtud odeslal například do Bernburgu.¹⁴ Je taktéž doloženo, že byl přinejmenším jednou ve služebních záležitostech ve vyhlazovacím táboře Belzec. Vyplyvá to z výpovědi Ericha Fuchse, který byl Eberlovým podřízeným například ve středisku Brandenburg. Fuchs uvedl: „*V Brandenburgu jsem se dostal na území staré věznice. [...] Jednoho dne jsem se vydal na jiný dvůr a otevřel garážové dveře, protože jsem hledal nějaké nářadí. Jakmile jsem ta vrata otevřel, sklouzly ke mně nahé mrtvolky, které byly nahromaděny v garáži. Po tom, co jsem se otřepal z prvotního šoku, šel jsem za Dr. Eberlem, abych mu vysvětlil, co se mi stalo. Řekl mi, abych se nejprve trochu uklidnil a pak mi vysvětlil, že ve středisku jsou zabíjeni nevyčísitelně nemocní. Pak mě ještě varoval, abych držel jazyk za zuby, protože jinak skončím v Sachsenhausenu.*“ Potom, co byl Fuchs odeslán do Belzecu a dostal se zde do konfliktu s Wirthem, prosil Eberla, aby se k němu mohl vrátit: „*O několik dní později přišel do Belzecu Eberl a nabídl mně a Borowskému, abychom z Belzecu odešli. Ještě téhož dne jsme jeli na železniční stanici v blízkosti Treblinky.*“¹⁵

¹¹ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 7–36.

¹² LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.). *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicaped during National Socialism*, s. 123.

¹³ V Chrostowského práci se objevuje překvapivé, avšak nanejvýš pochybné tvrzení, které navíc není nijak podloženo (chybí uvedení zdroje, ze kterého autor čerpal), o tom, že „*dalším krokem v Eberlově, kariéře byl experimentální vyhlazovací tábor v Chelmu, kde byl po krátkou dobu velitelem. Z Chelmu byl přesunut do Treblinky.*“ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*. London: Vallentine Mitchell, 2004, s. 36. Nejenže měl autor při uvádění názvu místa nepochybně na mysli vyhlazovací tábor ve vesnici Chelmno nad Nerem ve Wartheland, německy Kulmhof am Ner, který se nachází v centrálním Polsku a nikoli na východě jako větší město Chelm, ale zřejmě zaměnil i samotný tábor Chelmno za vyhlazovací tábor Sobibor, kde sice Eberl nebyl velitelem, ale alespoň zde prošel školením. Je také možné se domnívat, že Chrostowski čerpal z Donata, který uvádí: „*Po založení tábora Chelmno zde Eberl krátce sloužil jako velitel, načež byl pověřen výstavbou tábora v Treblince.*“ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*. New York: Holocaust Library, 1979, s. 274. Ačkoli je těžké určit, odkud Donat tuto informaci získal, přičemž pominul prokazatelný Eberlův pobyt v Sobiboru před jeho definitivním přeložením do Treblinky, Chrostowski zřejmě tuto informaci nekriticky převzal, a navíc ještě zaměnil Chelm s Chelmnem.

¹⁴ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (II/166, 86, 87). Eberlův strojopisný dopis z 26. 4. 1942 napsaný v Sobiboru. Dopisní hlavička obsahuje vedle personalii: „*z. Zt. SS-Arbeitslager Sobibor*“.

¹⁵ Archiwum Państwowe Muzeum na Majdanku. Fond Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. XIX Kserok, 2066/XV. Výpověď Ericha Fuchse, Koblenz, 13. 11. 1969. s. 4–5, 11–12.

V Treblince se Eberl stal tzv. prvním operačním velitelem. Byl sem definitivně přemístěn nejspíše v druhém červencovém týdnu roku 1942, s jistotou pak lze tvrdit, že tomu nemohlo být dříve než 29. června, neboť dopis z tohoto data, který pochází ještě z Varšavy, hovoří o budoucím přeložení.¹⁶ Datace Eberlova dalšího dopisu, také ještě odeslaného z Varšavy, je 7. července. Wehrmachtfa-hrschein datovaný na 22. srpen 1942,¹⁷ který je podepsán Eberlem jakožto SS-Untersturmführerem a Kommandoführerem SS-Sonderkommanda Treblinka,¹⁸ naopak dokazuje, že tou dobou byl Eberl stále ještě ve funkci táborového velitele. Existuje však další Wehrmachtfa-hrschein, tentokrát datovaný na 9. září 1942,¹⁹ který byl vyhotoven v Treblince a je taktéž podepsán Eberlem, což je v rozporu s rozšířeným předpokladem, že Eberl opustil Treblinku na konci srpna 1942, po-případě na začátku září 1942.²⁰ Stejně tak se má za to, že po odchodu z Treblinky se Eberl vrátil do Německa,²¹ což však rozporuje poznámka uvedená Michaelem Tregenzou, která odkazuje na Eberlův dopis z 11. ledna 1943, ve kterém Eberl píše svému příteli, veliteli kárné pracovní Treblinky,²² van Eupenovi²³: „*A jeli-kož odtud v brzké budoucnosti odejdu...*“ což může znamenat, že tou dobou byl stále ještě někde „na Východě“.²⁴ Anebo po určité době pobytu v Bernburgu opět

¹⁶ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/5, 147). Eberlův strojepisný dopis z 29. 6. 1942 napsaný ve Varšavě.

¹⁷ WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal. *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*. Stuttgart, Hannover: Ibidem Verlag, 2014, s. 424. Dokument pochází z Yad Vashem Archives. Navíc existuje prázdná obálka nadepsaná Eberlovým rukopisem a adresovaná jeho ženě Ruth, jež je datována na 25. srpna 1942 a nese razítko SS-Sonderkommando Treblinka. TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“. In: MURAWSKA-GRYŃ, Zofia (ed.) *Zeszyty Majdanka XV, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku*, 1993, s. 10, pozn. 13.

¹⁸ Tábory okamžitého vyhlazení pro Židy nesly oficiální označení SS-Sonderkommando.

¹⁹ WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal. *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, s. 425. Dokument pochází z Yad Vashem Archives.

²⁰ Srov.: „*Dr. med. Irmfried Eberl [...] byl zbaven velení jen několik týdnů po započeti likvidační procedury, pravděpodobně na konci srpna nebo začátkem září 1942.*“ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 303.

²¹ Srov.: „*Eberl byl po svém přeložení z Treblinky delegován zpět na své staré působiště v Bernburgu. [...] Po svém návratu do Bernburgu na podzim 1942 [...] zorganizoval v lednu 1943 [...] propuštění 25 tamních zaměstnanců.*“ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 85–86.

²² Od podzimu 1941 fungoval trestanecký pracovní tábor Treblinka, vzdálený několik kilometrů od mladšího vyhlazovacího tábora. Pro odlišení mezi oběma tábory se v historiografii používá označení Treblinka I a Treblinka II. Obyvatelé okolních vesnic dodnes používají také označení „polská Treblinka“ a „židovská Treblinka“.

²³ Eberl udržoval s velitelem kárné Treblinky Theodorem van Eupenem poměrně úzký a zřejmě i přátelský vztah.

²⁴ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10, pozn. 13.

narukoval na nějaké východněji položené místo. Na druhou stranu je z dochovaných dokumentů patrné, že byl zpět v Bernburgu nejpozději právě v lednu 1943.

Následující období se vyznačuje jeho značnou profesní aktivitou, která pokračovala několik dalších měsíců. Zajímavé je zjištění, že na podzim 1943 byl opět mimo Bernburg, konkrétně v koncentračním táboře Osvětim, kde páchal lékařské experimenty na věznicích, mezi nimi vivisekce, tedy pitvy živých osob. K tomu nebyly, podle všeho, v Treblince, oproti Osvětimi jasně profilovanému táboru k okamžitému zabíjení, podmínky. Fritz Karl Albert Bleich, jenž byl zaměstnán u organizace T4 (krycí označení pro program „eutanazie“) a později pracoval v kartotéce Karla Brandta,²⁵ měl dobrý přehled o pohybech příslušníků této organizace do vyhlazovacích táborů, což doložil výpovědí: „*Do vyhlazovacího tábora Treblinka šli mimo jiné Christian Wirth²⁶ jako šéf, mnozí doktoři a další personál,*“²⁷ vypověděl v roce 1946 a dodal, že: „*Podle výpovědi spolupracovníků vím, že na podzim 1943 bylo několik doktorů z, nadace, mezi nimi Dr. Eberl z Bernburgu a Dr. Schumann²⁸ posláni do koncentračního tábora Osvětim, kde, jak mi bylo řečeno, prováděli vivisekce a další pokusy. V důsledku těchto experimentů zahynulo mnoho vězňů koncentračních táborů.*“²⁹ Eberlov další aktivity do začátku roku 1944 jsou nejasné. Je možné, že od podzimu do konce ledna vykonával pokusy na věznicích Osvětimi po boku nechvalně proslulých lékařů formátu Mengele, Clauberg, Schumann a další.

Dne 31. ledna 1944 obdržel povolávací rozkaz k vojenské službě. Byl přiřazen k výcvikovému praporu 203 v Berlíně-Špandavě, kde absolvoval základní výcvik. Jeho žena Ruth byla v rámci svého zaměstnání u DAF-Auslandsorganisation (Deutsche Arbeitsfront) přemístěna do Rumunska, kde byla ze zdravotních důvodů hospitalizována v bukurešťském lazaretu pro Luftwaffe. Zemřela 30. července 1944 v Mariánských lázních, kam ji manžel doprovodil.

²⁵ KLEE, Ernst. „*Euthanasie*“ im Dritten Reich. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2014, s. 328.

²⁶ První velitel tábora okamžitého vyhlazení Belžec, od srpna 1942 inspektor táborů Operace Reinhardt, tj. Belžecu, Sobiboru a Treblinky.

²⁷ KLEE, Ernst. „*Euthanasie*“ im Dritten Reich, s. 328.

²⁸ Horst Schumann se v Osvětimi poprvé objevil již v červenci 1941. V listopadu 1942 zde pak začal se svými nechvalně proslulými sterilizačními pokusy za použití rentgenových paprsků. LANG, Hans-Joachim. *Ženy z bloku 10. Lékařské pokusy v Osvětimi*. Praha: Ikar, 2014, s. 54–55. Schumann zůstal v Osvětimi do jara 1944. Podle výpovědi jednoho polského vězně to bylo právě někdy v říjnu 1943, kdy mu byla po ozáření Schumannovým přístrojem odoperována obě varlata. Zdá se tedy, že datum uvedené Bleichem nesouhlasí, neboť tehdy byl Schumann v Osvětimi již hodnou dobu a odešel až následující rok. KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 99–102. Buďto Bleichem zmíněný přesun Eberla a Schumanna do Osvětimi neproběhly ve stejném období, anebo je možné, že byl Eberl poslán do Osvětimi společně s Schumannem již na podzim 1942, nikoli až v roce 1943.

²⁹ Dobrozdání Fritze Karla Alberta Bleicha, 27. 11. 1946. [Online] Dostupné z: <<https://www.holocausthistoricalsociety.org.uk/contents/euthanasia.html>> [Cit. 2019-12-01].

Ruth nemohla mít děti, což ji velmi trápilo, a společně se svým mužem hledali řešení, jak tento problém vyřešit; mimo jiné využila ozdravného pobytu v Mariánských Lázních. Pouhou spekulací zřejmě zůstane, zda Eberl konzultoval se svými kolegy, především Dr. Mengelem v Osvětimi, který byl znám svými genetickými a reprodukčními pokusy, problémy, které měli Eberlovi s počtím potomka.

V říjnu 1944 byl Eberl na čtyři týdny přemístěn z Berlína na zdravotnické školení a od ledna následujícího roku byl nasazen na frontu. Počátkem dubna 1945 upadl na západní frontě do amerického zajetí. Byl poslán do tábora pro válečné zajatce v Dietersheimu poblíž Bingenu. Zde pracoval v tuberkulózním oddělení. V červenci byl propuštěn a po konci války se usadil v Blaubernu. V říjnu 1946 se oženil se svou novou přítelkyní Gerdou P., která mu v květnu 1947 porodila syna. V lednu 1948 byl mimo jiné na základě knihy Eugena Kogona *Der SS-Staat*, ve které figuroval jako pachatel ze střediska „eutanazie“ (na fotografiích jej identifikovalo několik jeho bývalých kolegů), poslán do vyšetřovací vazby v Ulmu.³⁰

V knize byl Eberl zmíněn jako vedoucí střediska Bernburg, ale dosud nebyl spojován s činností v Treblince. Treblinka byla přesto na jejích stránkách ve výčtu táborů zastoupena. Eberl se v knize objevil v souvislosti s dopisem, datovaným na březen 1943, tedy do období, kdy byl již více než půl roku z Treblinky pryč. Zmiňovaný dopis se týkal kremace mrtvol vězňů z jednoho pobočného komanda koncentračního tábora Buchenwald. Dr. Hoven, jenž měl záležitost na starost, hodlal mrtvé zpopelnit bez vydání úmrtního listu. Proto se obrátil s prosbou o pomoc právě na šéfa střediska v Bernburgu, tedy Dr. Eberla, jenž k věci přistoupil s „ *vynikajícím porozuměním a oba se setkali. Všechny nahromaděné mrtvolky vězňů z Schönbecku-Wernigerode byly dopraveny k Eberlovi do Bernburgu a tam spáleny bez úmrtních listů.* “³¹

Eberl odmítl jakoukoli spojitost s osobou objevující se v Kogonově knize, načež dokonce souhlasil, „*že člověk, jenž zabil tolik lidí, musí být volán k odpovědnosti*“.³² V kontextu s informacemi, s nimiž byl Eberl náhle konfrontován, mu muselo být čím dál jasnější, že se kruh uzavírá. Zatím však nikde nestála jediná zmínka o červencových a srpnových dnech roku 1942, které strávil v Generálním gouvěrnementu jako velitel Treblinky. Nepochybně si musel být vědom toho, že je jen otázkou času, než na něj bude uvalena vina i za toto mnohem závažnější období jeho nacistické minulosti. Bylo by tak zajímavé odhalit, zdali

³⁰ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 88–99.

³¹ KOGON, Eugen. *Der SS-Staat, Das System der deutschen Konzentrationslager*. München: Kindler Verlag, 1974, s. 256.

³² KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 97, GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 99.

si přečetl výpověď Oskara Bergera, svědka Treblinky pod jeho vládou, která je v Kogonově knize taktéž obsažena a jež líčí hrůzné prvky tohoto období.

Měl Eberl vůbec čas, aby se seznámil s jakýmkoli zprávami, které se do té doby dostaly z Treblinky ven, s reflexí od uprchlých vězňů, s raporty pro zahraničí a podobně? A jestliže ano, jak je vnímal? Bylo totiž zjištěno, že jeho nástupce Stangl se během svého dlouholetého pobytu v Jižní Americe velice zajímal o literaturu s tematikou vyhlazovacích táborů.³³ Měl Eberl do roku 1948 aspoň částečně podobný zájem? To už se zřejmě nikdy nepodaří zjistit. Jisté je, že tíha odpovědnosti, která na něj v onen okamžik dolehla, se mu měla stát v následujících chvílích osudnou.

Dne 16. února 1948 byl nalezen mrtvý. Jeho smrti předcházely tyto poslední okamžiky: „*V šest hodin odpoledne, když byli zadrženi zavedeni do svých cel, rozloučil se Eberl navzdory svému zvyku podáním ruky. V půl deváté dal zaklepáním najevo, že jde spát. Příštího rána, v půl osmé, začal ve vazbě výdej kávy. Nejprve byl rozdělován chléb. Při tom vyšlo najevo, že si Eberl chléb nevzal. Jeden z vězňů proto zavolal do cely: „Pane doktore, vezměte si přece svůj chléb.“ Nic se nestalo. Onen vězeň se podíval po odsunutí záklopky dovnitř a spatřil Eberla, jak visí oběšen na topení. [...] Nikdo v té době netušil, že tento lékař [...] vedoucí plynovacího střediska Brandenburg na Havole a Bernburg na Sále byl taktéž prvním táborovým velitelem v Treblince [...] kde bylo během jednoho dne zabito více lidí než v Brandenburgu za mnoho měsíců.*“³⁴

V žalobě, která byla vyhotovena *ex post* v červnu 1948, stálo, že kdyby byl Eberl naživu, musel by za své zločiny proti lidskosti (Treblinka zde není vůbec zmíněna!) očekávat ten nejvyšší trest.³⁵

Příprava Treblinky

Dějiny rozeznávají pod označením Treblinka dva na sobě více méně nezávislé tábory, z nichž první byl starší než známější vyhlazovací tábor, který bývá z důvodu odlišení od prvního pracovního tábora nazýván Treblinkou II (v oficiálním názvosloví SS-Sonderkommando Treblinka). Označení Treblinka I a Treblinka II však není ekvivalentem k případnému označení tábor č. 1 a tábor č. 2 v rámci vlastní topografie Treblinky II. Posledně zmíněné rozlišení se obvykle užívá pouze

³³ Srov.: „*„Eichmannův proces?“ zeptala se paní Stanglová. „Ano, Paul [Stangl] jej sledoval dychtivě. [...] četl o tom všechno, co bylo napsáno v brazilském a také německém tisku, který jsme měli. Jistě, četl o těch všech věcech mnohé, vždycky: novinové články a mnoho knih, které byly napsány.*“ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*. New York: Vintage Books, 1983, s. 352.

³⁴ KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 97.

³⁵ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 101–102.

v souvislosti s vnitřním členěním vlastního tábora Treblinka II a na Treblinku I se nevztahuje. Treblinka I byla od Treblinky II vzdálena asi dva kilometry.

Ryszard Czarkowski, někdejší vězeň starší Treblinky I, tedy kárného pracovního tábora, srozumitelně vysvětluje rozdíly mezi oběma tábory: „*Ne všichni přece vědí, že byly dvě Treblinky. [...] Treblinka I, známá v okolí jako ‚polská‘, kde jsem byl já [Czarkowski], v nacistickém názvosloví Arbeitslager Treblinka (pracovní tábor) [a] Treblinka II, vyhlazovací tábor pro Židy, který vznikl [...] v rámci tzv. konečného řešení židovské otázky [...] vedle druhově podobných, ale menších středisek smrti v Belžecu a Sobiboru [...] Velitelem [pracovního tábora] byl jmenován SS-Hauptsturmführer Teo van Euppen. [...] Vyhlazovací středisko Treblinka II zaujímalo oblast 14 hektarů písčitých, pouze zčásti zalesněných pozemků vesnice Wólka Okraglik. Stavba začala jarem 1942, a bylo k ní využito vězňů [z kárné Treblinky]. Všechn stavební materiál [...] dodávala kancelář Heinze Auerswalda. [...] Stavba byla oficiálně zakončena na konci června nebo počátkem července 1942.*“³⁶

Vedoucím výstavby vyhlazovacího tábora Treblinka (Treblinka II) byl pověřen SS-Hauptsturmführer Richard Thomalla, jenž za sebou měl splnění téhož úkolu v Sobiboru, kde byl v dubnu 1942 vystřídán Franzem Paulem Stanglem.³⁷ Thomalla se stal konstrukčním velitelem Treblinky, a to výhradně pro období její výstavby, což koresponduje s výpovědí dalšího z nacistických funkcionářů, Erwina Lamberta, jenž uvedl, že v době jeho příjezdu do Treblinky, která byla ve výstavbě, byl velitelem tábora právě Thomalla,³⁸ jenž zodpovídal za realizaci prací svěřených stavebnímu úřadu v Lublinu.³⁹ Zázemí pro výstavbu tábora a surovinové krytí pak zajišťovalo velitelství SS a policie obvodu Varšava.⁴⁰ Dvěma hlavními partnery byly firma *Schönbrunn* z Liegnitzu a varšavský koncern *Schmidt und Münstermann* (stavebník zdi varšavského ghetta).⁴¹ Na propouštěcím dokumentu Jana Sułkowského, který se podílel jako nucený pracovník na výstavbě tábora, je patrný podpis Lagerkommandanta SS Kommandu Treblinka, Richarda Thomally. Nelze tedy souhlasit s názorem autora článku pro *Göteborgs-Posten*, Peterem Johnsonem, který k danému dokumentu napsal, že podpis na něm není čitelný a je možné, že jej vystavil samotný Stangl.⁴²

³⁶ CZARKOWSKI, Ryszard. *Cieniom Treblinki*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1989, s. 17–20.

³⁷ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*. Praha: BB/art, 2006, s. 47.

³⁸ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 50.

³⁹ KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*. Siedlce: Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince, 2002, s. 7.

⁴⁰ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 50.

⁴¹ HILBERG, Raul. *The Destruction of the European Jews: Student Edition*. Teaneck : Holmes & Meier Publishers, Inc., 1985, s. 228.

⁴² Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego. Fond Relacje. Zeznania ocalałych Żydów, 301/7025. Polský překlad textu novin *Göteborgs-Posten*, článku Petera Johnsona „Nový svědek

Délka vlastního stavebního procesu se odhaduje na dva měsíce.⁴³ Thomalla se svým týmem nejprve prozkoumal lokalitu pro budoucí tábor a rozhodl, kde a jak zahájit práce. Sám pak na místě zůstal zhruba osm týdnů.⁴⁴ „Projektem i stavbou tábora smrti v Treblince byla pověřena speciální stavební skupina SS z Centrálního stavebního úřadu SS a policie v Lublinu, řízená SS-Obersturmführerem [sic!] Richardem Thomallou. [...] Ostatným drátem bylo oploceno 17 ha pozemků nacházejících se okolo 500 metrů od hlavní železniční trati a silnice Małkinia – Kosów Lacki. [...] V červnu 1942 byla položena nevelká železniční vlečka, napojující se na již existující úsek železnice vedoucí do štěrkovny, jež byla zakončena rampou. Stavební materiál byl dodáván z Varšavy,⁴⁵ Sokolowa Podlaského a Kosowa Lackého.“⁴⁶ K finálnímu oplocení území však pravděpodobně došlo až v pozdější fázi výstavby, neboť je známo, že jakmile byl tábor oplocen, už do něj nebyli pouštěni kvalifikovaní pracovníci.⁴⁷

Vlastní stavební práce zajišťovali polští a židovští vězni z kárného tábora Treblinka, ale i Židé ze sousedních měst,⁴⁸ popřípadě vesnic. Pracovníci, kteří se ocitli pod Thomallovým vedením, byli například Židé přivezení na nákladřácích z okolních vesnic Węgrów či Stoczek Węrowski.⁴⁹ Někteří z vězeňských dělníků však pocházeli přímo z varšavského ghetta. Jednalo se o skupinu berlínských Židů, kteří se měli stát jádrem stavební skupiny. Němci si je zřejmě vybrali proto, aby předešli jazykové bariéře. Je vysoce pravděpodobné, že právě z této berlínské skupiny nepřežil žádný Žid.⁵⁰ Na základě výpovědi „dvorního Žida“ Sznajdmana lze totiž konstatovat, že dosud převažující předpoklad, že „žádný z židovských dělníků využívaných ke stavbě tábora nepřežil“,⁵¹ je mylný, čehož je on sám nejlepším důkazem. Sznajdman, polský Žid ze Stoczku, který se na stavbě tábora podílel, totiž přežil prakticky celé funkční období včetně táborové vzpoury.

z Treblinky: „Jsem připraven svědčit proti Demjanjukovi“, s. 6.

⁴³ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 26.

⁴⁴ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, Lizebnice: Víkend, 2012, s. 149.

⁴⁵ Část stavebního materiálu a vybavení, potřebného k vybudování tábora, byla dodána z dílen ve varšavském ghettu. ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 52–53.

⁴⁶ KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*, s. 7.

⁴⁷ CZARKOWSKI, Ryszard. *Cieniom Treblinki*, s. 70.

⁴⁸ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 50.

⁴⁹ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 25. Právě Židé ze Stoczku zformovali původní táborový orchestr, který měl své místo pod stromem, asi 40 metrů od stavby s prvními plynovými komorami. K tomuto původnímu jádru se později připojili hudebníci z Varšavy. DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 106.

⁵⁰ KOPÓWKA, Edward – RYTEL-ANDRIANIK, Paweł. *Dam im imię na wieki (Iz 56,5). Polacy z okolic Treblinki ratujący Żydów*. Oxford, Treblinka: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011, s. 77.

⁵¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 50.

Počínaje dubnem 1942 začali vězni s kopáním základů.⁵² Po položení železniční vlečky již mohly začít přijíždět vagóny s ostatným drátem,⁵³ jehož instalaci vkročila výstavba tábora do své další fáze. Oplocením staveniště totiž došlo k redukci členů pracovních skupin na ty, kteří zde měli zůstat jako vězni. Od tohoto okamžiku již nebývalo zvykem povolávat na práci pracovníky z okolí, jako tomu bylo na otevřené parcele. Oplocení tábora bylo jasným signálem, že zde vznikla zakázaná zóna, nepřístupná okolnímu světu. Ve výpovědi židovského vězně Treblinky Abrahama Krzepického se objevuje zajímavé tvrzení, že ještě na konci srpna 1942 s nimi u studny s nahromaděnými mrtvolami, které měli vězni vytahávat, pracoval Polák z trestního pracovního tábora Treblinka I.⁵⁴ To by mohlo znamenat, že po oplocení tábora a zahájení provozu zde byl tento pravděpodobně bývalý stavebník uvězněn, přičemž vyhlídky na únik odtud byly v takovém případě mizivé, v zásadě nulové.

SS-Unterscharführer Erwin Lambert, který byl pověřen dohledem nad výstavbou baráků a později dozoroval nad výstavbou nových plynových komor,⁵⁵ o svém dojmu z rané Treblinky řekl: „*Já a Hengs [August Hengst,⁵⁶ potažmo Hingst⁵⁷] jsme jeli autem do Treblinky. Velitelem tábora byl SS-Hauptsturmführer Richard Thomalla. Treblinka se stále ještě stavěla. [...] Během této doby se žádné vyhlazování nekonalo. Thomalla byl v Treblince asi čtyři až osm týdnů. Pak přijel Dr. Eberl coby nový velitel tábora.*“⁵⁸

Irmfried Eberl, který odpovídal za přípravu tábora na vyhlazovací operace, napsal 29. června 1942 z Varšavy⁵⁹ své ženě Ruth dopis, ve kterém se již otevřeně

⁵² CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 33, pozn. 2.

⁵³ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 26.

⁵⁴ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 90.

⁵⁵ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 156.

⁵⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 154.

⁵⁷ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 41.

⁵⁸ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 50.

⁵⁹ Svoji úřadovnu měl Eberl v tzv. Brühlově paláci (Palais Brühl) v oddělení tamního SS- und Polizeiführera (SS-Oberführera) Dr. Ferdinanda von Sammern-Frankenegg, který byl zodpovědný za varšavský distrikt. Každý se čtyř základních distriktů (obvodů) Generálního gouvernementu (krakovský, lublinský, varšavský a radomský, později byl připojen distrikt haličský) měl svého SS- und Polizeiführera, jenž byl administrativním správcem svěřené oblasti v zájmu SS. Vrchní SS- und Polizeiführer sídlil v Krakově. Tito SS správci obvykle spolupracovali s civilními správci těchž oblastí, přičemž v Palais Brühl zastupoval civilní správu guvernér Dr. Ludwig Fischer. To z jeho iniciativy vznikl kárný tábor Treblinka I. Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Michaeliem Tregenzou (historik), dne 31. I. 2014 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu. A KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*, s. 78, 81. Nicméně hlavní slovo v rozhodování o táborech Operace Reinhardt, a tedy i o Treblince, která se geograficky nacházela ve varšavském distriktu, měl šéf SS a policie lublinského distriktu SS- und Polizeiführer Odilo Lothario Globocnik, který byl klíčovou personou při „detronizaci“ Eberla. Ostatně pod jurisdikci lublinského

zmiňoval o svém nadcházejícím přemístění do Treblinky, přičemž uvedl i tamní adresu, na kterou mu měla manželka posílat poštu. V dopise shrnul shon, který provázal záležitosti týkající se příprav tábora na otevření, stejně jako si postěžoval na mnohé překážky, které se mu stavěly do cesty. Z dopisu vyplývá, že původně se počítalo s včasnějším zprovozněním tábora, které však muselo být revidováno a posunuto: „*Poslední dny provázal opravdový shon* [v orig. eine tolle Hetzjagd], *zvláště proto, že se stavební práce nachýlily ke konci a začalo nám být zřejmé, že nebudeme schopni dodržet termín 1. 7. jako konečný, přičemž jej budeme smět jen o trochu překročit.* Kvůli mnoha komplikacím (uvážnutí vozů, nehody, a v neposlední řadě papírová válka) se dostaneme s dokončením do prodlení. [...] *Během tohoto týdne budu konečně* [v orig. engültig] *přemístěn do T.* [krycí označení pro Treblinku]. *Má tamní adresa je: SS-Untersturmführer Dr. Eberl, Treblinka b/Malkinia, SS-Sonderkommando.*“⁶⁰

Podle zvyklostí Eberl v tomto dopise použil krycí označení pro Treblinku, ačkoli záhy uvedl adresu v plném znění. Jak neopomněl analyzovat Grabher, v tomtož dopisu se objevuje i druhá adresa, tentokrát berlínská, přes níž mu měla manželka zasílat balíčky a věci (většího?) významu. Tato adresa: Berlin W 35, Tiergartenstrasse. 4 (Osteinsatz)⁶¹ odkazovala na centrálu organizace T4, resp. 14 f 13. S tou, jak se ukázalo později, když začal mít problém s administrativou a nezvládal táborový chaos, Eberla pojilo úzké pouto, díky němuž, zdá se, obcházel Globocnikovu administrativu.

Eberl měl být do tábora podle svých předpokladů přemístěn do neděle 5. července, ale ještě 7. července odeslal dopis z Varšavy, což by mohlo znamenat, že do tábora ještě převelen nebyl (anebo jel ve služebních záležitostech zpět do Varšavy, odkud dopis poslal), ale došlo k tomu bezprostředně po tomto termínu.

Eberl udržoval kontakt s komisařem varšavského ghetta Heinzem Auerswaldem a je možné, že si dopisoval přímo s Thomallou, který byl tou dobou na staveništi, popřípadě vyhledával v ghettu potřebné elementy, jež by dopomohly k výstavbě tábora. V rámci korektnosti je však nutné podotknout, že během výzkumu pro aktuální práci nebyl nalezen žádný dokument, který by korespondenci Eberl–Thomalla potvrzoval. Stejně tak je pravděpodobné, že před svým

distriktu náležely i zbylé dva tábory téže operace, tj. Belžec a Sobibór.

⁶⁰ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/5, 147). Eberlův strojopisný dopis z 29. 6. 1942 napsaný ve Varšavě. Mnohé z Eberlových dopisů jsou transkribovány v knize: GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka* nebo v práci: HOFFMANN, Ute – SCHULZE, Dietmar. *Gedenkstätte Bernburg: Nationalsozialistische Zwangssterilisation und „Euthanasie“ in der Landes-Heil und Pflegeanstalt Bernburg – eine Dokumentation.* Dessau: Regierungspräsidium Dessau, 1997, s. 156–167.

⁶¹ GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*, s. 71.

definitivním převelením do Treblinky ji Eberl příležitostně navštěvoval, aby se tu setkal s Thomallou a vykonal inspekci nad postupujícími pracemi.

Jinými slovy, Eberl ve skutečnosti představoval jistého koordinátora celé výstavby, přičemž měl kancelář ve Varšavě na tamním velitelství SS a policie v Brühlově paláci, zatímco Thomalla působil jako přímý stavbyvedoucí. Ve dnech 19. června, 26. června a 7. července 1942 napsal Eberl dopisy doktoru Heinzi Auerswaldovi, od kterého požadoval okamžitou dodávku různých položek, nutných k dokončení úzkokolejky a elektrorozvodných zařízení v táboře.⁶² Elektrikářské práce, stejně jako instalaci generátoru, který dodával elektřinu do baráků a ubikací, měl na starosti Erich Fuchs.⁶³ Ten se znal s Eberlem z dřívějšíka, kdy byl jeho osobním šoférem, stejně jako spalovačem mrtvol v rámci programu „eutanazie“.⁶⁴ Fuchs vypověděl: „*Později jsem jel do Treblinky. V tomto vyhlazovacím táboře jsem nainstaloval generátor, dodávající barákům elektrické světlo. Práce v Treblince mi zabrala kolem tří až čtyř rušných měsíců. Během mého pobytu přijížděly transporty Židů, kteří se plynovali, denně.*“⁶⁵ Fuchsovým asistentem byl SS-Hauptscharführer Lorenz Hackenholt, který v táboře instaloval potrubí pro přívod smrtícího plynu.⁶⁶

Dne 7. července Eberl oficiálně informoval Dr. Heinze Auerswalda, že *Arbeitslager* (krycí označení) Treblinka bude provozuschopný (v orig. *betriebsfertig sein*)⁶⁷ v sobotu 11. července.⁶⁸ O dvanáct dní později pak přijel první masový železniční transport z varšavského ghetta, který prověřil připravenost tábora přijímat denně několikatisícové transporty vysídlenců z různých lokalit Generálního gouvěrnementu.

Eberl v Treblince

Ačkoli panují rozpory v otázce, kdy do tábora dorazil první transport, obecně se má zato, že to bylo 23. července 1942.⁶⁹ Tuto teorii zastává především přednosta

⁶² ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 52–53.

⁶³ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 46.

⁶⁴ KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 160.

⁶⁵ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 53.

⁶⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 52.

⁶⁷ GLAZAR, Richard. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha: G plus G, s. r. o., 2007, s. 378.

⁶⁸ Kopie originálu dopisu je pro českého zájemce k dispozici v obrazové příloze Glazarovy knihy: Tamtéž.

⁶⁹ Je nepochybné, že toto datum koresponduje se započítáním vysídlovací akce varšavských Židů, jejíž počátek je datován na 22. července 1942. Podrobné znění transportního nařízení lze nalézt v:

treblinské stanice, Polák Franciszek Ząbecki. Je ale možné jmenovat i řadu dalších autoritativních pramenů, které se ovšem opírají zejména o Ząbeckého stanovisko.⁷⁰ Na základě výpovědi Ryszarda Czarkowského je však nutné počítat s eventualitou, že některé sporadické transporty přijely do tábora mnohem dříve. Otázkou zůstává, jak početné byly a zdali tábor disponoval potenciálem oběti přijmout a zavraždit.

Je nepochybné, že Eberl byl do tábora definitivně převelen v prvním, nejpozději druhém červencovém týdnu 1942, kdy se zformovala družina jeho podřízených. Od počátku se připravoval na funkci operativního velitele, který bude dohlížet na vyhlazovací akce. Každý člen jeho personálu, předtím, než do něho byl začleněn, musel pronést slavnostní přísahu a podepsat speciální prohlášení, že o tom, co v táboře uvidí, zachová naprosté tajemství.⁷¹

Již v červenci 1942 byl do tábora přidělen SS-Stabscharführer Otto Stadie, vězni přezdívaný Fesele,⁷² který dostal na starosti táborovou administrativu a současně byl členem té části personálu, jež byla odpovědná za hladký příjem deportovaných do tábora.⁷³ Eberlovým zástupcem byl dne 23. července 1942 jmenován SS-Rottenführer Max Biela.⁷⁴ Dalším členem původního táborového personálu se stal SS-Hauptscharführer Alfons Lindenmüller, jenž přijel do tábora na počátku jeho provozu. Byl překvapen „že komplex nepůsobí ani trochu odstrašujícím dojmem. Příjezdovou silnici, baráky, dům velitele, muniční sklad, garáže a stanici pohonných hmot zdobila záplava květin.“⁷⁵ Dalším z členů rané táborové posádky byl SS-Unterscharführer August Hengst, který působil v Treblince od jara 1942 a plnil zde funkci kuchaře,⁷⁶ resp. proviantní spojky. Má se za to, že donášel Wirthovi o Eberlových poklescích. Učinil tak přinejmenším jednou, když mu ohlásil, že opilý Eberl nechal na stole v kuchyni tančit nahou židovskou tanečnici.⁷⁷ Bydlel s manželkou Augustou přímo ve Varšavě, odkud dojížděl do tábora. Jak vyplývá z fotografie, na které je zachycen se svou chotí a několika dalšími uniformovanými členy treblinské posádky, častokrát své kolegy v době jejich volna právě ve Varšavě hostil. Směl nosit civilní oděv a pro Treblinku obstarával zejména potraviny a další zboží pro personál.⁷⁸

KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*, s. 26–27.

⁷⁰ Viz ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 91.

⁷¹ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 20–21, 40. ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 26–27.

⁷² Jidiš výraz pro „barek“. Stadie byl totiž poněkud tělnatější postavy.

⁷³ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 162.

⁷⁴ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 151. Podle Ernsta Klee se jmenoval Max Bilar, nikoli Biela či Bialas, jak je jeho jméno běžně a chybně uváděno v literatuře. KLEE, Ernst. „*Euthanasie*“ im Dritten Reich, s. 240, 547.

⁷⁵ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 53.

⁷⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 154.

⁷⁷ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 161.

⁷⁸ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, obrazová příloha, s. 6.

Podle výpovědi bývalého vězně Wolfa Sznajdmana probíhal vyhlazovací proces zpočátku v noci: „Prvních několik týdnů vše probíhalo v noci. Během prvních dnů jsme si mysleli, že vagóny přijíždějí v noci, aby pokračoval transport dál, na východ. [...] Po nějakém týdnu, když jsme spatřili to oblečení skrze otevřené barákové dveře, kde ležely haldy oděvu (tehdy jsme pracovali poblíž, v truhlárně), nám začalo být vše jasné. Potom, co se všechny baráky zaplnily těmi hadry, bylo lidem [obětem] řečeno, aby se vysvlékali na prostranství, kde se navršily haldy oblečení a bot způsobem, jakým se kupí sláma na dvorech poblíž stodol.“⁷⁹ Při konfrontaci s ostatními výpověďmi pocházejícími z tohoto období však nelze usuzovat na to, že by počáteční vyhlazovací akce probíhaly výhradně v noci, kam spíše jen přesahovaly. Je nutné si uvědomit, že, jak Sznajdman sám podotkl, on nebyl tím, kdo by se nacházel v centru dění exterminačního procesu, a proto je nutné brát jeho výpovědi ohledně těchto událostí pouze jako doplňující.

Na základě výše zmíněných informací však lze vyvodit, že v červenci v táboře ještě nevládl takový chaos, který udeřil s příchodem prvního srpnového týdne. Zpočátku zřejmě probíhaly vyhlazovací akce bez větších potíží. Teprve v průběhu několika nadcházejících týdnů došlo k rapidnímu zhoršení situace. Je možné, že se Eberl nechal zaslepit pocity z prvních dnů a nakonec přecenil své schopnosti i kapacitní potenciál samotného tábora, když akceptoval (anebo musel akceptovat) enormní navýšení počtu deportovaných. Tento zlom vystihuje Aradem citovaný SS-Unterscharführer August Hengst, který Eberla charakterizoval jako toužícího „dosáhnout nejvyšších možných čísel a překonat všechny ostatní tábory. Přijíždělo tolik transportů, že vykládání a zplynování lidí už nešlo dál zvládnout“.⁸⁰

V dopisu z 30. července (sedm dní po započetí akce vyhlazování varšavských Židů) se Eberl svěřil své ženě, že „tempo, jaké tu v Treblince bylo nasazeno, je doslova dechberoucí. Kdybych se rozdělil na čtyři části a den měl 100 hodin, ani tak bych ve skutečnosti nebyl schopen to všechno zvládnout.“⁸¹ Nejobsáhlejší Eberlovy dopisy z období jeho činnosti v Treblince, které se zachovaly, jsou především určeny jeho ženě Ruth, podle čehož jsou také koncipovány. Je samozřejmé, že se v nich nesměl otevřeně zmiňovat o podrobnostech, které souvisely s provozem tábora, a proto není možné si na jejich základě udělat komplexní představu o tom, jak zde Eberl vnímal svůj pobyt v kontextu s provozními záležitostmi. Jisté stanovisko však lze přece jen odušit. Společným jmenovatelem Eberlových dopisů byly stížnosti na mnohé těžkosti, s nimiž se musel potýkat, stejně jako na nehostinné prostředí a stesk po Německu, jak ilustruje následující úryvek: „Když ze mne po nocích sají blechy, často myslím na mou krásnou vlast v Berlíně.“⁸²

⁷⁹ Yad Vashem Archives, 03/560. Svědectví Wolfa Sznajdmana, s. 1–2.

⁸⁰ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 96.

⁸¹ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/6, 149, 150). Eberlův strojepisný dopis z 30. 7. 1942 napsaný v Treblince.

⁸² Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/6, 150). Eberlův strojepisný

Je těžké si představit, že tyto pocity prožívala tatáž osoba, která byla svými podřízenými popsána takto: „*Když jsem přijel do Treblinky, táborovým velitelem byl doktor jménem Dr. Eberl. Byl to velice ambiciózní člověk.*⁸³ *Ríkalo se, že si poručil více transportů, než mohl tábor, zvládnout.*‘. To znamenalo, že vlaky musely čekat vně tábora, protože pasažéři z předchozího transportu ještě nebyli zabiti. V dobách, kdy bylo velké horko, a v důsledku dlouhého čekání uvnitř transportů, zahynulo působením intenzivního vedra mnoho lidí. Tou dobou ležely na rampě celé hromady těl.“⁸⁴

Eberlovy ambice v souvislosti s výkony v táboře byly věrnými atributy akcentujícími jeho charakter, jak dokládá pokus o vystižení jeho povahy od Iana Baxtera: „[...] v jeho případě palčivá touha překonat všechny ostatní tábory smrti na území dobytém nacisty. Jeho touha ukořistit titul správce největšího vražedného střediska [...] převážila nad všemi racionálními úvahami, jak takového primátu dosáhnout.“⁸⁵ Baxter dodává, že Eberl potají soupeřil s ostatními podobnými zařízeními, především s Belžecem a Sobiborem, jen aby dosáhl nejvyššího počtu zavražděných. Povýšil metody násilí a teroru „nad rámec svých povinností“.⁸⁶

Od konce července čekala Treblinku velká zatěžkávací zkouška, která spočívala v závazku převzetí transportů původně určených o několik měsíců staršímu a typologicky příbuznému táboru Sobibor. Na konci července 1942 byly transporty do Sobiboru přerušeny kvůli opravám na železnici obsluhující Generální gouvernement.⁸⁷ Podle Chrostowského byla tato skutečnost zásadním mezníkem v rozrodu chaosu v táboře. Transporty z Varšavy, původně delegované do Sobiboru, musely být z výše zmíněných provozně-technických důvodů odkloněny právě do Treblinky.⁸⁸ Deportace do Sobiboru a vraždění v něm se obnovily až počátkem října 1942, když byly opravy na trati Lublin–Chełm ukončeny.⁸⁹ Záleželo teď především na Treblince, aby ulehčila břemeni, které doléhalo na tábory Operace Reinhardt,⁹⁰ ačkoli transporty varšavských Židů, původně určené pro

dopis z 30. 7. 1942 napsaný v Treblince.

⁸³ V tom se podle Baxtera lišil Eberl od svého nástupce Stangla, jehož nezajímalo tolik počet zavražděných, ale spíše mu šlo o efektivní fungování tábora s nejmenším možným psychickým dopadem na posádku i deportované. BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 91.

⁸⁴ Výpověď Williho Mentze o svém pobytu v Treblince. [Online] Dostupné z: <<http://www.nizkor.com/ftp.cgi/camps/aktion.reinhard/treblinka/ftp.cgi?camps/aktion.reinhard/treblinka//mentz.001>> [Cit. 2020-11-29].

⁸⁵ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 65–66.

⁸⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 15.

⁸⁷ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhardt*, s. 90.

⁸⁸ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 37, 58–59.

⁸⁹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhardt*, s. 134.

⁹⁰ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 55. Cílem Operace Reinhardt byla deportace evropských

Sobibor, měly být zčásti posílány i do Belžecu.⁹¹ Je však nutné zdůraznit, že Treblinka musela převzít jejich větší část, protože „v Belžecu byl provoz snížen a nakonec zcela přerušen [...] [a] do Treblinky přijíždělo tolik transportů, že došlo k jejímu zahlcení“.⁹²

Eberl měl v Treblince 1. srpna návštěvu, která byla s provozem tábora velice spokojena, pročež sklídl velkou chválu.⁹³ Poté přestal mít situaci pod kontrolou. Poslední kapku představovalo otevření druhé transportní linky Varšava–Treblinka, nepochybně související s odkloněním transportů původně určených pro Sobibor, dne 6. srpna, tedy pouhých pět dnů po pochvalě. „Od 6. srpna 1942 [...] byl zprovozněn na téže trase druhý kyvadlový vlak, skládající se z 58 nákladních krytých vagonů, tzv. dobytčáků, a dvou osobních vagonů určených pro strážníky. Tento vlak se řídil jízdním řádem č. 548 ze 3. srpna 1942.“⁹⁴

Z úryvku rozsudku proti Franzu Stanglovi je patrné, že právě navýšení transportů během srpna mohlo mít rozhodující vliv na kolaps systému a zasloužilo se o Eberlův pád: „SS-Obersturmführer [sic!] Dr. med. Eberl [...] se brzy po začátku musel potýkat s těžkostmi [...] jež byly zapříčiněny buď přílišným množstvím transportů, nebo tím, že nebral zřetel na počáteční nízkou vyhlazovací kapacitu tábora. 6. srpna 1942 přibyl druhý denní kyvadlový transport s, vysídlenci“ Varšava–Treblinka. Krom toho v srpnu 1942 přijížděly taktéž již mnohem větší transporty z varšavského distriktu a z radomského a lublinského distriktu. [...] To mělo za následek zhroucení táborového provozu.“⁹⁵

Židů z ghetta a různých táborů za účelem jejich likvidace a zabavení majetku ve vyhlazovacích táborech v Generálním gouvernementu. Skupinu táborů, které měly v kompetenci konečnou exekutivu této operace, tvořily tábory Belžec, Sobibór a Treblinka. Etymologie pojmu Operace Reinhardt však bývá interpretována rozdílně. V literatuře je možné setkat se především s užitím těchto variant: Operace Reinhardt, Operace Reinhardt a se syntézou, která zohledňuje obě předchozí alternativy označení. V knize Julese Schelvisse, bývalého vězně několika nacistických táborů, je k dané problematice v poznámce pod čarou uvedeno: „Název Operace Reinhardt (*Aktion Reinhardt*/t' nebo, *Einsatz Reinhardt*/t') byl původně odvozen od jména Státního sekretáře na říšském ministerstvu financí, Fritze Reinhardta, jehož úkolem byl dohled nad jménem deportovaných Židů. Po atentátu na Reinharda Heydricha v červnu 1942 byla operace nazývána taktéž po něm, což zapříčinilo dva rozdílné způsoby ve psaní názvu operace.“ SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007, s. 5, pozn. 1.

⁹¹ BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa : Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2003, s. 46.

⁹² HILBERG, Raul. *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Band 2. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990, s. 942.

⁹³ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/7). Eberlův rukopisný dopis z 3. 8. 1942 napsaný v Treblince.

⁹⁴ KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*, s. 27.

⁹⁵ Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22. 12. 1970, 8 ks 1/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen*, Band XXXIV,

Podle Baxtera se v druhém srpnovém týdnu situace vyhrotila natolik, že byl Eberl nucen vydat rozkaz, aby byli vysídlenci postříleni rovnou v příjmací oblasti.⁹⁶ Někdejší vězeň Sznajdman ve své výpovědi konkretizoval další důvody, proč se táborová posádka uchýlovala k metodě hromadné střelby. Podotkl, že to bylo způsobeno příliš zdlouhavým procesem plynování: „*Na prostranství byla metrová vrstva těl. Tak mnoho stříleli Ukrajinci.*”⁹⁷ *Bylo patrné, že proces v plynových komorách byl příliš zdlouhavý. V noci nebylo pro nepřetržité střílení možné spát, bylo to jako na frontě.*“⁹⁸

Není bez zajímavosti, že se během srpnových nocí roku 1942 odehrávaly silné nálety sovětských bombardérů na území Generálního gouvěrnementu, což pochopitelně ovlivnilo i Treblinku. Jelikož bylo prostranství tábora v noci ostře nasvícené reflektory, začal se Eberl při jednom takovém náletu obávat, aby neutekli prozatím naživu ponechaní Židé, využívající okamžiku zhasnutí reflektorů. Proto si je nechal seřadit a těsně před zhasnutím světel k nim pronesl řeč, ve které je ujistil, že došlo k dohodě mezi Hitlerem a Rooseveltem a že již příštího rána poputují z Treblinky na svobodu první transporty vězňů. Utichl diesellový motor produkující smrtící výfukové plyny a reflektory zhasnuly.⁹⁹ I samotné vojenské operace tedy narušovaly plynulý táborový provoz a staly se tak další překážkou v Eberlových vražedných plánech.

Franz Suchomel, člen táborového personálu SS, který přijel do Treblinky okolo 20. srpna 1942, popsal Claudu Lanzmannovi v dokumentu *Shoah* žalostný stav tábora pod Eberlovým vedením: „*Můj první dojem z Treblinky, a tentýž měli i ostatní muži, byl katastrofální. [...] Zrovna když jsme šli kolem, byly otevřeny dveře plynových komor a lidé se z nich vykutáleli jako brambory. [...] Šli jsme zpátky a posadili se na naše kufry a plakali jsme jako stařeny. Každým dnem byla stovka Židů vybrána, aby tahali mrtvolky do masových hrobů. Večer Ukrajinci odvedli tyhle Židy do plynových komor, nebo je zastřelili. Každý den!*”¹⁰⁰

V druhé polovině srpna se udála takzvaná Gersteinova mise do táborů typu Treblinka včetně ji samotné. SS-Obersturmführer Kurt Gerstein byl vrchním desinfekčním důstojníkem Hlavního hygienického úřadu Waffen-SS a jeho primárním posláním při inspekci Treblinky bylo ověřit možnost nahrazení stávající exterminační techniky výfukovými plyny aplikací cyklonu B po vzoru

EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2005, s. 755–756.

⁹⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 75.

⁹⁷ Pomocná táborová stráž německého personálu složená z ukrajinských dobrovolníků.

⁹⁸ Yad Vashem Archives, 03/560. Svědectví Wolfa Sznajdmana, s. 2.

⁹⁹ CZARKOWSKI, Ryszard. *Cieniom Treblinki*, s. 106.

¹⁰⁰ LANZMANN, Claude. *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*. New York: Da Capo Press, 1995, s. 44–45.

Osvětími.¹⁰¹ Christian Wirth, velitel Belžecu a od srpna 1942 inspektor táborů Operace Reinhardt, jehož tábory pracovaly především na bázi výfukových plynů, se již předtím s cyklonem B (Blausäure) setkal, a to právě v Belžecu, kde byl v počátečních experimentálních fázích zároveň užíván i stlačený kyslíčník uhelnatý v lahvích. Wirth si ve své pozici uvědomoval, že by jím ozkoušená metoda výfukových plynů mohla být nahrazena cyklonem B, čemuž hodlal zabránit a udržet si tak statut jejího vynálezce. Jak ukázala historie, podařilo se mu to a Wirthovy tábory i nadále používaly metodu zabíjení zplodinami. Otázkou zůstává, nakolik by aplikace zabíjení pomocí cyklonu B v Treblince dopomohla k hladšímu průběhu vyhlazovací akce, a zdali by dokázala předejít zhroucení provozu. Pravděpodobné ale je, že druh plynu v této otázce sehrával zcela marginální roli.

Z hlášení, které Gerstein poskytl, vyplývá, že Treblinku navštívil 21. srpna 1942. Uvádí, že 17. srpna mu byla oznámena existence tří zařízení (vyhlazovací tábory Operace Reinhardt), přičemž konstatuje, že: „*O dva dny později* [19. srpna] *j sme jeli do Belzece* [Belžecu]” a „*příštího rána*” se událo představení s poruchou plynovacího motoru a s následným zásahem Wirtha, což připadá na 20. srpna. Gerstein dále uvádí: „*Příštího dne jsme jeli autem kapitána Wirtha do Treblinky* [21. srpna]”, o které však tvrdí, že zde bylo osm plynových komor, tedy ne pouze tři, které zde ve zmiňovaném období fungovaly, a dále se zmiňuje o opravdových horách oblečení¹⁰² a spodního prádla, okolo 35–40 m vysokých!¹⁰³ Z Gersteinova výslechu vyplývá, že Gerstein byl pověřen Odilo Globocnikem, aby našel způsob, jak desinfikovat hromady oblečení po mrtvých.¹⁰⁴ V rozsáhlejší a detailnější citaci Gersteinova svědectví, kterou lze objevit v knize *Noc a mlha* od českých autorů Ericha Kulky a Oty Krause, lze však narazit na odlišnou dataci Gersteinovy návštěvy Treblinky. Ze zde uvedeného hlášení jasně vyplývá a je konkrétně uvedeno: „*Příští den, bylo to 19. srpna 1942, jsme odjeli autem kapitána Wirtha do Treblinky. [...] Osm plynových komor [...] Na naši počest byl uspořádán banket v typickém staroněmeckém a himmlerovském stylu. Profesor Dr. Pfannenstiel zahajoval banket proslovem [...] Jídla byla hojnost. [...] Při loučení* [tedy ještě v Treblince] *nám nabízeli mnoho kilogramů másla a lahví likérů.*”¹⁰⁵ Z této verze hlášení lze učinit závěr, že v Treblince byl společně s Gersteinem i prof. Pfannenstiel, avšak v dataci je zde poněkud zmatek. Gerstein totiž tvrdí, že příští den po 17. srpnu, tedy 18. srpna, jeli do „*Belzece*“,

¹⁰¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 105.

¹⁰² Chil Rajchman, který přijel do Treblinky v druhé fázi jejího fungování, hovoří o ještě stále velice vysoké hromadě oblečení „*jako čtyřpodlažní dům*“. RAJCHMAN, Chil. *Útěk z Treblinky: Přezil jsem, abych podal svědectví o těch velkých jatkách: Treblince*. Líbeznice: Víkend, 2010, s. 36.

¹⁰³ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 106–107.

¹⁰⁴ PATFIELD, Peter. *Himmler: Reichsführer SS*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 379.

¹⁰⁵ KRAUS, Ota – KULKA, Erich. *Noc a mlha*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958, s. 63–71.

přičemž transport s vysídlení přijel až následujícího dne, tedy 19. srpna. Dále však stojí, že cesta do Treblinky proběhla až další den, který je sice uváděn jako 19. srpna, ale jednoduchými počty vychází na 20. srpna. Gersteinův příjezd do Treblinky tak lze datovat mezi 19.–21. srpna 1942.

Přesné zařazení „Gersteinovy mise“ do treblinského dějinného kontextu je však přesto poněkud obtížné. Jestliže by totiž proběhla ve výše zmíněném období, nepochybně by zasahovala a překrývala se s dalšími důležitými návštěvami, které tou dobou začaly do Treblinky přicházet. Vzhledem k rozrůstajícímu se chaosu, který vyústil v Eberlovo odvolání, a s přihlédnutím k dalším okolnostem, by představovala nemístnou a špatně načasovanou inspekci překážející akutnímu vyřešení urgentních provozních priorit. Anebo byl snad Gerstein jedním z členů těchto komisí, které měly reagovat na Eberlovo selhání, aniž by to z jeho zprávy jasně vyplývalo? Na základě jiných skutečností (osm plynových komor) se lze dokonce domnívat, že Gersteinova mise proběhla spíše v pozdějším období, tedy nikoli za Eberlovy vlády. V historických pracích je však rozšířený názor její časnější, výše uvedené srpnové datace.

S obdobím, kdy Treblince velel Eberl, bývá v některé literatuře uváděna do souvislosti také návštěva osvětimského velitele Franze Ferdinanda Rudolfa Höße, který však tábor s největší pravděpodobností nenavštívil za Eberlovy vlády, nýbrž až později. V Baxterově knize přesto stojí zmínka, že Höß dostal nabídku, aby navštívil nedávno vybudovaný tábor „TII“ [Treblinku II], kde jej po příjezdu uvítal Eberl, podle něhož tu bylo v průběhu poloviny roku [?] usmrceno plynem 80 000 osob,¹⁰⁶ což si však protirečí, neboť za Eberla fungovala Treblinka maximálně dva měsíce, ne déle. Höß navíc ve svých vzpomínkách uvádí: „*V Treblince jsem viděl celý proces. Stála tam řada komor [...] Zplodiny motorů byly trubnicemi přiváděny do komor a usmrcovaly lidi v nich dlící. [...] Po hodině byly komory otevřeny a mrtvá těla vytažena, svlečena a spálena na konstrukci z kolejnic.*“¹⁰⁷ V Treblince však byla těla udušených z plynových komor spalována až od roku 1943, kdy tu již Eberl dávno nebyl, a zmínka, že oběti byly svlékány až po zplynování, z jiných pramenů taktéž nevyplyvá.

V létě 1942 byl do Treblinky deportován Oskar Berger, jehož výpověď ve své knize cituje Arad. Hovoří se v ní o hromadách pytlů, šatů, brašen, přičemž vše bylo smícháno dohromady. Z jeho svědectví vyplývá, že na střeších baráků stály stráže, které střelily do davu.¹⁰⁸ O svévolnosti stráží se ve své knize zmiňuje i Baxter, který došel k závěru, že: „*Eberl už na situaci nestačil. Zvláště útočně proto vystupoval vůči svým podřízeným a pod vlivem zhoršující se situace podněcoval své muže, aby se dopouštěli bestialit.*“¹⁰⁹

¹⁰⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 72, 74.

¹⁰⁷ HÖSS, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi*. Praha: Academia, 2006, s. 218.

¹⁰⁸ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 94.

¹⁰⁹ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 67.

K situaci s transporty a jejich drtivou přílivovou vlnou, jaká v Treblince udeřila po 20. srpnu, Suchomel poznamenal: „*Treblinka pracovala na plnou kapacitu. [...] Během dvou dnů přijely tři transporty, každý čítal tři, čtyři, pět tisíc lidí, všichni z Varšavy. Ale ve stejnou dobu přijížděly vlaky z Kielců a jiných míst.*“¹¹⁰

Podle tabulky transportů, přetištěné Edwardem Kopówkou v jeho knize, bylo mezi 19.–24. srpnem z Varšavy vysídleno 20 000 osob. Dohromady bylo za měsíc červenec a srpen (přičemž zastavení transportů je zde datováno na 28. srpna¹¹¹ do 3. září 1942) deportováno z „židovské Varšavy“ 209 226 Židů, z toho však bylo 9 015 posláno do Dulagu.¹¹² Z přehledu deportací do Treblinky, který cituje Manfred Burba, je zřejmé, že v období od 19.–31. srpna 1942 bylo z lublinského distriktu do Treblinky deportováno 18 000, zatímco z radomského distriktu mezi 5.–24. srpnem 1942 45 000 osob, z varšavského distriktu pak v období od 19.–22. srpna 1942 34 900 osob a ze samotné Varšavy v období od 23. července – 31. srpna 1942 186 224 osob, dohromady tedy 284 124 osob.¹¹³ Velice podrobný soupis transportů do Treblinky, který se objevuje v dodatku Aradovy knihy,¹¹⁴ ukazuje, že během prvních pěti týdnů (23. července – 28. srpna) bylo do Treblinky deportováno 245 000 Židů z varšavského ghetta a varšavského distriktu, 51 000 z radomského distriktu a 16 500 z lublinského distriktu, úhrnem tedy 312 500 osob.¹¹⁵

Kolaps systému

V důsledku přesycenosti transporty, nedostatečné provozní kapacity, poruchovosti plynových komor a celkové demoralizace táborové posádky začala Treblinka kolabovat. Takto popsal Suchomel chaos, který prostoupil systém: „*Malé komory už dále nemohly stačit takovému náporu. V tomto období pracovaly dnem i nocí. [...] Eberl, táborový velitel, zavolal do Lublinu a řekl: Takhle už nemůžeme pokračovat. Takhle už to nezvládnou. Musíme to přerušit.*“ *Během noci přijel Wirth. Prověřil situaci a odjel. Vrátil se s lidmi z Belžecu, s experty. Wirth zastavil transporty. [...] To bylo období starých plynových komor.*“¹¹⁶

¹¹⁰ LANZMANN, Claude. *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, s. 44.

¹¹¹ Srov.: „*Pro zvládnutí situace [...] požádali Wirth se Stangelm ústředí akce Reinhard o dočasné zastavení deportací, s čímž Globocnik souhlasil a 28. srpna 1942 odsuny z Varšavy a jiných míst ustaly.*“ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlažovací tábory akce Reinhard*, s. 99–100.

¹¹² KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej.*, s. 59. Dulag = Durchgangslager (přechodný tábor).

¹¹³ BURBA, Manfred. *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*. Göttingen, 2000, s. 22.

¹¹⁴ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlažovací tábory akce Reinhard*, s. 404–411.

¹¹⁵ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlažovací tábory akce Reinhard*, s. 96.

¹¹⁶ LANZMANN, Claude. *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude*

Bývalý hrobník z Treblinky Pinchas Epstein, jenž poskytl autorovi rozhovor ve svém domě v Izraeli, vysvětlil: „*Kouř z motoru, z dieselmotoru proudil do kabin. Kabin byly zpočátku tři. Tři malé. Kabina měla čtyři metry na čtyři. A do takové kabiny se natlačilo od sta do sto padesáti obětí. Představte si, jak ony vypadaly, když se těla vybírala. Potlučené, pobodané, no oni nevěděli, kam jdou. Jakmile viděli, kam je vedou, couvali.*“¹¹⁷

Ve vzpomínkách někdejšího vězně Chiela Rajchmana je uveden velice pozoruhodný fakt týkající se efektivnosti starých plynových komor v porovnání s těmi modernějšími. Rajchman tvrdí, že vzhled mrtvol po zplynování se lišil podle toho, odkud mrtvoly pocházely, jestli ze starých komor, anebo z těch nových. Podle jeho očitého svědectví byla smrt v původních komorách pro oběti rychlejší a lehčí, přičemž plynování zde trvalo 20 minut, zatímco mrtvoly pocházející z nových plynových komor, vybudovaných až v období reorganizace, „*prošly hrůznou proměnou, obličeje mají úplně černý, jako by byli spáleni, těla jsou nafouklá a modrá. Mají [...] sevřené čelisti...*“ a plynování zde trvalo asi tři čtvrtě hodiny.¹¹⁸ To, že smrt v novějších komorách trvala déle, lze podpořit výpovědí dalšího očitého svědka, Wiernika, ve které uvádí, že smrtelný zápas v nových, větších plynových komorách, trval déle než v těch starých.¹¹⁹

Z toho vyplývá zajímavý fakt, že staré plynové komory, které měl Eberl k dispozici a jež byly opěrným pilířem jeho vyhlazovací politiky, jakkoli byly poruchové a nedostačující, se z hlediska efektivity vraždicího procesu ukázaly jako efektivnější než jejich nástupkyně. Přesto skutečnost, že byly poruchové, převážila nad jejich technologicky rychlejším a efektivnějším způsobem zabíjení. Zařízení produkující plyny se zkrátka příliš často hroutilo a brzdilo vyhlazovací proces. K výpadkům docházelo i v okamžicích, kdy již na svou řadu čekaly další oběti, které pak musely být nahnány do houfu, což se stávalo třeba i s celým transportem, a postříleny.¹²⁰ Také Arad spatřuje v starých plynových komorách zásadní příčinu narůstajícího chaosu v táboře: „*Hlavním kamenem úrazu byly tři plynové komory se svými častými poruchami a přebytek z každého transportu se musel postřílet v přijímací oblasti.*“¹²¹

Lanzmann, s. 44, 47.

¹¹⁷ Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Pinchasem Epsteinem (očitý svědek Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. Rozhovor v autorově archivu.

¹¹⁸ RAJCHMAN, Chil. *Útěk z Treblinky: Přežil jsem, abych podal svědectví o těch velkých jatkách: Treblince*, s. 87, 90.

¹¹⁹ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 49.

¹²⁰ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 76. Srov.: „[...] často se stávalo, alespoň v rané fázi, že se motor porouchal.“ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 311.

¹²¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlazovací tábor akce Reinhard*, s. 96.

Dalším problémem bylo, že do tábora začaly příjíždět transporty s již mrtvými, zpravidla udušenými oběťmi, o kterých se zmínil bývalý vězeň Oskar Berger: „Mezitím příjížděly transporty pouze s mrtvolami. Nabyl jsem podezření, že lidé ve vagonech byli zabiti plynem, protože jsem si na nich nevšiml žádných zranění.“¹²² Transporty s mrtvými zmiňuje i další vězeň, Abraham Goldfarb, citovaný Aradem, který přijel do Treblinky 25. srpna 1942. Hovoří o vagonech plných mrtvol, částečně pohlcených chlorem.¹²³ Není však pravděpodobné, že by byli oběti plynováni ve vagonech během cesty, jak se domnívá Berger, ale spíše zahynuly v důsledku vedra, nedostatku vzduchu či působením vápna, které mohlo ulpívat v nákladních vagonech.¹²⁴

Abraham Krzepicki, který přijel do Treblinky 26. srpna 1942, zde strávil osmnáct dní. Popisoval, jak byli po příjezdu přivítáni pohledem na hromady hadrů a následně odvedeni na oplocené prostranství se dvěma baráky. Zde je dva židovští překladatelé instruovali, co mají dělat. Krzepicki vzpomínal, že viděl na střeše levého baráku na prostranství kulomet „s tříčlennou ukrajinskou obsluhou rozmístěnou kolem. Domysleli jsme se, že na nás každou chvíli kulomet otočí a zabijí nás. [...] Ukrajinci na barákové střeše si nad sebou otevřeli slunečník, aby je chránil před sluncem.“¹²⁵

Bývalý vězeň Treblinky, Edi Weinstein, který autorovi poskytl rozhovor v jednom pražském hotelu, o svém příjezdu do Treblinky řekl: „Tohle byl začátek, dvacátého čtvrtého srpna, pondělní noc. Smrákalo se, museli ty lidi oddělat. Musel to být dlouhý transport. Takže jsme byli natlačeni dovnitř, všude kolem svítila světla. Když jsme vystupovali na rampu, viděli jsme okénky vagonu mrtvá těla. Postřílená. Nevím, jak dlouho tam ležela. Myslěl jsem si, že jakmile otevřou dveře, na místě nás postřílí.“¹²⁶

Krzepicki také popsal svůj dojem z otevřeného prostranství, které později vstoupilo ve známost jako Sortierungsplatz, kde se v době jeho příjezdu do tábora nacházelo mnoho mrtvol: „Nespočet mrtvých těl všude kolem, navršených jedno na druhém. Myslím, že jich tam bylo tak 10 000. Strašlivý zápach se vznášel povětří. Většina těl měla strašlivě vypouklá břicha; byla pokryta hnědými a černými skvrnami, oteklá, v jejich kůži se již hemžili červi. Rty většiny mrtvých byly zvláště zkroutené a špičky jejich jazyků vykukovaly skrze oteklé rty. Jejich

¹²² KOGON, Eugen. *Der SS-Staat, Das System der deutschen Konzentrationslager*, s. 218.

¹²³ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 93.

¹²⁴ Deportovaní umírali z rozličných důvodů. Jeden z nich popisuje Vasilij Grossman: „[...] v každém vagone několik starých lidí nebo lidí s nemocným srdcem obvykle zemřelo, zejména v horkých letních dnech.“ BEEVOR, Antony – VINOGRADOVA, Luba (ed.) *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*. Praha, Plzeň: Beta-Dobrovský-Ševčík, 2007, s. 262.

¹²⁵ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 83.

¹²⁶ Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Edi Weinsteinem (očitý svědek Treblinky), dne 13. 8. 2008 v Praze. Rozhovor v autorově archivu.

ústa připomínala ústa leklých ryb. Později jsem se dozvěděl, že většina z těchto lidí zahynula udušením v nákladních vagonech. [...] Nikdy jsme si nedokázali představit takovéto věci, které jsme teď zažívali na vlastní kůži. Byly horší než ty nejstrašnější hororové příběhy z našeho dětství o zlých čarodějnicích, lupičích a sedmihlavých zmijích, které vtahovaly lidi do svých jeskyní, aby je zadusily mezi mrtvolami a kostmi dřívějších obětí.”¹²⁷

Právě tyto starší oběti, jichž byla kolem spousta a které Treblinka nestihla pohřbívat ve svých masových hrobech, byly vizitkou rané epochy táborových dějin. Chaos, jenž infikoval proces řídicí se jistými pravidly, která nyní musela být obcházena, což situaci ještě zhoršovalo, lze demonstrovat na příkladu pohřbívání oblečených mrtvol. Něco takového bylo proti hospodářským pravidlům, jimiž byl tábor vázán. Další z Eberlových pochybení a důkaz toho, že se procedurální dozor začal hroutit. Lidé postřílení v táboře i ti, kteří se udusili cestou během transportu, tak byli pohřbíváni kompletně oblečení. A ačkoli to odporovalo regulím, nedostatek času zapříčinil, že se tato praxe stala denní rutinou.¹²⁸

Eberlův odchod z Treblinky

Devatenáctého srpna 1942 došlo k iniciační inspekci Treblinky provedené Wirthem, jehož doprovázel SS-Oberscharführer Josef Oberhauser, ale podle všeho i Kurt Gerstein. Tuto návštěvu lze považovat za první krok vedoucí k následné reorganizaci celého systému. Jejím výsledkem totiž bylo zjištění, že se tábor nachází v naprostém chaosu a že systém zkolaboval.

Když se Wirth s Oberhauserem vrátili do Varšavy, aby zde podali hlášení, svolali do Brühlova paláce konferenci za účasti SS – und Polizeiführera pro lublinský obvod, Odilo Globocnika. Účastníky této konference byli Globocnik, Wirth a Oberhauser, kteří měli nejčerstvější informace ze své nedávné návštěvy tábora, a dva muži v civilních šatech. Bylo rozhodnuto o opětovné, tentokrát již společné a početnější zastoupené inspekci tábora.¹²⁹

Druhou návštěvu Treblinky, které se tentokrát účastnil i Globocnik, jemuž dělal kdysi Oberhauser řidiče, vyličil Claudu Lanzmannovi Alfred Spiess následovně: „Globočnik přijel v parném dni srpna. Tábor byl zahlcen zápachem rozkládajícího se masa. Globočnik se ani neobtěžoval vstoupit do tábora. Zastavil se před baráky velitelství, nechal poslat pro Eberla a přivítal jej těmito slovy: „Jak jich můžete akceptovat tolik každý den, když se můžete vypořádat pouze se třemi tisíci?“ Operace byly přerušeny, Eberl byl přemístěn a přišel Wirth, bezprostředně následován Stanglem. Tábor byl kompletně reorganizován.“¹³⁰

¹²⁷ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 85–86, 94.

¹²⁸ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 90.

¹²⁹ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 9.

¹³⁰ LANZMANN, Claude. *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude*

Globocnik učinil nutná opatření, mezi která patřilo především zastavení transportů. S tímto problémem se obrátil na dva zmíněné muže v civilních šatech, kteří se účastnili druhé inspekce tábora, stejně jako předcházející varšavské konference. Wirth byl pověřen, aby reorganizoval tábor, a to zejména ve smyslu navýšení jeho provozní kapacity. Po splnění tohoto úkolu měl ohlásit, kdy může být přisun transportů z Varšavy obnoven.¹³¹

Wirthovou pravou rukou a osobou neodlučně spjatou s novou tváří Treblinky, která jí měla být vtisknuta, byl zmíněný SS-Obersturmführer, poručík Schutzpolizei Franz Paul Stangl. Jeho dojem z příjezdu do Treblinky, kam jel dost možná již v rámci této druhé výpravy,¹³² vystihuje dnes již takřka obligatorně citovaná pasáž k táborovým dějinám: „*Jel jsem tam s řidičem SS [...] Bylo to cítit na kilometry daleko. Cesta vedla podél železniční trati. Když jsme byli okolo patnácti, dvaceti minut cesty od Treblinky, začaly se objevovat mrtvolky u trati, jedna, dvě nebo tři, potom víc, a sotva jsme přijeli na stanici Treblinka, byly jich tam snad stovky – jen tak tam ležely – zřejmě tam byly tři čtyři dny, v horku.*“¹³³

Gitta Serenyová, které se Stangl s popsánými dojmy svěřil, však sama podotkla, že Franz Suchomel Stanglovo vyličení situace okolo jeho prvního dojevu z Treblinky v mnoha ohledech popřel. Suchomel, který byl v Treblince od 20. srpna, sice souhlasil s množstvím odpadků válejících se kolem, možná i papírových peněz, ale již ne s válejícím se zlatem, o kterém Stangl dále hovořil, diamanty, ani s mrtvolami vně tábora,¹³⁴ což je však v rozporu se svědectvím Edwarda Weinsteina,¹³⁵ jenž osobně asistoval při sběru mrtvol daleko od tábora. Nicméně tentýž svědek se nezmínil o cennostech, které by se povalovaly kolem, a tak se zdá, že Stangl při popisu toho, jak se brodil po kolena v penězích, klenotech a drahých kamenech poněkud fantazíroval a zřejmě tím chtěl podtrhnout Eberlovu administrativní nekompetentnost k výkonu funkce táborového velitele, vycházející z nekontrolovatelného toku cenností, míjejícího Lublin a tím (snad) i Globocnikova soukromá konta.¹³⁶ Abraham Krzepicki se však o cennostech, povalujících se v tomto období přinejmenším v traktu stezky vedoucí k plynovým komorám, zmínil: „*Jakmile jsme přišli blíže ke stezce, spatřili jsme, odpadky,*

Lanzmann, s. 55.

¹³¹ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹³² Srov. se Stanglovými slovy: „*Wirth přijel příští ráno. A potom, co se setkal s Globocnikem [ona konference?], jsme se vrátili do Treblinky.*“ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 160.

¹³³ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 157.

¹³⁴ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 157–158.

¹³⁵ Z e-mailové korespondence mezi Michalem CHOCHOLATÝM a Edwardem Weinsteinem (očitý svědek Treblinky) z 28. 4. 2008.

¹³⁶ Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Michaelem Tregenzou (historik), dne 31. 1. 2014 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

které jsme měli uklidit předtím, než přijedou nové transporty. Toto, smetí ' sestávalo z mnoha poházených bankovek, které lidé vyhodili předtím, než zemřeli. Dostali jsme speciální borová košťata a hrábě. Hráběmi jsme vyhrabávali z písku zlaté mince, klenoty a diamanty. "137

Stangl uvedl, že po příjezdu do tábora následovalo setkání s Eberlem: „*Měli jsme s Eberlem dlouhou schůzku hned po tom, co jsme přijeli. Zašel jsem si do kantýny pro trochu kafe a pohovořil s nějakými důstojníky. Řekli, že se ohromně baví; střelba byla, sportem ' ; bylo tu více peněz a věcí, než si kdo mohl představit, jen si je vzít. [...] Večer [...] pro ně nechává Eberl tančit nahé Židovky na stolech. "138* Suchomel, jenž byl přímým svědkem Eberlových výstřelků, oproti Stanglovi, který měl vše jen z doslechu, však tuto výpověď opět revidoval: „*Nikdy na stolech netančily nahé Židovky. [...] To není pravda. Pravdou je, že jednou, když byl Eberl opilý, nechal tančit v kuchyni nahou tanečnici. "139*

Oberhauser dále vypověděl, že po skončení druhé inspekční cesty se vrátil společně s Globocnikem a dvěma pány v civilním oblečení do Varšavy,¹⁴⁰ zatímco Wirth v Treblince zůstal, a podle Stangla, který tam byl tou dobou s ním, v noci během večere oznámil, že Eberl a čtyři další z jeho posádky budou odvoláni na důležitou misi, zatímco on nějakou chvíli zůstane.¹⁴¹ Podle Oberhausera, který strávil ve Varšavě po návratu z inspekce tábora dva nebo tři dny, se tu objevil i Eberl, u něhož se počítalo s návratem do Berlína.¹⁴² Globocnik se prý vyjádřil, „*že kdyby nebyl Eberl jeho krajan, zatkl by ho a postavil před soud SS a policie "143*

Existuje dopis, datovaný Eberlovou ženou Ruth, rozenou Rehmovou, na 24. srpna 1942, ve kterém již věděla o manželově konci v Treblince.¹⁴⁴ Je málo pravděpodobné, že by Eberl spěšně odjel z Varšavy přímo do Německa, aby se zde setkal se svou ženou a poreferoval jí o vývoji událostí na Východě. Když totiž vyjdeme z faktu, že se počáteční inspekce udála 19. srpna, načež následovala konference v Brühlově paláci ve Varšavě, aby se následně (bezprostředně po

¹³⁷ DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, s. 102.

¹³⁸ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 160.

¹³⁹ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 161.

¹⁴⁰ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹⁴¹ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 161.

¹⁴² TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹⁴³ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašovaci tábory akce Reinhard*, s. 98–99. Globocnik i Eberl pocházeli z Rakouska.

¹⁴⁴ Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden. Fol. 631a, N°1631 (III/683/8, 153). Strojopisný dopis Eberlové manželky Ruth z 24. 8. 1942 napsaný v Berlíně-Schönebergu, „*Ke konci Tvé činnosti v Treblince...*“ (v orig. „*Damit Du zum Schluss Deiner Tätigkeit in Treblinka...*“).

19. srpnu) udála druhá inspekce, které se nyní účastnil i Globocnik, jenž rozhodl o Eberlově propuštění, přičemž Oberhauser a další se vrátili do Varšavy, kde se následně objevil i Eberl (21. srpna?), zbývá málo času pro Eberlovu hypotetickou cestu do Německa, kde by se s Ruth setkal a odkud by se vrátil zpět do tábora. O důvodech jeho návratu by přitom bylo možné pouze spekulovat. To, že byl v táboře ještě 22. srpna 1942, dokazuje jím podepsaný cestovní příkaz datovaný na tento den s místem vystavení v Treblince, nemluvě o dalším takovém příkazu s Eberlovým podpisem ze dne 9. září 1942 a s vyhotovením taktéž v táboře.¹⁴⁵ Pravděpodobnější je, že Eberl informoval svoji ženu o svém pádu telegramem. Podle výpovědí některých členů táborové posádky bylo navíc Eberlovo propuštění náhlou událostí.

Suchomel vypověděl, že krátce po ohlášených nadcházejících změnách Wirth na den Treblinku opustil, aby se vrátil s komandem Němců a Ukrajinců z Belžecu. Podle něj mezi nimi byl SS-Oberscharführer Lorenz Hackenholz a SS-Scharführer Kurt Franz (Lalka), vedoucí tamní ukrajinské stráže,¹⁴⁶ který vystřídal dosavadního vedoucího treblinských strážů SS-Scharführera Siegfrieda Graetschuse. Ten měl být odvolán společně s Eberlem.¹⁴⁷ Graetschus byl přemístěn do tábora okamžitého vyhlazení Sobibor, kde se stal tamním vedoucím ukrajinských strážných. Teprve v Sobiboru byl povýšen do hodnosti SS-Untersturmführera a padl zde během vězeňské vzpoury.¹⁴⁸

Je zřejmé, že jedním ze zásadních problémů, který musel být v rámci reorganizace Treblinky vyřešen, bylo přeočazení funkcí právě na postech velitelů čet ukrajinských strážných. Stangl si při svém prvním kontaktu s Treblinkou ihned všiml jejich neukázněnosti, kterou popsal následovně: „[...] *všude po obvodu tábora byly stany a otevřené ohně se skupinkami ukrajinských strážných a dívků – děvky, jak jsem se dozvěděl později, z celého kraje – opíjeli se, tancovali, zpívali, muzicírovali...*“¹⁴⁹

Anarchie narušující disciplínu ukrajinských strážných byla dalším z charakteristických rysů Eberlovy vlády, což dokládají Stanglovy dojmy. Chrostowski pak zastává názor, že na „*počátku táborové existence gangy opilý ukrajinských strážných systematicky, přepadávaly vesnice v sousedství. Krátce potom, co se Stangl stal velitelem tábora, zakázal jim nosit zbraně, když opouštěli tábor.*“¹⁵⁰

¹⁴⁵ Wehrmachtfahrschein z 22. 8. 1942 a 9. 9. 1942 s oficiálním WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, s. 424, 425.

¹⁴⁶ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹⁴⁷ Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22. 12. 1970, 8 ks 1/69, s. 756.

¹⁴⁸ SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, s. 256.

¹⁴⁹ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 157.

¹⁵⁰ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*, s. 66.

Neukázněnost posádky dokresluje svědectví bývalého vězně Oskara Bergera, pocházející z tohoto období, kdy je SS honili do práce se šnapskem v jedné ruce a pistolí v druhé.¹⁵¹ Baxter se zmínil, že esesáci přihlíželi, jak vězni házeli těla do obrovské jámy, a neustále při tom popíjeli vodku, koňak či jiný alkohol.¹⁵²

Od svého převelení do Treblinky byl Stangl odhodlán vyčistit chlív, který po sobě Eberl zanechal,¹⁵³ o čemž se zmínila i Stanglova manželka, která jej nazývala prostředním jménem Paul (Franz Paul Stangl): „*Příští den se Paul vrátil, jen na jediný den, možná méně. Řekl, že byl převelen do Treblinky – místa, kde byl strašlivý nepořádek, kde se děly ty největší prasárny a kde je nutné to vše vymést železným koštětem. [...] Krátce nato jsem od Paula obdržela dopis, ale nebyla v něm jediná zmínka o Treblince; řekl mi, že nikdy nesmím Treblinku zmiňovat, ani nic o ní, nebo něco naznačovat ve svých dopisech...*“¹⁵⁴

Stangl se Serenyové svěřil, že v rámci jeho první návštěvy Treblinky jej táborem provedl Eberl: „*Všude se střídalo... Zeptal jsem se jej [Eberla], co se děje s cennostmi, proč nejsou posílány na velitelství. Řekl, [že], transporty jsou vykradeny ještě před opuštěním Varšavy.*“¹⁵⁵ Je však známo, že vysídlení s sebou peníze a cennosti po opuštění ghettá stále měli, alespoň někteří. Vyplývá to ze skutečnosti, že na stanici Treblinka platili horentní sumy za sklenici vody, kterou jim místní Poláci prodávali právě za peníze či cennosti.¹⁵⁶

Stangl tvrdil, že jeho zvláštním úkolem v Treblince bylo rozkrýt problém s cennostmi a penězi. „*Nabyl jsem zvláštního pocitu, že se mezi Eberlem a Wirthem odehrávalo cosi podezřelého. [...] Pripadalo mi, že ten chaos – to celé zhroutení bezpečnosti – mohlo být důsledkem promyšleného činu, aby byla znesnadněna kontrola, což by umožnilo obejít velitelství v Polsku (Globocnikovo), aby věci mohly být posílány přímo do vůdcovy kanceláře v Berlíně. [...] Nemáte ponětí, jaká rivalita a intriky se rozehrávaly mezi jednotlivými odděleními, sekcemi, ministerstvy a jednotlivci. Jednalo se o enormní – fantastické – sumy a každý chtěl být účasten, uzmout kousek, a všichni chtěli mít kontrolu.*“¹⁵⁷

Schematicky vypadala síť těch nejdůležitějších nacistických administrativních oddělení, po které proudil tok cenností z táborů Operace Reinhardt, následovně: na vrcholu pyramidy stál Adolf Hitler, jemuž přímo podléhala dvě oddělení, jednak oddělení Reichsführera SS a šéfa německé policie Heinricha

¹⁵¹ KOGON, Eugen. *Der SS-Staat, Das System der deutschen Konzentrationslager*, s. 218.

¹⁵² BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 65.

¹⁵³ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 79.

¹⁵⁴ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 138–139.

¹⁵⁵ SERENY, Gitta. *Into That Darkness* s. 160.

¹⁵⁶ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 67, pozn. 5.

¹⁵⁷ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 162.

Himmlera, jednak paralelně se vydělující oddělení vůdcovy kanceláře, ve které byly nejvlivnějšími osobnostmi Philipp Bouhler, Viktor Brack, Werner Blankenburg a Dietrich Allers. Tomuto oddělení byl podřízen inspektor Sonderkommando „Einsatz Reinhard“ – od srpna 1942 právě Christian Wirth, který však současně spadl pod oddělení Sonderauftrag, kde byl od dubna 1942 vedoucím Odilo Globocnik,¹⁵⁸ který pak podléhal Himmlerově oddělení. Prostřednictvím jemu podřízeného Wirtha spravoval Globocnik Belzec, Sobibor a Treblinku.¹⁵⁹ Toto je základní tepna vedoucí z nejvyšších míst až k jednotlivým táborům smrti. Je z ní patrné, že právě Wirth fakticky podléhal dvěma vzájemně na sobě nezávislým institucím, a to vůdcově kanceláři a kanceláři Globocnikově. Cennosti z Treblinky pak putovaly zřejmě po linii vedoucí přes Wirtha přímo do vůdcovy kanceláře, ačkoli měly končit v Globocnikově kanceláři. A to byla machinace, kterou měl odhalit právě Stangl.

To zřejmě vedlo ke vzniku dvou opozičních stran. Stangl se stal Globocnikovým mužem a společně s ním a jeho velitelstvím v Lublinu tvořil protipól vůči někdejšími spojencům Wirthovi a Eberlovi, „*těm lotrům*“, jak se nechal slyšet Globocnik, když se mu Stangl svěřil, že tito dva spiklenci posílali cennosti z Treblinky do vůdcovy kanceláře v Berlíně místo na jeho lublinské velitelství.¹⁶⁰

Po tom, co si s sebou Wirth přivedl pomoc z Belzecu, začaly pro treblinskou posádku těžké časy. Prvotním úkolem bylo uklidit tábor. Pracovalo se od pěti ráno do jedenácti večer, po čemž následovalo školení vedené Wirthem, který v něm podrobně popisoval, jakými pravidly se bude řídit nový táborový provoz.¹⁶¹ Wirth v Treblince nakonec zůstal asi tři týdny, aby zavedl do táborového pořádku zcela novou organizaci.¹⁶² Stangl potvrdil, že „*Wirth zůstal dva týdny nebo tak a reorganizoval tábor. Uklidil ho – tak bych to nazval. Zavolal do Varšavy a zastavil transporty, aby bylo možné místo uklidit.*“¹⁶³ Ve skutečnosti to byl spíše Globocnik, kdo vydal rozkaz k zastavení transportů, jak vyplývá z Oberhauserovy

¹⁵⁸ Pro úplnost je třeba zmínit, že dispozičním právem nad cennostmi a penězi ze všech táborů Generálního gouvěrnementu (i Horního Slezska) náleželo Oswaldu Pohlovi, jehož autorita byla manifestována skrz kancelář A oddělení SS-WVHA (Hlavní ekonomický a správní úřad SS) při subordinaci duálního aparátu v Osvětimi a Lublinu, přičemž v Osvětimi byl na stejné pozici jako Globocnik v Lublinu Möckel. Pouze vyhlazovací tábor Kulmhof (Chełmno nad Nerem ve Wartheland) byl přímo podřízen nikoli WVHA – A, nýbrž ekonomickému oddělení lodžského ghetta, a to společně s táborem Pabianice. HILBERG, Raul. *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*, s. 1016.

¹⁵⁹ BURBA, Manfred. *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*, s. 8.

¹⁶⁰ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 163.

¹⁶¹ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹⁶² Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22. 12. 1970, 8 ks 1/69, s. 773.

¹⁶³ SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 161.

výpovědi.¹⁶⁴ Wirth zřejmě neměl dostatečně vysokou hodnotu, aby byl kompetentní k tak důležitému kroku.

Baxter je toho názoru, že Wirth bydlel skoro celý měsíc v pokoji pro hosty, jenž sousedil s někdejší Eberlovým bytem, který nyní obýval Stangl.¹⁶⁵ Je pravděpodobné, že všichni členové německého personálu bydleli v jednom větším baráku, jehož interiér byl rozdělen na několik oddělení. Je možné, že Stangl s Wirthem (zpočátku snad ještě za přítomnosti Eberla), bydleli v oddělené barákové části, jež byla přepažena stěnou od ubikací ostatních příslušníků německé táborové posádky. Tento předpoklad lze podepřít skutečností, že Suchomel, jenž byl svého času uvnitř baráku v prostorách určených pro většinu mužstva, slyšel, jak za stěnou Wirth křičí na Eberla.¹⁶⁶

Závěr

Období první funkční fáze vyhlazovacího tábora Treblinka je velice málo probádané. Tento článek se přesto pokusil zpřístupnit nové informace, opírající se o působení Imfrieda Eberla v tomto táboře v létě 1942. Eberl byl prvním operačním velitelem Treblinky, popř. jejím druhým velitelem, zohlední-li se funkce Richarda Thommaly, jenž velel její výstavbě.

V Eberlově životopisu zůstává spousta bílých míst. Přesto je možné jeho zločineckou kariéru strukturovat podle následujícího schématu: 1) V roce 1940 začal působit ve středisku „eutanazie“ Brandenburg, kde se podílel na fyzické likvidaci duševně a fyzicky nemocných občanů Třetí říše, a to především plynem ve speciálně upravené plynové komoře. 2) Přestoupil do typologicky příbuzného střediska Bernburg. 3) Přestože je to na základě pramenů nepravděpodobné, nelze zcela vyloučit, že se na konci roku 1941 seznámil s prostředím prvního tábora okamžitého vyhlazení Kulmhof (Chełmno), neboť jeho vznik významně ovlivnila politika středisek „eutanazie“. 4) V prvních měsících roku 1942 udílel „eutanazii“ smrtelně raněným vojákům Wehrmachtu na východní frontě. 5) V dubnu 1942 byl odeslán na školení do Sobiboru. 6) Do července 1942 vystupoval v roli koordinátora výstavby SS-Sonderkommanda Treblinka, přičemž sídlil ve Varšavě. 7) Od července do září 1942 byl oficiálním velitelem vyhlazovací Treblinky. 8) V září 1942 se buďto vrátil do Bernburgu, anebo vykonával blíže nespecifikovanou činnost „na Východě“, po které se nejspíše v lednu 1943 odebral zpět do

¹⁶⁴ Srov.: „*Globocnik řekl těm dvěma civilům [...] že musí být zastaveny všechny transporty z Varšavy do Treblinky.*“ TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“, s. 10.

¹⁶⁵ BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*, s. 81.

¹⁶⁶ Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Michaelem Tregenzou (historik), dne 31. 1. 2014 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Bernburgu. Možné je i to, že po Treblince odjel do Bernburgu, aby se pak vrátil na Východ. 9) Na podzim roku 1943 byl povolán do Osvětimi, kde se podílel na lékařských experimentech na tamních vězňích. Je ale možné, že do Osvětimi za tímto účelem odjel již o rok dříve a jednalo se tak o onu blíže nespecifikovanou činnost „na Východě“. Počínaje rokem 1944 je jeho zločinecká dráha upozaděna ve prospěch frontové služby.

Použité zdroje / References

Literatura

ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: Vyhlašováci tábory akce Reinhard*. Praha: BB/art, 2006. ISBN 80-7341-700-6.

BAXTER, Ian. *Esesáci z Treblinky*. Líbeznice: Víkend, 2012. ISBN 978-80-7222-855-3.

BEEVOR, Antony – VINOGRADOVA, Luba (ed.) *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*. Praha, Plzeň: Beta-Dobrovský-Ševčík, 2007. ISBN 879-80-7306-280-4.

BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2003. ISBN 83-912511-3-6.

BURBA, Manfred. *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*. Göttingen, 2000.

CZARKOWSKI, Ryszard. *Cieniom Treblinky*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1989. ISBN-83-11-07724-X.

DANUTA, Czech (et al.). *Auschwitz: Nazistowski obóz śmierci*. Oświęcim: PMOB, 1998. ISBN 83-85047-69-7.

DONAT, Alexander (ed.). *The Death Camp Treblinka. A Documentary*. New York: Holocaust Library, 1979.

GLAZAR, Richard. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha: G plus G, s. r. o., 2007. ISBN 978-80-86103-96-9.

GRABHER, Michael. *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. ISBN 3-631-54855-9.

HILBERG, Raul. *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. ISBN 978-3-5961-0612-7.

HILBERG, Raul. *The Destruction of the European Jews: Student Edition*. Teaneck: Holmes & Meier Publishers, Inc., 1985. ISBN 978-0-8419-0910-6.

HOFFMANN, Ute – SCHULZE, Dietmar. *Gedenkstätte Bernburg: Nationalsozialistische Zwangssterilisation und „Euthanasie“ in der Landes-Heil und Pflgeanstalt Bernburg – eine Dokumentation*. Dessau: Regierungspräsidium Dessau, 1997.

HÖSS, Rudolf. *Velitelem v Osvětimi*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1471-3.

CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*. London: Vallentine Mitchell, 2004. ISBN 0-85303-457-5.

JEŘÁBEK, Martin. *Konec demokracie v Rakousku, 1932–1938: Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-51-9.

KLEE, Ernst. „Euthanasie“ im Dritten Reich. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2014. ISBN 978-3-596-18674-7.

KLEE, Ernst. *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2012. ISBN 978-3-596-24364-8.

KOGON, Eugen. *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager*, München : Kindler Verlag, 1974. ISBN 3-463-00585-9.

KOPÓWKA, Edward. *Treblinka. Nigdy więcej*. Siedlce: Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince, 2002. ISBN 83-88761-15-3.

KOPÓWKA, Edward – RYTEL-ANDRIANIK, Pawel. *Dam im imię na wieki (Iz 56,5). Polacy z okolic Trebłinki ratujący Żydów*. Oxford, Treblinka: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. ISBN 978-83-7257-496-1.

KRAUS, Ota – KULKA, Erich. *Noc a mlha*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958.

LANG, Hans-Joachim. *Ženy z bloku 10. Lékařské pokusy v Osvětimi*. Praha: Ikar, 2014. ISBN 978-80-249-2394-9.

LANZMANN, Claude. *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*. New York: Da Capo Press, 1995. ISBN 978-0-306-80665-0.

LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.). *The "Euthanasia Institution" of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicapped during National Socialism*. Berlin: Metropol, 2012. ISBN 978-3-8633-1086-8.

PATFIELD, Peter. Himmler: *Reichsführer SS*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-283-0.

RAJCHMAN, Chil. *Útěk z Treblinky: Přežil jsem, abych podal svědectví o těch velkých jatkách: Treblince*. Libeznice: Vikend, 2010. ISBN 978-80-7222-707-5.

REDER, Rudolf. *Bełżec*. Kraków: Fundacja Judaica, PMOB, 1999. ISBN 83-907715-3-5.

SERENY, Gitta. *Into That Darkness*. New York: Vintage Books, 1983. ISBN 0-394-71035-5.

SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007. ISBN 978-1-84520-419-8.

WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal. *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*. Stuttgart, Hannover: Ibidem Verlag, 2014. ISBN 978-3-8382-0656-1.

Edice

Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22. 12. 1970, 8 ks 1/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXXIV*, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2005.

Články ve sborníku

TREGENZA, Michael. Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“. In: MURAWSKA-GRYŃ, Zofia (ed.) *Zeszyty Majdanka XV, Lublin : Państwowe Muzeum na Majdanku*, 1993, s. 7–55.

Archivy

Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie

Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden

Yad Vashem Archives

Elektronické zdroje

Dobrozdání Fritze Karla Alberta Bleicha, 27. 11. 1946. [Online] Dostupné z: <<https://www.holocausthistoricalsociety.org.uk/contents/euthanasia.html>> [Cit. 2019-12-01].

Výpověď Williho Mentze o svém pobytu v Treblince. [Online] Dostupné z: <<http://www.nizkor.com/ftp.cgi/camps/aktion.reinhard/treblinka/ftp.cgi?camps/aktion.reinhard/treblinka/mentz.001>> [Cit. 2020-11-29].

Rozhovory

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Edi Weinsteinem (očitý svědek Treblinky), dne 13. 8. 2008 v Praze. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Michaellem Tregenzou (historik), dne 31. 1. 2014 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (historik) s Pinchasem Epsteinem (očitý svědek Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. Rozhovor v autorově archivu.

Z e-mailové korespondence mezi Michalem CHOCHOLATÝM a Edwardem Weinsteinem (očitý svědek Treblinky) z 28. 4. 2008. Korespondence v autorově archivu.

O autorovi

Mgr. Michal Chocholatý, Ph.D. je český historik, spisovatel a středoškolský učitel na Střední průmyslové škole stavební v Plzni, který se zabývá dějinami nacistických táborů. Specializuje se především na vyhlazovací tábory Treblinku a Sobibor, dále pak na nacistické lékaře Irmfrieda Eberla a Sigmunda Raschera. Je také recenzentem knih s tematikou nacistických táborů.

RECENZE / REVIEWS

HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*. Praha: Karolinum, 2019. ISBN 9788024644110.

Igor Zavorotchenko

Hned na úvod musím konstatovat, že ke knize Jiřího Hlaváčka mě přivedl osobní zájem. Vzhledem k tomu, že se spolu s autorem známe již několik let, se zvědavostí jsem očekával, kdy bude vydána jeho první velká kniha. Dalším důvodem byla skutečnost, že můj otec byl v období, o němž kniha pojednává, důstojníkem (resp. vojenským inženýrem) v Sovětské armádě a od dětství jsem od něj a jeho kolegů slyšel příběhy o každodenním životě jak sovětských vojáků z povolání, tak i jejich rodin. A vlastně že i já sám jsem byl tohoto všeho pozorovatelem, to vše mě přimělo k četbě této knihy. Předpokládám však, že snad bude stejně zajímavá i pro ostatní čtenáře. Kniha je totiž určena především vědeckým pracovníkům, ale také laickým čtenářům, kteří se zajímají o nedávnou minulost této země.

V recenzované publikaci se autorovi podařilo vyhnout na jednu stranu suchopárným datům a oficiálním statistikám, na stranu druhou úzkým rámcům vidění minulosti skrze perspektivy a hlediska té či oné ideologie. V knize je naopak odhalen živý a pozoruhodný obraz, který je poskládán ze zkušeností očitých svědků a účastníků událostí, kteří zde vyprávějí své příběhy. Plastický a živý děj pomohl autorovi vytvořit historicko-antropologický přístup a orálně-historická metoda výzkumu.

Jak uvádí sám doktor Hlaváček: „*Tento text... nemá za cíl podat, objektivní obraz o poměrech v armádě šedesátých let minulého století, ale chce být spíše jakýmsi exkurzem do subjektivních a kolektivně sdílených představ vojáků o své profesi, stejně jako o mechanismech jejich vzpomínání... Historická antropologie a orální historie tak poskytují historikům či historičkám soudobých dějin ideální kombinaci teoretického rámce a konkrétní metody pro uchopení taktu koncipovaného výzkumu.*“¹

¹ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického*

Kniha vychází z 85 autobiografických a polostrukturovaných rozhovorů s celkem padesáti bývalými vojáky z povolání, což považují za značně reprezentativní vzorek. Ten zahrnuje jednak všechny hlavní typy jednotek bývalé ČSLA a dále pak odráží rozdíl mezi dvěma skupinami pamětníků související s jejich osudem během normalizačního období. Cílem autora tedy *„není podat deskriptivní a jmenný výčet vojáků, kteří v té či oné době sloužili u jednotlivých útvarů, ani zjišťovat přesný počet a typy všech bojeschopných tanků a letadel, jež měla ČSLA v šedesátých letech k dispozici, ale zprostředkovat čtenáři osobní (tj. subjektivní, kolektivně sdílené a tradované) příběhy a vzpomínky vojáků na armádu a vojenskou profesi za socialismu.“*²

Samotná struktura knihy odráží tento autorský záměr a je složena ze sedmi hlavních kapitol. První kapitola s názvem „První setkání s armádou“ se věnuje především motivům a motivacím, které přivedly narátory k vojenské službě, a zároveň analyzuje vzpomínky studentů vojenských škol. Ve druhé kapitole s názvem „Povolání jako každé jiné?“ se autor pokusil poukázat na skutečnosti, v nichž se vojenské profese liší od oněch civilních. A můžeme zároveň konstatovat, že v této perspektivě dobově podmíněného vnímání se specifika „socialistických“ nebo „kapitalistických“ armád se zdají být mnohem menší než rozdíl mezi každodenním životem v armádě a „civilním životem“. Autor dále poukazuje na specifika vojenské služby a zdůrazňuje její výhody a nevýhody v očích narátorů-pamětníků, a to jak v profesních činnostech, tak ve společenském postavení vojenského personálu. Zvláštní pozornost je zde věnována takovým rysům vojenské profese, jako je potřeba kontinuálního (samo)vzdělávání (a s ním spojená reflexe vojenského vysokého školství), anebo schopnost rychle se adaptovat na nové podmínky v režimu cestování/stěhování, změn služebního zařazení, útvarů, posádek apod.

Třetí kapitola „ČSLA jako zástita socialistické vlasti“ zkoumá důležitý problém, postoj profesionálních vojáků ke státně-socialistickému režimu, který byl v té době v Československu u moci. Hlavní pozornost je věnována problematice členství v komunistické straně, jakož i vnímání činnosti dalších politicky pro-režimních orgánů činných v armádě, potažmo jejich konkrétních představitelů. Předmět zájmu v pořadí čtvrté kapitoly „Komplikované partnerství armády s veřejností“ je zřejmě již z jejího z názvu. Autor z celé řady vzájemně provázaných problémů upozorňuje především na dva nejzajímavější: jednak na rozšířené stereotypy vnímání vojenské profese očima současníků; a dále pohled na základní vojenskou službu v období státního socialismu jakožto důležitého sociálního

sboru (1960-1970) Praha: Karolinum, 2019, s. 18.

² HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 27.

a sociálně-kulturního jevu (a procesu). Kapitola pátá s názvem „Červení versus modří“ se snaží odpovědět na klíčovou otázku z oblasti vojenské historie, do jaké míry byla skutečností či naopak vzývanou a „mytologizovanou“ představou vysoká úroveň technického vybavení a bojového výcviku vojáků ČSLA, jak ji dlouhodobě propagandisticky deklarovalo čs. stranické a státní vedení. Při retrospektivně vedené diskusi o této otázce se přirozeně nabízí srovnání ČSLA s ostatními armádami zemí Varšavské smlouvy, jakož i s armádami hlavního potenciálního protivníka, tedy s armádami členských zemí NATO. Dostává zde prostor také analýza a interpretace stanoviska pamětníků k alternativě vypuknutí skutečného vojenského konfliktu jaderné éry, možnosti použití zbraní hromadného ničení a role československé armády ve válce tohoto typu.

Následující šestá kapitola s podtitulem „Pražské jaro a okupace Československa“ se věnuje jednomu z nejpozoruhodnějších období českých a československých soudobých dějin, tj. Pražskému jaru a zásahu armád pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968, který jej následoval a definitivně tzv. obrodný proces v Československu ukončil. Všechny tyto události měly následně osudový dopad na další život pamětníků, a proto se velmi zřetelně a zajímavým způsobem odrážejí v jejich vzpomínkách. Kapitola sedmá („Počátky normalizace v armádě“) se zároveň snaží pozorovat dopad těchto přelomových událostí na osudy narátorů. V této části se objevují významné rozdíly v kolektivní paměti dvou podskupin narátorů (těch, kteří zůstali sloužit v ozbrojených silách i po zahájení normalizace vs. těch, kteří byli nuceni z politických důvodů armádu opustit). Současně se zde u každé z těchto pamětních (pod)skupin objevují ve vyprávěních různé narativní strategie.

Kniha je vybavena rozsáhlým bibliografickým a referenčním aparátem a přílohy dále obsahují velké množství tabulek a grafů ilustrujících některé výsledky a závěry kvantitativních analýz. Podobný doplněk k analýzám a interpretacím kvalitativní povahy se jeví jako velmi vhodný, doplňuje celkově plastický obraz textu vizualizací a pomáhá hlouběji systematizovat poznatky získané vlastním terénním výzkumem.

Když se vrátím na začátek této recenze, mohu ve zkratce konstatovat, že srovnání reflexe dění v Sovětské armádě a v ČSLA bylo pro mě osobně velmi zajímavé, ačkoliv na první pohled jsou patrné zjevné rozdíly. Autor například poznamenává, že „*pro vojenské povolání je rovněž typická vysoká míra vertikální i horizontální sociální mobility*.“³ Právě problém horizontální mobility v tomto případě zřejmě úzce souvisí s klimatickými a geografickými podmínkami,

³ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 66.

v nichž voják vykonává svou službu. Je proto velmi obtížné porovnat případy, kdy byl československý důstojník např. nucen přestěhovat se z jižní Moravy na západ Čech s příkladem, kdy sovětský důstojník se byl nucen přestěhovat se např. z jihu Ukrajiny (navíc z NDR, Maďarska, Polska, později i ČSSR) na nové služební místo na Kamčatce nebo do oblasti za polárním kruhem. Je zcela zřejmé, že problém horizontální mobility, pokud zahrnuje přesuny v řádu tisíců kilometrů, nebo se jedná o cesty realizované v extrémních povětrnostních podmínkách, tyto faktory způsobují mnohem silnější emocionální zbarvení prožitků, které se posléze mohou specificky odrážet v pamětech narátorů.

Přesto se podle mého soudu zároveň dá hovořit o velmi silné podobnosti reflexe prožitků příslušníků různých armád. Možná není ani tak důvodem podobnost vzpomínek lidí žijících ve stejném dějinném období ve společnostech tzv. státního socialismu, ale spíše se jedná o řadu společných rysů charakteristických pro takovou instituci, jakou je armáda samotná. Je třeba poznamenat, že autor knihy opakovaně uvádí, že některé „identifikované“ rysy ČSLA jsou projevem obecnějších vlastností armády bez ohledu na jejich státní, geopolitickou či snad i dobovou příslušnost. V tomto případě mezi silné stránky recenzované knihy patří využívání analýzy a interpretací za pomoci obecně laděných teoreticko-metodologických modelů, konstruovaných vědci, kteří zkoumají armádu jako sociální fenomén (mj. např. S. Huntington, F. Freeman, N. Y. Harari, R. Holmes a další).

Během čtení knihy jsem s velkým zájmem procházel také všechny odkazy a komentáře k hlavnímu textu (pod čarou). Upřímně řečeno, v některých případech mi nebylo zcela jasné, z jakých důvodů zvolil autor variantu dát některou část textu do komentáře (s výjimkou skutečné bibliografických poznámek), neboť mě osobně by připadlo vhodnější ji ponechat v hlavním textu. Posun některých témat a částí textu do poznámek totiž posléze spíše zkomplikoval plynulost samotného čtení textu jako celku.

Do jisté míry mi v knize chybělo srovnání s pohledy rodinných příslušníků (zejména manželek důstojníků) na některá diskutovaná témata, zejména u vztahu mezi ČSLA a československou společností. Je samozřejmé, že to nelze primárně vyčítat autorovi knihy a jeho výzkumu, který byl založen na analýze pouze určitých druhů a segmentů vzpomínek, tj. vzpomínek (pod)důstojníků bývalé ČSLA, nikoliv paměti rodinných příslušníků. Na druhé straně právě to, co osobně vím z vyprávění manželek důstojníků Sovětské armády (zejména v oblasti reflexe postoje civilního obyvatelstva k nim a přetrvávající stereotypy), podle mého soudu poněkud relativizuje autorovu poznámku, že sociální postavení ozbrojených sil v Sovětském svazu bylo na pomyslném společenském žebříčku mnohem vyšší

ve srovnání s Československem.⁴ Rozhodně bych z těchto kritičtější laděných tvrzení nevyvozoval dalekosáhlejší závěry a podle mého názoru se jedná spíše o otázky, jež si zaslouží samostatnou studii někdy v budoucnu.

Stručně řečeno, recenzovaná kniha je velmi kvalitní jak z odborného hlediska, tak se mi jeví podnětnou i z pohledu nezaujatého laického čtenáře. Osobně považuji takový výsledek za velký úspěch, neboť skloubit a obsáhnout v jednom knižním monografickém textu jak odbornou erudici, tak i vysoké míry čtivosti je dosti nelehkým počinem. Jsem rád, že se to Dr. J. Hlaváčkovi nakonec zdařilo na výbornou.

⁴ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 145-146.

LITUCHY, Barry M. *Jasenovac und der Holocaust in Jugoslawien. Analysen und Augenzeugenberichte*. Kirchheim: Verlagshaus Schlosser, 2019. 400 s. ISBN 978-3-96200-127-8

Michal Chocholatý

Rozšířené vydání knihy „Jasenovac a holocaust v Jugoslávii. Analýzy a výpovědi očitých svědků“, jež je fakticky sborníkem příspěvků několika odborníků a očitých svědků na téma holocaustu v jugoslávských zemích v období druhé světové války, se objevilo v minulém roce v německém jazyce pod redakcí Barryho M. Lituchyho. Podle něj samotného se jedná o doplněnou verzi anglicko-jazyčného vydání z roku 2006. Lituchy si je vědom toho, že tématu, jemuž se začal intenzivně věnovat v roce 1995 shromažďováním svědectví od přeživších ustašovského tábora Jasenovac, je vzhledem k jeho závažnosti věnováno v historiografii příliš málo místa. A právě ona „závažnost“ je jednou z tezí, kterou se snaží v úvodní kapitole celé knihy obhájit.

Lituchy práci strukturoval do tří částí. První je jeho vlastní zevrubný úvod do tématu, v němž diskutuje kontroverzní otázky týkající se pozadí i samotného průběhu holocaustu v Jugoslávii. Poukazuje na značné rozpory v počtu obětí Jasenovace, jež jsou důsledkem politické propagandy. V této souvislosti lze zmínit jednoho z referentů konference, Michaela Berenbauma, který ve svém příspěvku připomněl žonglování s počtem obětí Osvětimi i jejich identitou (s. 118–9), to vše v rámci politických preferencí. Do téže kategorie pak patří i definice jasenovackého táborového komplexu, který Lituchy nazývá jako tábor smrti, a to v rozporu s jeho ideologickou interpretací ozývající se ze strany prochorvatsky orientovaných nacionalistů formátu Franjo Tuđman. Jeho mýtus o Jasenovaci je v knize často akcentován (např. s. 61) jako instrument chorvatské lobby, snažící se bagatelizovat, ne-li přímo popřít genocidu Srbů, realizovanou chorvatskými Ustašovci. Patrná je snaha o demaskování Tuđmanovy účelové režimní sabotáže výzkumu genocidy (v originále Völkermord, s. 106) na území Nezávislého státu Chorvatsko (dále jen NDH). V knize se lze taktéž setkat s termínem „genocida Srbů v letech 1941–1945“ (s. 193).

Výmluvný je závěr autora dalšího z příspěvků, Dragoljuba Ackoviće, který v něm poukázal na stanovisko chorvatských vládních špiček, reprezentovaných Tuđmanem, že většinu ze 40 000 jasenovackých obětí tvořili Chorvaté (s. 135). Přitom už v prosinci 1943 podala německá tajná služba do Berlína hlášení, že

v Jasenovaci bylo zlikvidováno 120 000 lidí (s. 149). A Jasenovac fungoval do dubna 1945! Někteří historici odhadují počet židovských obětí Jasenovace na 20 000–35 000, romských na 80 000–100 000 (s. 56, 138). Největší procento mezi oběťmi však tvořili Srbové. Jenže právě otázka odškodnění obětí je zřejmě jedním z důvodů, který vede k šíření kouřové clony nad historií Jasenovace. Na příkladu nechuti odškodnit romské oběti se k tomuto tématu vyjadřuje právě Acković (s. 132).

Politizaci historických otázek a „národně osvobozenecský“ boj, probíhající mezi jednotlivými národy Jugoslávie, Lituchy zasazuje do širšího historického kontextu, jehož kulminacním bodem jsou události z počátku devadesátých let. Ostatně samotná konference, jež je základním stavebním kamenem knihy, se odehrála v době, kdy především Srbsko čelilo nátlaku prozápadně orientovaného establishmentu, volajícího po uklidnění válečné situace dohrořující v bývalé Jugoslávii. Interpretace Jasenovace jako „největšího podzemního města Srbů v Chorvatsku“ (s. 56, 195) však byla nežádoucí nejen pro nedávno osamostatněné Chorvatsko.

Události z počátku devadesátých let činily z Jasenovace a represivní, na základě etnické a náboženské nesnášenlivosti fungující politiky NDH zdánlivě neaktuální, dalo by se říct přežité téma. A nebylo se čemu divit, jelikož podobný osud potkal i mladší dějiny jugoslávských zemí, které byly v turbulentním období eroze tohoto soustátí vytěsňeny z širšího povědomí, jako tomu bylo například s Titovými tábory pro informbyrovce. Byl to však právě Tito, který předběhl Tuđmana v maření vědeckého výzkumu Jasenovace, když v šedesátých letech zastavil exhumace masových hrobů, aby tím nebyla narušena jednota a bratrství jugoslávských národů, upozorňuje Vladimír Umeljić ve svém referátu. V něm vnímá manipulaci s historickými fakty ohledně Jasenovace jako balkánskou verzi „Osvětimské lži“, jejímž nejhlasitějším zastáncem byl právě Tuđman (s. 196–7, 199). Znepokojivé je pak tvrzení, že v roce 1991 vzniknuvší samostatný stát Chorvatsko byl založen na stejném principu jako jeho ustašovský předchůdce (s. 213).

V uceleném a velice poutavém přehledu o subtilních okolnostech, jež vedly po vyhlášení Nezávislého státu Chorvatsko k instalaci promyšleného systému likvidační politiky svých odpůrců, Lituchy pátrá po případném vlivu, jaký měli nacisté na rozhodování Ustašovců v nacistickém loutkovém státě. Dochází k závěru, a to s odkazem na starší práce jiných historiků, že motivy, které vedli Ustašovce k realizaci vlastního holocaustu, jehož oběťmi se stali především Srbové, Romové a v neposlední řadě i Židé, vycházely z nacionalistických, historicky podmíněných pohnutek. Nebyly tak těsně provázány s nacistickou politikou „konečného řešení židovské otázky“, jak by se dalo z tehdejší časové, ideologické a geopolitické konstelace usuzovat. V textu se přesto objevuje řada průsečíků,

jež vnášejí do vývoje událostí typické prvky importované na Balkánský poloostrov nacisty a ozkoušené jimi v první fázi holocaustu. Řeč je o plynovacích vozech, které nacisté používali na okupovaných východních územích. Lituchy oprašuje jméno méně známého tábora Semlin (srbsky Staro Sajmište), kde byly k vyhlazování tamních Židů a Romů používány právě přízračné mobilní plynové komory. Tato lokalita se dnes nachází v Srbsku, avšak v době fungování ustašovského státu spadala pod jeho správu.

Jak je patrné z odkazů uvedených v knize, toto téma není zdaleka nové. Širší veřejnosti jej však připomněla až britská forenzní archeoložka C. Sturdy-Collsová, jež v roce 2012 provedla na území bývalého semlinského tábora archeologický výzkum, iniciovaný Goldsmithsovou univerzitou v Londýně. V jasenovackém táborovém komplexu pak proběhly smrtící experimenty s cyklonem B, avšak tamní zařízení se pro tuto metodu zabíjení ukázala jako nevhodná (s. 55–6). Lituchyho práce je mimo jiné důležitá právě v tom, že klade důraz na neobyčejnou agilitu a iniciativu, které se chopili Ustašovci při likvidaci svých „odpůrců“. Odvolává se na Christophera Browninga, jenž vyvinul značné úsilí, aby zdůraznil, že právě na území bývalé Jugoslávie byl holocaust zahájen velice brzy. V knize se píše, že v létě 1941, když SS-Einsatzgruppen začínaly s vyhlazováním v Sovětském svazu, byla zde již genocida Židů, Srbů a Romů v plném proudu (s. 53). V současné době tento postřeh rozpracovává především historik Gideon Greif, jehož nová trilogie „Jasenovac – Balkánská Osvětim“, „Ustašovské konečné řešení (duben 1941) před nacistickým konečným řešením (září 1941)“ a „Alojzije Stapanic. Ustašovský vikář – konvertuj, nebo zemři. 101 důvodů, proč nemůže být Svatý“ v podstatě rozvíjí Browningovy závěry.

Další dvě části knihy jsou v podstatě přepisem příspěvků z první mezinárodní konference o Jasenovaci z roku 1997, jejímž tématem nebyl pouze jasenovacký táborový komplex, ale celá vyhlazovací politika na území bývalé Jugoslávie. Téma je zde nazíráno perspektivami odborníků mnoha společenskovedních disciplín. Jako červená nit se prací táhne odsudek římsko-katolické církve, jež podporovala své chorvatské stoupence ve vraždění Srbů, Židů a Romů (s. 213). Českému čtenáři je na téma kolaborace Vatikánu s fašismem a nacismem dostupných hned několik titulů (DESCHNER, Karlheinz. *S Bohem a fašisty. Vatikán ve spolku s Mussolinim, Francem, Hitlerem a Pavelićem*, Praha 2014; KERTZER, David I., *Papež a Mussolini. Tajemství papeže Pia XI. a vzestup fašismu v Evropě*, Brno 2017). Násilné konverze pravoslavných Srbů (s. 179) pak vybízají k asociacím se středověkým honem na čarodějnice. Mezi nejbestiálnější katy jasenovackých táborů patřil kněz Drkljača a bývalý františkánský mnich Miroslav Filipović-Majstorović, kteří pro zábavu zabíjeli nožem. Druhý zmíněný odřezával ženám prsa a pohlavní orgány (s. 320–1). Totéž dělal obětem nechvalně proslulý zabiják „Ivan Hrozný“, který sloužil u treblinských plynových komor.

Jasenovac se na základě v knize umístěných výpovědí očitých svědků (nejpoutavější část) a referátů historiků jeví jako nepochybný tábor smrti, v němž byla dennodenní likvidace vězňů prováděna na „balkánský způsob“. Ten si v ničem nezadal se středověkými praktikami. Oproti nacistickým táborům, byť i v nich bylo možné setkat se s podobnými případy, Jasenovac nechvalně proslul zabíjením vězňů chladnými zbraněmi. Jeden z očitých svědků se na konferenci nechal slyšet, že ví snad o jediném výjimečném případě, kdy byl vězeň zastřelen, ostatní zabíjeli obvykle nožem (s. 321). Docházelo zde ke stínání hlav sekerou, zabíjením palicemi, topením v řece Sávě. Výlov mrtvol z této řeky se stal jednou z povinností vězňů (s. 218–9, 297). V posledních dnech války, když již byl osvobozen Bělehrad, posílali Ustašovci dolů po řece popravené vězně s cedulí obsahující vzkaz „Pozdravy do Bělehradu“ (s. 242).

I v Jasenovaci, stejně jako v nacistických vyhlazovacích táborech v Generálním gouvernementu, začali pachatelé s otevíráním masových hrobů a zpopelňováním rozkládajících se těl (s. 242). Podle odhadů antropologů se v hromadných hrobech v místě Gradina nacházelo 300 000–400 000 těl. Skupina spalovačů sestávala z vězňů, kteří v řetězech exhumovali mrtvolky z hrobů, a stejně jako v Blagovščině, Belžecu, Sobiboru či Treblince je spalovali na rostech z železničních kolejnic. Po pár dnech museli být vystřídáni novou skupinou (s. 242, 307, 319, 332, 336). Nechvalně proslulé popraviště se dnes nachází na bosenském břehu řeky Sávy, naproti největšímu z jasenovackých táborů. Z historického hlediska jej lze přirovnat především k popravišti Blagovščina, jež se nacházelo v sousedství nacistického tábora Malý Trostinec v současném Bělorusku. A stejně jako je Trostinec znám pod alternativním označením běloruská Osvětim, Jasenovac bývá někdy nazýván balkánská Osvětim, popř. jugoslávská Osvětim (s. 53). Podobnosti jsou zřejmé. Blagovščina, kde bylo zastřeleno 150 000 obětí, i Gradina, kde se předpokládá až 400 000 zabitých osob, sloužily jako hromadná popraviště, kam přicházely skupiny obětí, aniž by prošly přílehlými tábory. Z železnice, obsluhující největší jasenovacký tábor, postupovaly na přívoz, který je zavezl přímo do sektoru smrti. V Gradině se nacházelo 300 masových hrobů, dvacet metrů dlouhých, až šest metrů širokých a tři metry hlubokých.

Jasenovac, stejně jako Osvětim, byl komplexem několika táborů, vzdálených od sebe i několik kilometrů. Největší vzdálenost mezi dvěma jasenovackými tábory dosahovala kolem 36 km vzdušnou čarou. Tím, čím byl pro osvětimský táborový komplex nechvalně proslulý Birkenau (Březinka), se pro jasenovacké tábory stal stejně obávaný tábor č. III neboli Cihelna.

Ustašovské řádění se nevyhnulo ani dětem. Z některých se Ustašovci snažili rekrutovat tzv. janičáře, po vzoru muslimů, kteří v dávných dobách unášeli malé balkánské děti, aby z nich vycvičili poslušné elitní vojáky (s. 311). Jakkoli byl osud těchto dětí trpký, jiné na tom byly mnohem hůře. Mimořádně otřesné je

v knize umístěné očitě svědectví Sadika (Cadika/Braco) Danona, jenž popsal likvidaci několika set srbských a židovských dětí úderem palicí do zátylku. Ostatně Danonův příspěvek je jedním z nejsilnějších míst knihy. Nad vyličením likvidace praceneschopných vězňů v obskurní Cihelně zůstává rozum stát. Danon sugestivně líčí své pocity, když v táboře ucítil vůni grilovaného masa. Divil se, kde se na tomto místě vzal gril. Brzy se dozvěděl těžko uvěřitelnou pravdu o původu této „vůně grilovaného masa“. Do cihelny s pecemi vodili vysílené vězně, kde je nechali vysvléct a jednoho po druhém strkali pomocí speciální tyče do retorty, kde zaživa shořeli. Zkušenější vězeň ujistil šokovaného Danona, že tento způsob likvidace je zde běžnou praxí.

Není se čemu divit, že právě Danonovo svědectví je v knize umístěno hned dvakrát. Nejprve formou konferenčního příspěvku, poté s novými podrobnostmi jako navazující rozhovor. U toho však nezůstalo, neboť Danon, sefardský Žid, vydal v roce 2002, nověji v roce 2017 své vzpomínky v samostatné knize s příznačným názvem „Der Geruch von Menschenfleisch. Ein Überlebende aus dem Konzentrationslager Jasenovac berichtet“, která vyšla v nakladatelství Ahriman.

Utrpení dětí v jasenovackých táborech neznalo konce. Ve Staré Gradišce docházelo k jejich systematické likvidaci například otravami jedem. Očitá svědkyně Mara Vejnović-Smiljanić popsal další případ, jenž je oním z mnoha, které ve čtenáři vzbudí otázku: „Proč se o Jasenovaci tolik nemluví?“ Když byla v Gradišce, zatoulala se mimoděk do tamní plynové komory, kde spatřila mnoho nakupených nemocných dětí. Některé z nich umíraly, jiné byly již mrtvé. Nato přišla obsluha, která je zplynovala. Znalejšímu čtenáři se během čtení této výpovědi (mimo to, že zřejmě utrpí emoční šok) může vybavit podobnost s ústavou „eutanazie“, kde nacisté likvidovali nemocné hned několika způsoby. Nikoli pouze plynem, nýbrž jim podávali jed, stejně jako se to běžně dělo v Gradišce, kde Ustašovci sáhli po týchž metodách zabíjení dětí a jejich matek (s. 312–4).

Jeden z důvodů, proč nezaujímá Jasenovac oproti nacistickým táborům výrazné místo v historii koncentračních a vyhlazovacích táborů druhé světové války, spočívá podle Bernarda Kleina v obecném předpokladu, že takové tábory se nacházely na území Německa a okupovaného Polska (s. 362). Vladislav Jovanović přitom upozornil na fakt, že „jasenovacký holocaust“ byl zvláštní svou „trojnásobností“: zaměřoval se na Srby, Romy a Židy, přičemž nebazíroval výhradně na antisemitismu (s. 368). Zde je však namístě namítnout, že i nacistická vyhlazovací politika zahrnovala kromě Židů Romy a příslušníky východních národů (např. Poláky či Sověty), popř. Němce aj. Ostatně i v Jasenovaci byli vězněni Chorvaté. Podle Aleksandara Mošiće byl Jasenovac nejstrašnějším táborem v Evropě, který dokonce předčil Mauthausen či Osvětim, ale i stalinistické lágry. Jelikož nepodléhal Inspektorátu koncentračních táborů (provozovaných nacisty), nebyla jeho posádka vázána přísnými služebními pravidly, čímž mohli

dát Ustašovci volný průchod svému sadismu. V knize se objevuje několik zpráv, v nichž nacisté podávají hlášení o mimořádné brutalitě Ustašovců (s. 125, 194).

Když už nic jiného, čtenářovu mysl jistě hluboce zasáhne popis barbarství Ustašovců v příspěvku očitého svědka Sava Delibašiće. Sám se zajímám o historii nacistických táborů, přičemž za dvacet let jsem se dočetl o mnohých zvěstvech, jež ve mně zanechala nesmazatelnou stopu, avšak při četbě Delibašićova svědectví jsem zjistil, že i domnělé nejstrašnější činy mohou být překonány. Krutost nezná meze, čehož jsou následující řádky důkazem. Ustašovec Alaga odřezával živým obětem části těl, než je zabil, Ljubo Miloš vyhledával těhotné ženy, kterým z břicha vyřízl plod, ten pak vyhodil do vzduchu a propíchl nožem (s. 317–8).

Někteří, jimž se podařilo přežít peklo Jasenovace, byli zlikvidováni v rámci operace Oluja v roce 1995, čistce srbského obyvatelstva na chorvatském území (s. 249). Když byl Sadik Danon dotázán, jestli vidí souvislost mezi událostmi z devadesátých let a tím, co se stalo v Jasenovaci, podal rozsáhlou odpověď ve formě historické analýzy, v níž poukázal na postavení Chorvatska a Slovinska po první světové válce. Tyto dva státy se z jeho pohledu na věc připojily ke vznikající Jugoslávii (do roku 1929 ještě jako Království Srbů, Chorvatů a Slovinců) ze zjištěných důvodů, aby nestály na straně poražených a vyhnuly se tím reparacím. Z jejich strany to byl tedy sňatek z rozumu. Pak přišla éra ustašovců. Když pak v roce 1945 dával Tito Jugoslávii dohromady, činil tak v duchu zachování oné jednoty a bratrství mezi národy. To v důsledku znamenalo, že Srby, žijící na chorvatském území, pronásledoval neustálý strach, přizívaný temnou vzpomínkou na nedávnou genocidu. Traumatizována tím byla zejména tehdejší mládež (s. 287–8). Je to velice pronikavý pohled, jenž má co nabídnout lepšímu porozumění srbsko-chorvatským vztahům ve dvacátém století. Toto přímočaré, avšak bystré konstatování, vysvětluje mnohé o chování Srbů v devadesátých letech minulého století. Nelze také zapomínat na fakt, že Bosna a Hercegovina, zřejmě nejvíce zkoušený stát ve válkách devadesátých let, se stala součástí Nezávislého státu Chorvatsko. Ten měl za cíl naložit se Srby následovně: třetinu vypudit, třetinu podrobit násilné konverzi z pravoslaví na katolictví, třetinu vyhladit (s. 287). Z bosenských muslimů byly vytvořeny dvě divize SS podporované Amínem al-Husejním, jeruzalémským muftím v exilu (s. 42). Toho nedávno prohlásil izraelský premiér Benjamin Netanjahu za našeptávače, který vnukl Hitlerovi myšlenku na fyzickou likvidaci evropského židovstva. Netanjahu si tím vysloužil ostrou kritiku ze strany izraelských historiků, poukazující na překrucování faktů. Ať tak či onak, Husejní se s Hitlerem znal a řada jeho stoupenců s nacisty spolupracovala (více o tématu v knize COLLINS, Larry – LAPIERRE, Dominique, *Ó Jeruzaléme!* Praha 1993), byť Netanjahův názor je hodně vzdálen pravdě. Tou však zůstává, že Husejní organizoval muslimské SS, přičemž znepokojuje fakt, že Alija Izetbegović, bosensko-hercegovský prezident v devadesátých letech, byl

jedním z jeho žáků (zmíněno v komentáři pod fotografií muftího ve společnosti ustašovských vládních špiček, jež je v knize umístěna). Tento kontext pak čtenáře nutně vybízí ke konstatování, že včerejší oběti se staly dnešními katy, ačkoli je nutné zdůraznit, že zvěrstev se během válek v devadesátých letech dopouštěly všechny strany. Kniha tak není pouze o Jasenovaci, ale především o tom, jak důležité je mít chuť a vůli k mezinárodní spolupráci. Bernard Klein během konference o Jasenovaci kladl důraz na to, že jejím účelem není shromáždit propagandistický materiál pro Srby, ale přiblížit se pravdě (s. 363).

Historie jugoslávských národů je výbušná a plná nepokojů. Antun Miletić, autor práce „Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945 Dokumenta“ napsal, že: „Celé Chorvatsko bylo Jasenovac“ (s. 33). Doslov k českému překladu knihy o Titových táborech v Jugoslávii (tedy o Golém otoku), jehož autorem je Ondřej Vojtěchovský, začíná často opakovanou větou: „Kdyby nebylo Golého otoku, celá Jugoslávie by se stala Golým otokem.“ (JEZERNÍK, Božidar, *Goli otok. Titův gulag*, Praha 2020, s. 389). Jenže ona jím fakticky byla, neboť ani nikdo venku nebyl zcela na svobodě a jeho postavení se jevilo dokonce ještě těžší (Jezerník, s. 381). To samo o sobě vypovídá o bludném kruhu jugoslávských dějin. Někteří historici chápou „genocidu“ na Golém otoku jako pokračování ustašovských zločinů páchaných na Srbech, jako pečlivě plánované pokračování Jasenovace (Jezerník, s. 385). Dlužno podotknout, že Starou Gradišku, jež spadala pod centrální tábor v Jasenovaci, a kde bylo zdušeno několik tisíc dětí kyanidem (s. 238, 255), začlenili po válce Titovi stoupenci do sítě svých táborů, určených především pro politické odpůrce.

Lituchého kniha je strhující prací, kterou lze považovat za základní pramen ke studiu dějin Jasenovace a tragédie, která se odehrála na Balkánském poloostrově během druhé světové války. Zároveň slouží jako vodítko k lepšímu pochopení problematických a spletitých dějin Jugoslávie a jejích národů. Abych parafrázoval jeden z uvedených výroků: „Ačkoli konkrétní stránky knihy mohou být pro čtenáře doslova šokem, ve skutečnosti je jím vlastně celá kniha.“ Jakožto autor publikace o sektorech smrti v Treblince a Sobiboru, stejně jako dalších prací o nacistických táborech, jsem byl četbou doslova otřesen a pochyboval, zda vůbec budu schopen některé z načerpaných informací v této recenzi reprodukovat. A ne vždy jsem toho schopen byl.

ZPRÁVY / CHRONICLE

„Orální historie v čase krizí“ – pozvánka na konferenci České asociace orální historie 2021

Česká asociace orální historie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., si Vás dovoluují vyzvat k přihlášení příspěvků na VII. mezinárodní konferenci České asociace orální historie s názvem „Orální historie v čase krizí“, která se uskuteční ve dnech 18.–19. února 2021 v budově Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (Pátkova 2137/5, Praha).

Příspěvky se budou týkat těchto tematických oblastí:

- teoretické, metodologické a etické aspekty realizace orálně-historického výzkumu v období různých krizí (pandemie, ekonomická krize, uprchlická krize, přírodní katastrofy, občanské války, konflikty apod.);
- etické a právní aspekty orálně-historického výzkumu (GDPR);
- orální historie a moderní technologie v čase pandemie COVID-19.

Vítáme zejména (nikoliv však výlučně) interdisciplinárně laděné příspěvky s teoretickou, metodologickou, etickou nebo praktickou reflexí kvalitativních výzkumů realizovaných za využití metody rozhovoru v období různých krizí (či výzkumy zaměřené na pamětnickou reflexi těchto krizí), obdobně jako výstupy z právě probíhajících nebo již ukončených studentských výzkumů a projektů využívajících metodu orální historie.

Konference se uskuteční prezenčně, online či hybridně s přihlédnutím k aktuální epidemiologické situaci. Konferenční poplatek se nehradí. Případné dotazy směřujte na e-mail info@coha.cz. Organizátoři konference si vyhrazují právo na výběr příspěvků. Vybrané příspěvky budou publikovány v recenzovaném periodiku.

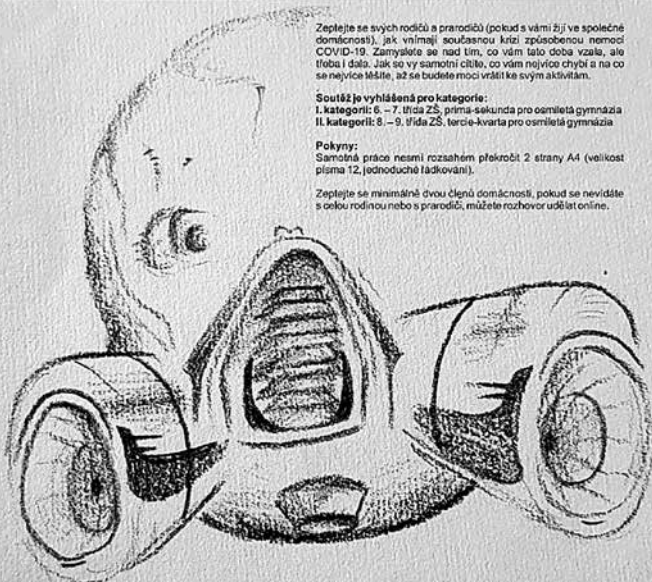
Vyhlášení VI. ročníku historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje pořádané střediskem SOHI 2020/2021

Vyhlášení VI. ročníku historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje pořádané střediskem SOHI 2020/2021

SOHI (Society of Oral History) při Katedře historie Fakulty pedagogické v Plzni vyhláší
jako VI. ročník historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje 2020/21 ve dvou kategoriích.

Zadání pro obě kategorie:

Můj život v době COVIDOVÉ



Zpějte se svých rodičů a prarodičů (pokud s vámi žijí ve společné domácnosti), jak vnímají současnou krizi způsobenou nemocí COVID-19. Zamyslete se nad tím, co vám tato doba vzala, ale třeba i dala. Jak se vy samotní cítíte, co vám nejvíce chybí a na co se nejvíce těšíte, až se budete moci vrátit ke svým aktivitám.

Soutěž je vyhlášena pro kategorie:

I. kategorie: 6. – 7. třída ZŠ, prima-sekunda pro osmiletá gymnázia
II. kategorie: 8. – 9. třída ZŠ, tercie-kvarta pro osmiletá gymnázia

Pokyny:

Samotná práce nesmí rozsahem překročit 2 strany A4 (velikost písma 12, jednoduché řádkování).

Zpějte se minimálně dvou členů domácnosti, pokud se nevidíte s celou rodinou nebo s prarodiči, můžete rozhovor udělat online.

Autorka: Nela Bělá, ZŠ Dobruška, v rámci spolupráce se SOHI Plzeň

Vyhlášení výsledků bez ohledu na jarní průběh epidemie proběhne v distanční podobě. Porota bude tentokrát vybírat nejlepší příspěvek na základě slohové kvality a nespádlosti, tj. základem a studentům je proto doporučeno pracovat kreativně.

Uzávěrka soutěže:

Příspěvky pošlete do 31. 3. 2021 na email: soutezsohi2019@gmail.com

Kritéria hodnocení:

- 1) Dodržení rozsahu (1-2 A4). (2 body)
- 2) V práci se objeví jak názory žáků/studentů, tak názory dvou členů domácnosti, tj. bude zřejmé, že žák/student provedl minimálně dva rozhovory. (4 body)
- 3) Slohová úroveň práce. (4 body)
- 4) Použití citací. – lze získat body navíc, ale není podmínkou. (2 body)
- 5) Kreativita – přílohy (fotografie, vlastní obrázky apod.) – nesmí překročit 1 A4. – lze získat body navíc, ale není podmínkou. (3 body)

SOHI
SOCIETY OF ORAL HISTORY

KATEDRA PEDAGOGIKY
Fakulta pedagogická
UNIVERSITY
V PLZNI

SOHI (Society of Oral History) při Katedře historie Fakulty pedagogické v Plzni vyhlašuje již **VI. ročník historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje 2020/21 ve dvou kategoriích.**

Cílem této soutěže je podpořit zájem našich žáků a studentů o nedávnou minulost našeho kraje prostřednictvím metody narativní/orální historie, dále pak prohloubení pozitivních mezigeneračních vztahů. Cílem této soutěže je také podporovat tvořivost a samostatnost žáka/studenta.

Kategorie:

I. kategorii: 6. – 7. třída ZŠ, prima-sekunda pro osmiletá gymnázia.

II. kategorii: 8. – 9. třída ZŠ, tercie-kvarta pro osmiletá gymnázia.

Zadání pro obě kategorie: Můj život v době COVIDOVÉ

Zeptejte se svých rodičů a prarodičů (pokud s vámi žijí ve společné domácnosti), jak vnímají současnou krizi způsobenou nemocí COVID-19. Zamyslete se nad tím, co vám tato doba vzala, ale třeba i dala. Jak se vy samotní cítíte, co vám nejvíce chybí a na co se nejvíce těšíte, až se budete moci vrátit ke svým aktivitám. Samotná práce nesmí rozsahem překročit 2 strany A4 (velikost písma 12, jednoduché řádkování). Zeptejte se minimálně dvou členů domácnosti, pokud se nevidáte s celou rodinou nebo s prarodiči, můžete rozhovor udělat online.

Uzávěrka soutěže:

Příspěvky posílejte do **31. 3. 2021** na email: **soutezsohi2019@gmail.com**

Vyhlášení výsledků bez ohledu na jarní průběh epidemie proběhne v distanční podobě. Porota bude tentokrát vybírat nejlepší příspěvek na základě slohové kvality a nápaditosti, tj. žákům a studentům je proto doporučeno pracovat kreativně.

Kritéria hodnocení:

1. Dodržení rozsahu (1-2 A4). (2 body)
2. V práci se objeví jak názory žáka/studenta, tak názory dvou členů domácnosti, tj. bude zřejmé, že žák/student provedl minimálně dva rozhovory. (4 body)
3. Slohová úroveň práce. (4 body)
4. Používání citací. – lze získat body navíc, ale není podmínkou. (2 body)
5. Kreativita – přílohy (fotografií, vlastní obrázky apod.) – nesmí překročit 1 A4. – lze získat body navíc, ale není podmínkou. (3 body)

POKYNY PRO AUTORY

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní

profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Maček. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editoři děkují příspěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file:

Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorial revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants.

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History,
Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen,
Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420 377 636 603

Fax: +420 377 636 612

E-mail:

sohi@khi.zcu.cz;

moravkov@khi.zcu.cz;

mmaja.fritzova@gmail.com



SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

<http://www.sohi.maweb.eu/>

